

prameny & studie

60

Národní
zemědělské
muzeum

Národní
zemědělské
muzeum

**prameny
& studie** **60**

NÁRODNÍ ZEMĚDĚLSKÉ MUZEUM, s. p. o.
2017

ISSN 0862-8483

Časopis vychází za finanční podpory Ministerstva zemědělství na dlouhodobý koncepční rozvoj výzkumné organizace (DKRVO, RO0817).

Periodikum vychází dvakrát ročně

Zařazeno do Seznamu recenzovaných neimpaktovaných periodik vydávaných v ČR

Evidenční číslo: MK ČR E 18799

© Národní zemědělské muzeum, s. p. o., 2017
ISSN 0862-8483

OBSAH

ODBORNÉ ČLÁNKY

<i>Voldřichová Marie</i> Heckův skot: neúspěšný pokus o genetickou rekonstrukci mýtu	9
<i>Patočka Jaromír</i> Velkostatek Křivoklát a fürstenberský majetek v Čechách na počátku 20. století	21
<i>Novák Pavel</i> Parky a zahrady v životě hraběcího rodu Chotků	59
<i>Polášek Adam</i> K otázkám přidělu zbytkových statků za první pozemkové reformy na příkladu velkostatků Slavkov a Uherský Brod	97

MATERIÁLY A ZPRÁVY

<i>Novák Pavel</i> Rok 1866 na Novodvorském velkostatku rodu Chotků	111
<i>Šimandl Milan</i> Nástin historie ochrany stromů v českých zemích	125
Pokyny pro autory	139
Redakční rada	149
Autoři textů	150

ODBORNÉ ČLÁNKY

HECKŮV SKOT: NEÚSPĚŠNÝ POKUS O GENETICKOU REKONSTRUKCI MÝTU

HECK CATTLE: AN UNSUCCESSFUL ATTEMPT OF A GENETIC RECONSTRUCTION OF A MYTH

Voldřichová Marie

Abstrakt: Cílem předloženého článku je seznámit čtenáře s historií pokusu o regeneraci evropského pratura (ve formě tzv. Heckova skotu), a to nejen v kontextu zoologickém, nýbrž i v širších společensko-kulturních souvislostech. Na příkladu chovatelského projektu rozvíjejícího se plně v období nacistického Německa autorka líčí provázání politické ideologie německého nacionálního socialismu s přírodními vědami v oblasti regenerace údajně původních germánských plemen zvířectva, snahu po „vzkříšení“ vyhynulého předka skotu a jeho návratu do přírody. Informačním zdrojem je zejména zahraniční literatura věnující se danému tématu. Text může sloužit jako výchozí zdroj informací pro zájemce o tuto problematiku, která se stává aktuální například i vzhledem k současnému chovu skotu tohoto typu v bývalém vojenském prostoru Milovice-Mladá.

Abstract: The aim of the article is to acquaint readers with the history of an attempt to recreate the European aurochs (in the form of ‘Heck’s cattle’) and to provide not only the zoological background but also a broader social and cultural context of this undertaking. Using the example of a breeding project which fully matured during the rise of Nazi Germany, the author outlines connections between the political ideology of German national socialism and natural sciences. These forces inspired the idea of regenerating an allegedly originally Germanic animal breed, an attempt to ‘resurrect’ the extinct predecessor of modern cattle and to return it to the wild. The article is based mainly on relevant foreign literature. It can serve as a starting point for people with a deeper interest in this issue, which is now once again relevant thanks to, for instance, the currently ongoing project of maintaining a herd of this cattle in the area of a former army training area in Milovice-Mladá.

Klíčová slova: Heckův skot, *Bos taurus*, *Bos primigenius*, TaurOs, taurus, pratur, domestikace, zpětné křížení, regenerace, německý nacionální socialismus, mýtus, bratři Heckové.
Keywords: Heck cattle, *Bos taurus*, *Bos primigenius*, TaurOs, Taurus cattle, aurochs, domestication, backcross, regeneration, German national socialism, myth, Heck brothers.

Článek vznikl za finanční podpory Ministerstva zemědělství v rámci institucionálního financování na dlouhodobý koncepční rozvoj výzkumné organizace Národního zemědělského muzea, s. p. o. (DKRVO, RO0817).

Heckův skot představuje jeden z pokusů o regeneraci lidmi vyhubeného druhu divokého zvířete, v tomto případě předka domácího skotu pratura (*Bos primigenius*). Obecně lze říci, že cílem procesu zpětného šlechtění je pomocí umělé selekce vytvořit z populace zvířat příbuzných vyhynulému taxonu (blízký poddruh, domestikované potomstvo) jakousi živoucí kopii zaniklého originálu, která se své předloze co nejvíce blíží vnějším vzhledem a v případě moderních šlechtitelských programů i genetickým založením a chováním. Předpokladem přitom je, že jedinci blízkého druhu (poddruhu, plemene) použít k regeneraci si díky příbuznosti s vyhynulým druhem uchovali

v rámci své přirozené variability část jeho genetické informace, která se projevuje výskytem některých znaků, jež byly přítomny u zaniklého druhu.¹ Tyto znaky (a tedy geny samotné) pak mohou být podchyceny a vhodným křížením a selekcí zkombinovány a shromážděny v jednom fenotypu tak, aby vzniklo zvíře vzhledem a vlastnostmi odpovídající původnímu druhu. Kromě snahy o „oživení“ praturů je známý například projekt usilující o regeneraci formy zebry vzhledem odpovídající vyhynulé zebře kvaga (poddruh *Equus quagga quagga*) z jižní populace blízce příbuzné zebry stepní (poddruh *Equus quagga burchelli*) – výsledný produkt této řízené selekce bývá nazýván „rau kvaga“ podle zakladatele projektu Reinholda Raua.² Další obdobný program, tentokrát zaměřený na zpětné vyšlechtění divokého koně tarpána (*Equus ferus*), dal vzniknout plemenům či spíše populacím dle názvu tvůrce: Heckův kůň, Hegardtův kůň, Stroebeľův kůň, specifické varietě „polského konika“ a dalším.

Praturí se jako druh vyvinuli pravděpodobně v oblasti dnešní Indie³ zhruba před 1,5 až 2 miliony let a jejich předkem byl patrně *Bos acutifrons* známý z nálezů na lokalitě Sivalik. Během pleistocénu se rozšířili do ostatních částí Asie (poddruh *Bos primigenius namadicus*), severní Afriky (*Bos primigenius ophisthonomus*) a Evropy (*Bos primigenius primigenius*). Praturí nebyli adaptováni na podmínky chladných stepí natolik výrazně jako kupříkladu mamuti srstnatí (*Mammuthus primigenius*), bizoni pravěcí (*Bison priscus*) či divocí koně (*Equus* sp.), a tak se v chladných obdobích pleistocénu (doby ledové) stahovali do oblasti Středomoří a pak se s teplejším klimatem následně vraceli zpět do severnějších lokalit. Severní Skandinávie či Irska nikdy nedosáhli, severní hranice jejich areálu rozšíření se zhruba kryla s výskytem smíšených lesů mírného pásu, do tajgy nezasahovali.⁴ Jejich preferovaným habitatem byly mokřiny a lužní lesy podél řek.

Před cca 11–10 000 lety byla část blízkovýchodní populace pratura poddruhu *Bos primigenius primigenius* zdomácněna (nejstarší známé kosti praturů jevící známky domestikace pochází z lokality Dja'de v údolí středního Eufratu a jsou staré cca 10 800 až 10 300 let)⁵ a dala vzniknout tzv. taurinní linii skotu. V období cca 5000 let před Kr. byl pak, pravděpodobně na území indického subkontinentu, domestikován i asijský poddruh pratura, z něhož byla následně odvozena indická (zebuoidní) větev skotu.⁶

¹ Biologii a morfologii pratura doposud nejlépe shrnul doktor T. (Cis) Van Vuure ve své práci *History, morphology and ecology of the aurochs (Bos primigenius)* z roku 2005. Ve své syntéze zpracoval kromě jiných zdrojů řadu polských a německých textů, které jsou pro badatele z ostatních zemí často hůře přístupné. Rovněž se věnuje problematice vzniku a historie Heckova skotu včetně srovnání morfologie plemene s morfologií praturů. Zevrubně se problematikou regenerace pratura zabývá rakouský zoolog Daniel Foidl z Vídeňské univerzity ve svém obsáhlém blogu „The Breeding-back blog“. V české literatuře se podobně podrobné souhrnné texty věnované Heckovu skotu nevyskytují. Předkládaný článek tak představuje cenný zdroj informací pro českého čtenáře.

² The Quagga Project. The Quagga Revival South Africa, dostupné online: <<http://quagga-project.org/>> [16. 2. 2017].

³ VUURE van, Cis, *Retracing the aurochs. History, morphology and ecology of an extinct wild ox*, Sofia – Moscow 2005, s. 3.

⁴ VUURE van, C., *Retracing the aurochs*, c. d., s. 3.

⁵ HELMER, Daniel – GOURICHON, Lionel – MONCHOT, Hervé – PETERS, Joris – SEGUI, Maria S., *Identifying early domestic cattle from Pre-Pottery Neolithic sites on the Middle Euphrates using sexual dimorphism*, in: *First steps of animal domestication. New archaeozoological approaches*, VIGNE, J. D. – HELMER, Daniel – PETERS, Joris (edd.), London 2005, s. 94.

⁶ HO, Simon Y. – LARSON, Greger – EDWARDS, Ceidridwen J. – HEUPINK, Tim H. – LAKIN, Kay E. – HOLLAND, Peter W. – SHAPIRO, Beth, *Correlating Bayesian date estimates with climatic events and*

Třetí možné domestikací centrum se dle některých odborníků nacházelo v Africe, kde *Bos primigenius ophisthomomous* položil základ původnímu africkému hovězímu dobytku.⁷ V důsledku nadměrného lovu a konkurence domácího skotu byli evropští pratuři brzy vyhubeni v jižní a západní (na území Holandska patrně nepřežili 4. století n. l.)⁸ a později i v severovýchodní Evropě. Nejdéle se udrželi v Polsku, konkrétně v rozsáhlých lesích na jihozápad od Varšavy, kde byli drženi pod ochranou krále a pravidelně přikrmováni.⁹ Zájem o zvířata ale postupně opadl a populace sužovaná nedostatkem potravy a chorobami, které mezi pratury zavlekli jejich domestikovaní příbuzní, brzy zanikla. Poslední známý pratur, dospělá kráva, uhynul roku 1627 v lesním komplexu Jaktorów a její smrtí se pozoruhodný příběh těchto majestátních tvorů uzavřel.¹⁰

Pratuři se díky své velikosti, síle a divokosti těšili mezi lidmi velké úctě. Germánská runa Uruz (tedy pratur) je symbolem síly, rychlosti, odvahy a mužské potence. Jejich rohy byly používány jako slavnostní zdobené poháry či milodary božstvům a srdeční kost (*os cordis*) ze srdečního svalu byla vnímána jako mocný magický předmět. Mezi lovnou zvěří měli výsadní postavení, a čím vzácnější se stávali, tím více se jejich lov stával privilegiem, na které měla právo jen šlechta.¹¹ Avšak v době, kdy se v druhé polovině 18. století začali o tento druh zajímat zoologové, se už veškeré povědomí o vzhledu a způsobu života praturů z lidské paměti vytratilo do té míry, že se učenci odkázali na kusé a nepřesné popisy a ilustrace téměř dalších sto let nedokázali shodnout, zda pratur vůbec existoval. Část z nich byla přesvědčena, že se jednalo o pouhou záměnu s jiným turem, dobře známým zubrem (*Bos bonasus*), zatímco jiní prosazovali jeho existenci coby samostatného druhu. O něco později se naopak vynořila myšlenka, že pratuři vytvářeli hned dva druhy – jeden menší a druhý výrazně větší (ve skutečnosti se jednalo o samce a samice jednoho druhu).¹²

Existence pratura byla univerzálně přijata teprve na konci 19. století a snad i díky této kontroverzi získali tajemní tuři mezi skupinami věnujícími se ochraně přírody takřka mytický status. Přesto byli a dodnes často bývají zaměňováni se zubry a právě tato skutečnost byla jedním z faktorů, který vedl ke vzniku tzv. Heckova skotu. Kořeny plemene leží ve dvou populacích vyvinutých ve 20. až 40. letech 20. století v berlínské a mnichovské zoo bratry Heinzem (1894–1982) a Lutzem (1892–1983) Heckovými. Jejich otec Ludwig Heck (1860–1951), biolog a ředitel berlínské zoo, shromáždil im-

domestication using a bovine case study, *Biology Letters* 2008, 4, 4, s. 373; AJMONE-MARSAN, Paolo – GARCIA, José F. – LENSTRA, Johannes A. L., On the origin of cattle: how aurochs became cattle and colonized the world, *Evolutionary Anthropology Issues, News, and Reviews*, 2010, 19, 4, s. 149; ZEUNER, Frederick E., Domestic Cattle and Aurochs, *Oryx*, 1956, 3, 6, s. 319; LOFTUS, Ronan T. – MacHUGH, David E. – BRADLEY, Daniel G. – SHARP, Paul M. – CUNNINGHAM, Patrick, Evidence for two independent domestications of cattle, *Proceedings of the National Academy of Sciences* 1994, 91, 7, s. 2761.

⁷ GRIGSON, Caroline, African origin for African cattle? Some archaeological evidence, *African Archaeological Review*, 1991, 9, s. 119.

⁸ LAUWERIER, Roel, C. G. M., Animals in Roman times in the Dutch eastern river area, Amersfoort 1988, s. 145.

⁹ VUURE van, C., Retracing the aurochs, c. d., s. 3.

¹⁰ Tamtéž, s. 3–4.

¹¹ Tamtéž, s. 3.

¹² Tamtéž.

pozantní kolekci plemen hovězího dobytka z mnoha zemí. Jeho synové pokračovali v otcových šlépějích. Heinz byl mezi lety 1927–1969 ředitelem Tierpark Hellabrunn v Mnichově, kde, inspirovaný Carlem Hagenbeckem, vytvořil první moderní typy několikadruhových expozic ve výběžích imitujících přirozené prostředí zvířat¹³ a podílel se na záchraně zubra evropského. Jeho bratr Lutz pak v letech 1932–1945, stejně jako otec před ním, vedl zoologickou zahradu v Berlíně.

Bratři měli pro „oživení“ praturů hned několik důvodů. Jako zoologové si uvědomovali výše zmíněnou skutečnost, že praturi jsou často zaměňováni se zubry a neprávem opomíjeni. Za cíl si proto stanovili zprostředkovat odborné i laické veřejnosti obraz pratura jako svébytného a impozantního druhu tura s jedinečným vzhledem. Navíc údajně považovali vyhubení tak bojovných a vznešených tvorů za velkou chybu, kterou je třeba napravit. Jistou, a to nemalou, roli v „návratu“ praturů sehrála i politicko-ideologická motivace. Lutz Heck byl sympatizantem nacistického hnutí (Heinzův vztah k nacistické ideologii byl mnohem ambivalentnější a rezervovanější než u bratra). Nedílnou součástí nacistické propagandy cílící na povznesení hrdosti a udržení pocitu výjimečnosti německého národa byly nostalgické odkazy na mytologizovanou slavnou minulost Germánů. Dávná německá říše měla být obnovena včetně své původní „čisté a divoké germánské krajiny“ tak, jak byla v zidealizované podobě zachycena v eposu *Píseň o Nibelunzích* ze 13. století.¹⁴

Lutzi Heckovi se jako zoologovi tato idea zamlouvala a spolu s dalšími biology prosazoval návrh německého tzv. životního prostoru (*Lebensraum*) tak, aby odpovídal vysněné lesnaté starogermánské krajině obývané velkými charismatickými zvířaty, jako byli právě praturi. K tomuto účelu měla sloužit území dobytých východoevropských států, kde by německá správa nahradila stepní plochy vytvořené podřadnými slovanskými národy „správnou“ německou krajinou.¹⁵ V širším kontextu zapadají pokusy o regeneraci pratura do rámce nacistické posedlosti čistotou rasy a eugenikou, filozofickým směrem zaměřeným na zlepšování genofondu člověka (tedy německého národa) a rozšíření žádaných znaků v populaci pomocí cíleného křížení vynikajících jedinců a eliminace nositelů defektních genů (tedy postižených či jinak nestandardních lidí). Princip stvoření dokonalého člověka (známý je například program *Lebensborn*) pomocí cíleného chovu byl jistou paralelou vzkříšení silného, divokého zvířete germánských mýtů a legend z obyčejného domácího skotu.

Lutz Heck našel svého největšího spojence a také přítele v říšském maršálovi a říšském lovcím Hermannu Göringovi. Göring byl milovník přírody a jako nadšeného nimroda a obdivovatele germánské mytologie ho rovněž upoutala představa, že by němečtí nadlidé mohli po vzoru svých předků lovit divoké pratury, jejichž sílu a velikost obdivovali již staří Římané. Inspirací mu pravděpodobně byla pasáž ze *Zápisků o válce*

¹³ Tierpark Hellabrunn: Münchner Tierpark Hellabrunn, dostupné online: <<http://www.hellabrunn.de/en/about-hellabrunn/history>> [1. 5. 2017].

¹⁴ Srov. *Das Nibelungenlied*. Mittelhochdeutsch/neuhochdeutsch. Nach dem Text von Karl Bartsch und Helmut de Boor; ins Neuhochdeutsche übersetzt und kommentiert von Siegfried Grosse, Stuttgart 2003.

¹⁵ DRIESSEN, Clemens – LORIMER, Jamie, Back-breeding the aurochs: the Heck brothers, National Socialism and imagined geographies for nonhuman Lebensraum, in: *Hitler's Geographies*, GIACCARIA, Paolo – MINCA, Claudio (edd.), Chicago 2016, s. 139.

galské, jejichž autorem byl Julius Caesar. Ten se o Germánech a praturech v kapitole 6.28 vyjádřil následovně: „[Pratuři, pozn. autorky] jsou o málo menší než sloni, býčího vzhledu, barvy a tvaru. Jejich síla a rychlost je výjimečná: neušetří žádného člověka ani divoké zvíře, které se jim podaří vyslídit. Germáni je za velikých nesnází lapají do jam a loví. Mladíci se zocelují a procvičují lovem těchto zvířat a ti, kteří jich zabijí nejvíce, což dokazují počtem ukořistěných rohů, se dočkají velkého obdivu. [...] Ani zvířata odchycená ve velmi útlém věku si nikdy nezvyknou na lidskou přítomnost a nedají se ochočit.“¹⁶ Teutonské krále lovící zubry a pratury popisuje i Píseň o Nibelunzích. Heck a Göring se dokonce společně zúčastnili několika lovů, kde ve snaze napodobit hrdinné Germány z mýtů a legend pronásledovali zvěř v tradičním oblečení z kůží, ozbrojeni pouze oštěpy.¹⁷ Projekt oživení pratura tak ve 30. letech získal záštitu nejvyšších politických kruhů. Iniciativa na vzkříšení původního pratura se mohla plně rozvinout. Mohutná a agresivní zvířata Heckova skotu, která z tohoto chovatelského programu vzešla, se jako symbol síly a bojovnosti samotného německého lidu následně stala jedním z nástrojů nacistické propagandy.

Bratři Heckové byli přesvědčeni, že pokus o oživení vyhynulého druhu skončí úspěchem. Věřili, že původní divoká genová podstata praturů¹⁸ se zachovala roztroušena v mnoha primitivních plemech domácího skotu, a proto může být jeho divoký prapředek z mýtů a legend znovu „vzkříšen“ ve své původní podobě pečlivým šlechtěním, které tyto geny svede dohromady. Na základě jeskynních maleb, několika útržkovitých popisů praturů ve staré literatuře a vlastní intuice a přesvědčení vytvořili Heckové přehled znaků, které by měl znovuzrozený tur vykazovat. Neshodli se však zcela na výběru plemen, která jsou pro zpětné křížení nejvhodnější, a tak se oba rozhodli pracovat samostatně.¹⁹

V roce 1921 se Heinz Heck pustil do křížení s využitím plemen z otcovy kolekce skotu. Krávu vzniklou křížením samice angelského skotu s býkem černostrakatého nížinného skotu zapustil býkem, jehož matkou byla kráva skotského náhorního skotu a otcem býk „podolského stepního skotu“ (termín označuje skupinu plemen, kam patří i proslulý uherský stepní skot). Vzniklým potomkem samčího pohlaví zapustil krávu korsického plemene. Z tohoto křížení se narodil býk jménem „Primus“, který byl poté dvakrát spojen se svou vlastní matkou. Jako první se z tohoto páření roku 1932 narodil býček „Glachl“ a roku 1932 jalovice. Obě zvířata (ze 75 % korsický skot, z 25 % směs náhorního, angelského, stepního a černostrakatého nížinného skotu)²⁰ odpovídala Heckově představě pratura, a Glachl je tak považován za prvního příslušníka Heckova

¹⁶ Srov. CAESAR, Gaius Julius: *Caesar's Gallic War*, book 6, chapter 28. 1st Edition, New York 1869.

¹⁷ DRIESSEN, C., et al., *Back-breeding the aurochs*, c. d., s. 141.

¹⁸ MORRIS, Steven: *Devon farmer forced to offload aggressive Nazi-bred „super cows“*, dostupné online: <<https://www.theguardian.com/world/2015/jan/05/devon-farmer-forced-offload-nazi-bred-super-cows>> [15. 6. 2016].

¹⁹ VUURE van, C., *Retracing the aurochs*, c. d., s. 5.

²⁰ FOIDL, Daniel, *Breeding-back Blog*, 2013, dostupné online: <<http://breedingback.blogspot.cz/2013/06/heck-cattle-bred-back-aurochs-total.html>> [10. 3. 2017], uvádí podrobnější údaje: 75 % korsický skot, 17,5 % podolský stepní skot a zbylých 17,5 % směs náhorního, angelského, stepního a černostrakatého nížinného skotu. Patrně se však jedná o překlep – součet by představoval plných 105 % celku, což je nemožné – místo 17,5 % směsi ostatních plemen mělo být patrně 7,5 %.

skotu.²¹ Následovala další křížení, po kterých se však nezachovala písemná dokumentace, a to s plemenem anglický parkový skot (White park cattle) a opět uherský skot a skotský náhorní skot. V plánu bylo rovněž křížení s hnědým skotem z bavorského regionu Allgäu, a to pro jeho štíhlou „jelení“ postavu. Lutz Heck, ne však Heinz Heck, zmiňuje rovněž skot Murnau – werdenfelské rasy.

V Berlíně pracoval Lutz Heck především se třemi plemeny skotu – korsickým skotem a plemeny používanými pro býčí zápasy ve Španělsku (plemeno Lidia či Raza bovina di Lidia) a Francii (plemeno Camargue).²² Imponovala mu vysoká agresivita a ohnivý temperament těchto zvířat, neboť tyto charakterové rysy byly v jeho představách důležitým atributem pratura a symbolizovaly divokou přírodní „primární sílu“.²³ V honbě za jedinci nejlépe odpovídajícími jeho představám procestoval na konci 20. a začátkem 30. let 20. století jižní Francii i Španělsko.²⁴ Využíval ale také křížení s anglickým parkovým skotem, stepním skotem, montafonem, angelnem a fjällraským skotem. Oba bratři si mezi sebou rovněž vyměňovali chovné kusy z obou stád, aniž by o těchto přesunech vedli systematické záznamy.²⁵ Berlínská zvířata měla oproti mnichovským dle dochovaných fotografií proporce více podobné praturovi, jejich rohy však byly výrazně slabší a jinak tvarované a tělesné rozměry menší.²⁶ Přesto byl L. Heck přesvědčen, že i on uspěl, a mohl tak spokojeně prohlásit: „Vyhynulí praturři znovu povstali ve třetí říši jako divoký německý druh.“²⁷ Od roku 1938 byla zvířata z berlínské zoo vypouštěna do lesní oblasti Schorfheide ve spolkové zemi Braniborsko nedaleko Berlína, v Göringově loveckém revíru Rominten v tehdejší východní Prusku (původně královský revír, dnes pod názvem Krasny les náleží Rusku) a Bialowiežském pralesi, kde chtěl Hermann Göring vytvořit největší lovecký revír na světě. Žádná z těchto uměle vytvořených „divokých“ populací nepřežila válečné běsnění, a dnešní chov je proto založen na mnichovské populaci, která válku přečkala v pěti sbírkách v západní Německu. Majitelé těchto stád provedli další nezdokumentovaná křížení, pravděpodobně s uherským stepním skotem a v Zoo Duisburg snad i s impozantním africkým primitivním plemenem Watusi. Na konci 40. let mnoho zoologických zahrad chov „moderních praturů“ ukončilo, částečně i kvůli asociaci s nacistickým režimem. Ještě okolo roku 1955 ale žilo zhruba 50 kusů v samotné mnichovské zoo. Ve snaze dále posílit jejich „praturovitý“ vzhled bylo do populace přikříženo plemeno Chianina ze střední Itálie, jež je největším plemenem hovzího dobytka na světě, a černé dlouhohohé španělské plemeno Sayaguesa. Obě plemena byla primárně využívána k tahu a v současnosti také k masné produkci. Zatímco

²¹ FOIDL, D., News from NP Hortobagy, Hungary, Breeding-back Blog, 2016, dostupné online: <<http://breedingback.blogspot.cz/>> [15. 6. 2016]; DOSTÁL, Dalibor – KONVIČKA, Martin – ČÍZEK, Lukáš – ŠÁLEK, Martin, – ROBOVSKÝ, Jan – HORČÍKOVÁ, Eva – JIRKŮ, Miloslav, Divoký kůň (*Equus ferus*) a pratur (*Bos primigenius*): klíčové druhy pro formování české krajiny, Česká krajina 2014, s. 8.

²² PORTER, Valerie – ALDERSON, Lawrence – HALL, Stephen, J. G. – SPONENBERG, Philip, Mason's World Encyclopedia of Livestock Breeds and Breeding, Cabi 2016, s. 196.

²³ DRIESSEN, Clemens, et al., Back-breeding the aurochs, c. d., s. 142.

²⁴ Tamtéž, s. 140.

²⁵ PORTER, V., et al., Philip, Mason's World Encyclopedia of Livestock Breeds and Breeding, c. d., s. 196.

²⁶ FOIDL, D., News from NP Hortobagy, Hungary, c. d.

²⁷ DRIESSEN, C., et al., Back-breeding the aurochs, c. d., s. 142.

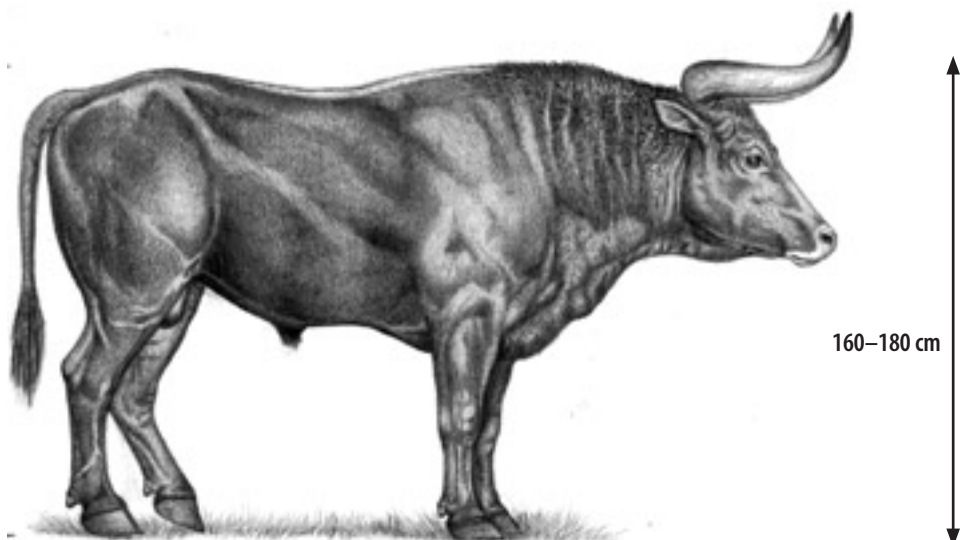
Chianina měla dodat výšku (býci tohoto plemene mohou být v kohoutku vysocí až 180 cm, volové až 200 cm), Sayaguesa měla vylepšit utváření rohů, neboť silně lyrovité rohy tohoto plemene směřují kupředu jako u praturů. Pratura toto plemeno připomíná i rovnou hřbetní linií, vysokými končetinami a dlouhou hlavou, která není vlivem domestikace zkrácená jako u mnoha jiných plemen (a dodnes se proto využívá v řadě dalších soudobých chovatelských pokusů s cílem získat obdobu pratura). Byl rovněž ustanoven oficiální standard plemene a název Heckův skot (Aurochs de Heck), někdy bulvárně a výsměšně přezdívaný „Hitlerovy krávy“ či v angličtině Nazi cattle a Nazi supercows (nacistický dobytek a nacistické superkrávy). Plemenná kniha byla založena v roce 1980 s 88 zakladatelskými kusy.

Od 70. let 20. století začaly evropské organizace zabývající se ochranou přírody využívat skot, koně a ovce jako levný prostředek údržby biologicky cenných nelesních ekosystémů. Základní myšlenkou je idea, že původní střeoevropská krajina měla podobu mozaikovitého biotopu, který byl z velké části formován činností velkých býložravců, jako jsou divocí koně, zubři, praturi, losi a později extenzivně se pasoucím domácím dobytkem. Tvrdý a odolný Heckův skot tak získal nové využití. Vzhledem k tomu, že je veřejností vnímán jako živoucí model pratura, bývá chován jako zoologická atrakce i spásáč v řadě přírodních rezervací, kde vytváří (například společně se zpětně vylesťtými „tarpany“ či koněm Převalského) zdání návratu původních kopytníků do evropské krajiny a ukazuje, jak mohly vypadat přírodní scenérie s původní evropskou faunou. Největší stáda jsou držena ve Francii (v roce 2007 21 stád s 224 registrovanými zvířaty), Nizozemí (nejméně 800 kusů v rezervaci Oostvaardersplassen) a Německu. V roce 2009 bylo devět krav a šest býků importováno z Belgie do jihozápadní Anglie, stádo však bylo v roce 2015 zčásti odporaženo kvůli vysoké agresivitě zvířat.²⁸ V České republice ho můžeme najít ojediněle v soukromých chovech na Šumavě (Křišťanov na Prachaticku). Celkově se jeho počty v Evropě pohybují okolo 2000 kusů.

Heckův skot je velmi odolné plemeno schopné přežívat ve volné přírodě, navzdory dlouholetým chovatelským snahám se však od praturů dodnes v mnoha ohledech liší. Je celkově menší (průměrná kohoutková výška býků činí 142 cm a krav 131 cm, zatímco samci praturů dosahovali výšky okolo 170 cm a samice 150 cm) a má i odlišný celkový tvar těla (Heckův skot má kratší nohy než pratura a je výrazně delší než vyšší, zatímco u praturů byla výška a délka těla zhruba stejná). Rohy Heckova skotu nemají ustálený tvar a jsou celkově slabší, lehce lyrovitě zakřivené a směřují víceméně přímo nahoru, ne dopředu jako u skutečných praturů, jejichž silné rohy se stáčely dopředu a dovnitř a měly fixní tvar. Hlava praturů byla poměrně dlouhá a úzká, zatímco Heckův skot má typicky krátkou a širokou hlavu domestikovaného skotu. Rovněž jeho zbarvení je proměnlivé – kromě jedinců zbarvených v typu pratura (býci černí s bílým mulcem a žlutým páteřním pruhem chlupů, krávy a nedospělí jedinci červenohnědí opět se světlým mulcem) se vyskytují i jedinci celočerní, černostrakatí, hnědí a rezavohnědí bez ohledu na pohlaví.²⁹ Celkově se tak praturovi svým exteriérem podobá méně než například koridový dobytek ze Španělska. Kromě řady nevhodných fyzických znaků

²⁸ MORRIS, S., Devon farmer forced, c. d.

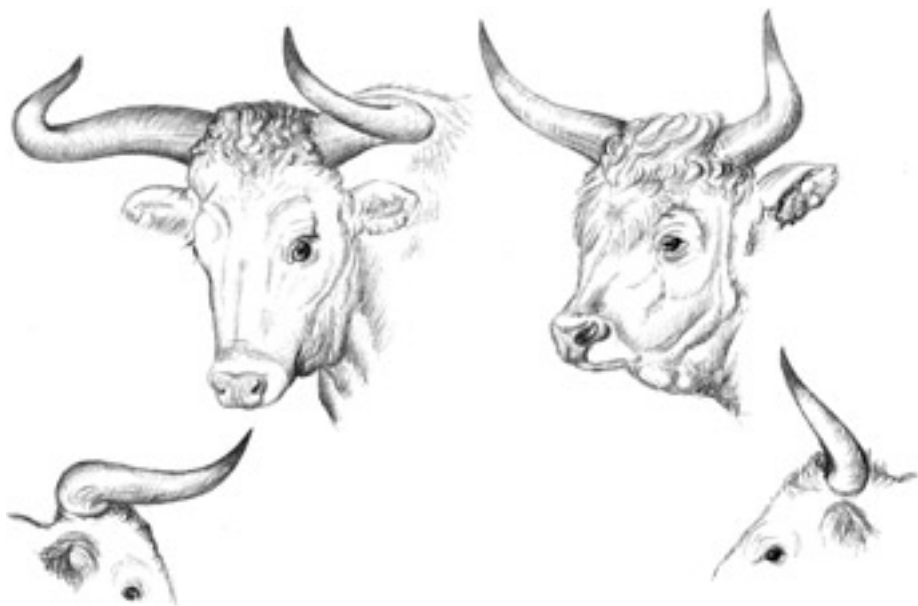
²⁹ FOIDL, D., Heck cattle, c. d.

Rekonstrukce pravděpodobného vzhledu dospělého býka pratura (*Bos primigenius*) a jeho porovnání s vnějším vzhledem Heckova skotu (*Bos taurus*). Heckův skot je v průměru menší než pratur, má delší trup, kratší končetiny a hlavu, rovný hřbet bez hrbu tvořeného prodlouženými trny hrudních obratlů a slabší, vzpřímenější rohy. U řady zvířat je rovněž přítomné světlé sedlo na hřbetě, které u pratura pravděpodobně chybělo. Zdroj: ilustrace autorky Marie Voldřichové.

vykazuje Heckův skot i mnohdy abnormálně vysokou agresivitu, která je dědictvím po jihoevropském skotu používaném pro býčí zápasy, z nichž je plemeno odvozeno. Při soubojích býků během říje dochází poměrně často k usmrcení jednoho ze soupeřů, což u skutečně divokých, nedomestikovaných zvířat bývá spíše řídkým jevem.³⁰

³⁰ Česká krajina, Pratur (*Bos primigenius*), dostupné online: <<http://www.ceska-krajina.cz/klicove-druhy/pratur-bos-primigenius/>> [18. 2. 2017].

Rekonstrukce pravděpodobného vzhledu hlavy a rohů dospělého býka pratury *Bos primigenius* (vlevo) ve srovnání s hlavou a rohy býka Heckova skotu (vpravo). Praturí měli zřetelně delší a štíhlejší hlavu a jejich lyrovitě tvarované rohy se při pohledu z profilu (vlevo dole) výrazně stáčely směrem dopředu (s čelem svíraly úhel okolo 50–70 stupňů, s průměrem cca 60 stupňů). Typičtí zástupci Heckova skotu mají krátkou hlavu charakteristickou pro většinu domácích plemen skotu a jejich rohy jsou slabší, bez nápadného lyrovitého zakřivení a směřují vzhůru (vpravo dole). Zdroj: ilustrace autorky Marie Voldřichové.

Pokusy se zpětným křížením tak v podstatě potvrdily, že jednou proběhlý evoluční proces již nelze dokonale zvrátit, a to platí pro všechny snahy o vzkříšení vyhynulých druhů novodobou selekcí – nově vzniklé populace nejsou a vzhledem k jedinečné evoluční historii původního druhu ani nemohou být dokonalou kopií své zaniklé předlohy. Ačkoliv se Heckovi tuři praturům svým vzhledem zběžně podobají, jedná se jen o další z domácích plemen skotu s řadou nepřirozených domestikačních znaků, které se rozměry kostry ve skutečnosti nejvíce blíží ayshirskému mléčnému skotu ze Skotska.³¹

Na práci bratří Heckových navázala německá ochránářská organizace ABU (*Arbeitsgemeinschaft Biologischer Umweltschutz*), která začala od roku 1996 na území lippeauské rezervace křížit Heckův skot s primitivními jihoevropskými plemeny (Chianina, Sayaguesa, španělský bojový /koridový/ skot). Výsledkem stále probíhajícího programu hybridizace je nové plemeno „Taurus“ ustanovené roku 2003 (některými autory je však Taurus stále považován pouze za více zušlechtěnou populaci

³¹ BARTOSIEWICZ, László, Are „autochthonous“ animal breeds living monuments? In: Archaeological and cultural heritage preservation within the light of new technologies, JEREM, Erzsebet – MESTER, Zsolt – BENCZES, Reka (edd.), Budapest 2006, s. 34

Heckova skotu, nikoliv za samostatné plemeno). Cílem projektu je získat zvířata s delší hlavou, silnějšími, dopředu stočenými rohy, delšími končetinami a podstatně větší tělesnou výškou, než jakou disponuje původní Heckův skot, a tím jej více přiblížit originálnímu vzezření pratura. Taurus již nyní odpovídá předpokládanému vzhledu divokého tura lépe než původní Heckův skot (býci jsou vyšší, s průměrnou kohoutkovou výškou 160–165 cm, rohy se podobají praturům, stavba těla je výrazně atletičtější),³² a bývá proto zpětně křížen se starým „čistým“ typem Heckova skotu, aby zlepšil jeho stavbu těla. Chovná stáda jsou držena v Německu, Dánsku, Maďarsku a Litvě.³³ Největším chovatelem plemene je maďarský Národní park Hortobágy se stádem čítajícím 500–600 hlav³⁴, který pokračuje ve vlastním chovu příkřížováním uherského skotu a Watusi. Do místní populace byla rovněž zařazena polokrevná holštýnská kráva.³⁵

Přestože Heckův skot a z něj odvozený Taurus představují průkopníky regenerace pratura, jsou dnes kvůli použití nevhodných zakladatelských plemen (zejména příměs Watusi, který je pravděpodobně alespoň z části odvozen od jiného poddruhu pratura, než byl ten evropský) a jen omezené shodě podoby se svou předlohou považováni za nevhodné náhražky praturů. V ekosystému přírodních rezervací proto bývají nahrazováni skotem z jiných, novějších chovatelských programů se stejným cílem, který měli již bratři Heckové – získat zvířata morfologicky co nejpodobnější pravěkému turo, tentokrát však na základě moderních chovatelských metod založených na hlubší znalosti genetiky a postupech genového inženýrství. Jmenovitě se jedná o projekty TaurOs a Uruz.

Projekt TaurOs probíhá od roku 2008 pod záštitou nizozemské nadace Taurus Foundation, Univerzity ve Wageningenu a Evropského konsorcia pro zachování rozmanitosti skotu. Využívá moderní postupy plemenitby (analýza DNA, embryonální transfer, umělá inseminace), jejichž cílem je výběr vhodných jedinců z co nejširší genové základny a stabilizace žádaných fenotypových znaků již u prvních generací chovných zvířat. Součástí projektu je i rozsáhlý morfometrický průzkum kosterních pozůstatků původních praturů z různých lokalit v Evropě s cílem získat přesnější obraz exteriéru zvířat, k němuž má chov směřovat. Holandský projekt Uruz plánuje využít postupy genového inženýrství, aby ze zakladatelské populace svého chovu eliminoval nevhodné varianty genů, které se u divokých praturů nevyskytovaly (genom pratura je již znám). Ve snaze zlepšit mohutnost rohů byl však v plemenitbě stejně jako u Heckova skotu a plemene Taurus (viz předchozí strana) použit „exotický“ africký skot Watusi, a proto není jeho chov v evropských rezervacích některými odborníky doporučován.³⁶

³² Hortobágy National Park Directorate. Breeding of the reconstructed aurochs, dostupné online: <<http://www.hnp.hu/en/szervezeti-egyseg/tourism/oldal/breeding-of-reconstructed-aurochs>> [17. 6. 2016]; FOIDL, D., News from NP Hortobagy, Hungary, c. d.

³³ BUNZEL-DRÜKE, Margret: Projekt Taurus – En ekologiskerstatning for uroksen, Bad Sassendorf – Lohne 2004, s. 7.

³⁴ Hortobágy National Park Directorate, c. d.; FOIDL, D., News from NP Hortobagy, Hungary, c. d.

³⁵ FOIDL, D., Taurus cattle, Breeding-back Blog, 2013, dostupné online: <<http://breedingback.blogspot.cz/2013/07/taurus-cattle.html>> [10. 3. 2017].

³⁶ Česká krajina, Pratur (*Bos primigenius*), c. d.

Zvířata z projektu TaurOs (1 býk, 5 krav) byla v roce 2015 dovezena do Přírodní rezervace Milovice ve středních Čechách a o rok později se zde 20. 4. 2016 narodilo první tele tohoto plemene u nás. Zvířata z Milovic jsou jediní zástupci chovatelského projektu TaurOs ve východní a střední Evropě.³⁷

Heckův skot, jako příklad plemene vzniklého na základě tzv. regenerace zpětným křížením, lze považovat vzhledem k pozoruhodné historii jeho chovu za nejznámější. Heckův skot měl svým vzhledem napodobit pratura (*Bos primigenius*), vyhynulého zástupce divokých turů, jenž sehrál zásadní roli v historii lidstva jako předek domestikovaného skotu, lovná zvěř a uctíváný náboženský symbol. Základem současného plemene se stala jedna ze dvou populací regenerovaných praturů vytvořených bratry Heckovými, uznávanými německými zoology, jako pokus o znovuzkříšení lidmi vyhubeného impozantního tura. Chovatelský projekt se však brzy stal jedním z nástrojů nacistické propagandy a vysloužil Heckovu skotu nelichotivé přízvisko „nacistické superkrávy“. V současné době v České republice probíhá chovný program zaměřený na chov skotu podobného praturům v Milovicích ve středních Čechách.

Prameny a literatura

- AJMONE-MARSAN, Paolo – GARCIA, José, F. – LENSTRA, Johannes A. L., On the origin of cattle: how aurochs became cattle and colonized the world, *Evolutionary Anthropology Issues, News, and Reviews*, 2010, 19, 4, s. 148–157.
- BARTOSIEWICZ, László, Are „autochthonous“ animal breeds living monuments?, in: *Archaeological and cultural heritage preservation within the light of new technologies*, JEREM, Erzsebet – MESTER, Zsolt – BENCZES, Reka (edd.), Budapest: Archaeolingua 2006, s. 33–47.
- BUNZEL-DRÜKE, Margret, Projekt Taurus – En ökologiskerstatning för uroksen, Bad Sassendorf – Lohne: Arbeitsgemeinschaft Biologischer Umweltschutz 2004.
- CAESAR, Gaius Julius, *Caesar's Gallic War*. 1st Edition, New York: Harper & Brothers 1869.
- Das Nibelungenlied. Mittelhochdeutsch/neuhochdeutsch. Nach dem Text von Karl Bartsch und Helmut de Boor; ins Neuhochdeutsche übersetzt und kommentiert von Siegfried Grosse. Stuttgart: Phillip Reclam jun. 2003.
- DOSTÁL, Dalibor – KONVIČKA, Martin – ČÍŽEK, Lukáš – ŠÁLEK, Martin, – ROBOVSKÝ, Jan – HORČIČKOVÁ, Eva – JIRKŮ, Miloslav, Divoký kůň (*Equus ferus*) a pratur (*Bos primigenius*): klíčové druhy pro formování české krajiny, Česká krajina 2014.
- DRIESEN, Clemens – LORIMER, Jamie, Back-breeding the aurochs: the Heck brothers, National Socialism and imagined geographies for nonhuman Lebensraum, in: *Hitler's Geographies*, GIACCARIA, Paolo – MINCA, Claudio (edd.), Chicago: University of Chicago Press 2016, s. 138–157.
- GRIGSON, Caroline, African origin for African cattle? Some archaeological evidence, *African Archaeological Review*, 1991, 9, s. 119–144.
- HELMER, Daniel – GOURICHON, Lionel – MONCHOT, Hervé – PETERS, Joris – SEGUI, Maria S., Identifying early domestic cattle from Pre-Pottery Neolithic sites on the Middle Euphrates using sexual dimorphism, in: *First steps of animal domestication. New archaeozoological approaches*, VIGNE, J. D. – HELMER, Daniel – PETERS, Joris (edd.), London: Oxbow Books 2005, s. 86–95.

³⁷ Česká krajina, První český pratur. V rezervaci v Milovicích se narodil dnes před polednem, dostupné online: <<http://www.ceska-krajina.cz/1671/prvni-cesky-pratur-v-rezervaci-v-milovicich-se-narodil-dnes-pred-polednem/>> [18. 2. 2017].

- HO, Simon Y. – LARSON, Greger – EDWARDS, Ceidridwen J. – HEUPINK, Tim H. – LAKIN, Kay E. – HOLLAND, Peter W. – SHAPIRO, Beth, Correlating Bayesian date estimates with climatic events and domestication using a bovine case study, *Biology Letters* 2008, 4, 4, s. 370–374.
- LAUWERIER, Roel C. G. M., *Animals in Roman times in the Dutch eastern river area*, Amersfoort: Rijksdienst voor het oudheidkundig bodemonderzoek 1988.
- LOFTUS, Ronan T. – MacHUGH, David E. – BRADLEY, Daniel G. – SHARP, Paul M. – CUNNINGHAM, Patrick, Evidence for two independent domestications of cattle, *Proceedings of the National Academy of Sciences* 1994, 91, 7, s. 2757–2761.
- PORTER, Valerie – ALDERSON, Lawrence – HALL, Stephen J. G. – SPONENBERG, Philip, *Mason's World Encyclopedia of Livestock Breeds and Breeding*, CABI 2016.
- TROY, Christopher S. – MACHUGH, David E. – BAILEY, Jillian F. – MAGEE, David A. – LOFTUS, Ronan T., et al., Genetic evidence for Near-Eastern origins of European cattle, *Nature* 2001, 410, s. 1088–1091.
- VUURE van, Cis, *Retracing the aurochs. History, morphology and ecology of an extinct wild ox*, Sofia – Moscow: Pensoft Publishers 2005.
- ZEUNER, Frederick E., *Domestic Cattle and Aurochs*, *Oryx*, 1956, 3, 6, s. 319–322.

Internetové zdroje

- Česká krajina, Pratur (*Bos primigenius*), dostupné online: <<http://www.ceska-krajina.cz/klicove-druhy/pratur-bos-primigenius/>> [18. 2. 2017].
- Česká krajina, První český pratur. V rezervaci v Milovicích se narodil dnes před polednem, dostupné online: <<http://www.ceska-krajina.cz/1671/prvni-cesky-pratur-v-rezervaci-v-milovicich-se-narodil-dnes-pred-polednem/>> [18. 2. 2017].
- FOIDL, Daniel, News from NP Hortobagy, Hungary, *Breeding-back Blog*, 2016, dostupné online: <<http://breedingback.blogspot.cz/>> [15. 6. 2016].
- FOIDL, Daniel, Heck cattle – a bred-back aurochs, a total flop or just aurochs-like cattle?, *Breeding-back Blog*, 2013, dostupné online: <<http://breedingback.blogspot.cz/2013/06/heck-cattle-bred-back-aurochs-total.html>> [10. 3. 2017].
- FOIDL, Daniel, Taurus cattle, *Breeding-back Blog*, 2013, dostupné online: <<http://breedingback.blogspot.cz/2013/07/taurus-cattle.html>> [10. 3. 2017].
- Horotbágy National Park Directorate, Breeding of the reconstructed aurochs, dostupné online: <<http://www.hnp.hu/en/szervezeti-egyseg/tourism/oldal/breeding-of-reconstructed-aurochs>> [17. 6. 2016].
- MORRIS, Steven, Devon farmer forced to offload aggressive Nazi-bred „super cows“, dostupné online: <<https://www.theguardian.com/world/2015/jan/05/devon-farmer-forced-offload-nazi-bred-super-cows>> [15. 6. 2016].
- The Quagga Project, The Quagga Revival South Africa, dostupné online: <<http://quaggaproject.org/>> [16. 2. 2017].
- Tierpark Hellabrunn, Münchner Tierpark Hellabrunn, dostupné online: <<http://www.hellabrunn.de/en/about-hellabrunn/history>> [1. 5. 2017].

VELKOSTATEK KŘIVOKLÁT A FÜRSTENBERSKÝ MAJETEK V ČECHÁCH NA POČÁTKU 20. STOLETÍ

KŘIVOKLÁT MANOR AND FÜRSTENBERG ESTATE IN BOHEMIA IN EARLY 20th CENTURY

Jaromír Patočka

Abstrakt: Velkostatek Křivoklát (tehdejší panství) se dostal do vlastnictví knížecí linie Fürstenberků na základě sňatku Josefa Viléma z Fürstenberka s Marií Annou z Valdštejna v roce 1723. Na počátku 20. století stál v čele české fürstenberské majetkové domény, kterou tvořil (zjednodušeně řečeno) fideikomisní velkostatek Křivoklát s Krušovicemi a Nižborem a alodiální velkostatek Petrovice, Maxmilián Egon II. z Fürstenberka. Poté co v roce 1896 vymřela primogenitura knížecí linie, získal též majetky v Německu. Hospodářská situace fürstenberského majetkového komplexu na počátku 20. století byla výsledkem dlouhodobého vývoje, který v 19. století ovlivňovala řada zásadních změn jak ve společenské, tak v hospodářské rovině. Velkostatek musel rezignovat na celou škálu tradičních segmentů své hospodářské činnosti. Správa velkostatku se v této situaci orientovala na udržení rozvoje a konkurenceschopnosti v relativně úzké oblasti hospodářské činnosti. Vedle těžby dřeva se soustřeďovala pouze na zemědělství a na něj navazující obory, především pivovarnictví. Úspěšná a flexibilní hospodářská politika tak mohla zůstat garantem prestiže této významné aristokratické rodiny.

Abstract: The estate, later manor farm, of Křivoklát came into the possession of the Princes of Fürstenberg through a marriage between Joseph Wilhelm, Prince of Fürstenberg, and Maria Anna, Countess of Wallenstein, in 1723. By early 20th century, this estate was headed by Maximilian Egon II, Prince of Fürstenberg, and formed the main part of Fürstenberg possessions, which – roughly speaking – consisted of the entailed estate of Křivoklát with Krušovice and Nižbor and the allodial farm of Petrovice. After 1896, when the primogeniture of the princely family died out, Prince Maximilian Egon II gained possessions also in Germany. The economic situation of Fürstenberg estates in early 20th century was the result of long-term developments, which were in the 19th century influenced by a number of profound social and economic changes. The farm had to abandon many traditional segments of its activities. Given this situation, the farm's administration focused on maintaining its development and competitiveness in a relatively narrow segment of economic activity. Along with logging, it continued to be active in agriculture and related areas, mainly beer brewing. The prestige of this important aristocratic family was thus maintained thanks to its successful and flexible economic policies.

Klíčová slova: Křivoklát, Fürstenberkové, velkostatek, podnikání, 19. století.

Keywords: Křivoklát, Fürstenbergs, farm, enterprise, 19th century.

Článek vznikl za finanční podpory Ministerstva kultury v rámci institucionálního financování na dlouhodobý koncepční rozvoj výzkumné organizace Národního technického muzea (DKRVO, MK000023299).

Každodenní účast jednotlivých příslušníků aristokracie a jejich rodů na politickém, kulturním a hospodářském dění byla vždy úzce spojena s vývojem jejich majetkových poměrů. Finanční situace každé šlechtické rodiny byla obvykle závislá na stavu a vývoji jejího rodinného jmění, a hospodářský potenciál šlechtického majetku byl tak garantem významu jednotlivých aristokratických rodů. Šlechta a její majetek vytvářely do

značné míry nedílnou entitu. Šlechtické majetkové komplexy měly za sebou v mnoha případech dlouhý vývoj a často byly svými vlastníky vnímány jako zcela svébytné jednotky, státy ve státě. Fürstenberský majetkový komplex (a nejenom ten) se označoval jako doména. Doména měla své příslušníky, svůj majetek, své závazky a z hospodářského hlediska své příjmy a výdaje a také svůj rozpočet. Problematiku hospodářského vývoje šlechtického majetku na počátku 20. století vnímám o to významněji, že se jednalo o dobu řady kulturních změn. Kondice šlechtických vlastnických komplexů do značné míry určovala, zda a jak budou jednotliví představitelé aristokracie na těchto změnách participovat.

Hospodářský vývoj aristokratických majetkových komplexů se v mnoha ohledech vymykal běžným ekonomickým zásadám, které byly obvyklé např. v různých průmyslových podnicích, a byl podmíněn různými pravidly typickými pro aristokratické vlastníky. Charakteristické byly především dlouhodobé rodové dohody a strategie, které již dříve našly uplatnění, např. ve zřízení instituce fideikomisu. Šlechtické majetky byly obvykle zatíženy závazky k více členům rodiny, které nebylo možné opomenout.

Základ majetku a příjmu většiny aristokratických rodů představovaly v první řadě deskové velkostatky, které byly právními nástupci feudálních panství. Instituce deskového majetku garantovala určité výhody jeho vlastníkům, přičemž – přestože vývoj občanského právního systému byl ve sledované době v podstatě ukončen – archivovala starší pravidla. Z dřívějších let přetrvávalo rozdělení deskových velkostatků na *alodiální* a *fideikomisní* neboli *svěřenecké*. Princip tohoto rozdělení spočíval v právní úpravě disponibility s fideikomisním majetkem. V obecné rovině se jednalo především o to, že instituce fideikomisu měla ochránit kontinuitu majetkového vlastnictví. Základní idea fideikomisu spočívala v tom, že majetek, na kterém byl fideikomis zřízen, byl vlastnictvím celé rodiny. V jeho čele stál dočasný vlastník. Fideikomis ustanovil jeho zřizovatel, který určil pravidla jeho řízení, tj. především nástupnický řád, výši renty dalších účastníků fideikomisu, možnost a výši zadlužení atd.¹ Aristokratičtí majitelé nevlastnili pouze deskový majetek a stejně tak jeho vlastnictví nebylo vyhrazeno pouze držitelům šlechtických titulů.²

Velkostatky představovaly majetkové komplexy, které se skládaly hlavně ze zemědělské a lesní půdy a z přidružených průmyslových provozů. Správa a způsob obhospodařování těchto komplexů se lišily případ od případu. Mohly mít charakter pouhého propachtování (pronájmu) zemědělské půdy, ráz režijního hospodaření, nebo mohlo jít o aktivní zakládání průmyslových podniků. Vedle zemědělské činnosti se v rámci šlechtického majetku rozvíjel průmysl. Průmyslové podnikání obvykle vyplý-

¹ Pravidla fideikomisu zavádělo říšské zákonodárství a zřízení jednotlivých fideikomisů potvrzovala říšská legislativa. Z praxe vyplývá, že některá pravidla fideikomisů nebyla zdaleka neměnná. Např. výše věčných rent se upravovala v důsledku úmrtí příslušníků fideikomisů nebo na základě jejich dohod s dočasným vlastníkem. PAZOUREK, Josef, Ottův obchodní slovník, díl I., Praha 1913, s. 853.

² Instituce deskových statků vlastně zakládala dvojí charakter vlastnictví. Vlastnictví deskových statků garantovalo hlavně politická práva. Jejich majitelé mohli v rámci politického systému západní poloviny habsburské říše, tj. Předlitavska, volit do různých zastupitelských sborů v kurii deskových statků. Kuriální systém, založený na teorii zájmu, garantoval vybraným voličským skupinám na základě představy jejich ekonomického nebo jiného významu určitý počet mandátů, a tím i politický vliv. Na základě vlastnictví deskových statků byl určen počet voličů v kurii deskových statků, která volila určitý počet zastupitelů. Tento systém se v Čechách týkal okresních zastupitelstev, zemského sněmu a do roku 1907 poslanecké sněmovny říšské rady. MALÝ, Karel, a kol., Dějiny českého a československého práva do roku 1945, Praha 2005, s. 231–236.

valo z dostupných zdrojů každého majetkového komplexu. Většinou se jednalo o následující obory: potravinářství, výroba stavebních materiálů, dřevozpracující průmysl, hornictví atd. Vývoj majetkových poměrů jednotlivých šlechtických rodů v nejednom případě překonával původní charakter jejich vlastnictví vyplývající z feudálních principů. Představitelé šlechtických rodů byli aktivní na finančních trzích a vlastnili větší množství cenných papírů. Obvyklé byly investice do nejrůznějších oblastí hospodářství, a to nejenom v rámci tehdejšího Českého království, ale celého Rakousko-Uherska.³ Specifická právní úprava, tj. fideikomis, se postupně stávala překážkou rozvoje a konkurenceschopnosti šlechtického podnikání a vlastníci fideikomisů postupně začali hledat cesty, jak tato ustanovení obejít.⁴

Předkládaný text se zaměřuje na vývoj „české“ majetkové domény knížecí linie rodu z Fürstenberka, tj. především velkostatku Křivoklát a dále malého velkostatku Petrovice. V rámci časového vymezení se jedná o přelom 19. a 20. století. Hodlám postihnout několik aspektů. V první řadě je to popis velkostatku Křivoklát a velkostatku Petrovice na počátku 20. století. Jedná se o jejich rozlohu, situaci a lokaci majorátních dvorů, lesní plochy, rezidenčních objektů, průmyslových provozů apod. Rozhodující předmět zájmu představuje nastínění hospodářské situace této majetkové domény. Pramennou základnu představují archiválie účetní provenience, které jsou zkoumány v rozsahu účetních let 1899/1900 až 1906/1907. Jedná se například o majetkové bilance, návrhy rozpočtů nebo zhodnocení skutečného vývoje, které vznikaly nebo byly shromažďovány při sestavování účetní uzávěrky. Uvedené archiválie navíc obsahují i vcelku důsledný doprovodný komentář, který umožňuje nahlédnout do mnohdy složitých souvislostí hospodářského vývoje nebo specifické praxe vedení jednotlivých velkostatků. Je to vyhodnocení stavu majetku, jeho hodnoty, investičního potenciálu a posouzení tendencí jeho rozvoje. Využití archiválií v širším rozsahu také umožňuje zjistit další souvislosti a určit některá pravidla a zákonitosti, které byly pro vývoj velkostatku na jedné straně charakteristické, ale na druhé straně ho určovaly. Hospodářská situaci fürstenberské majetkové domény bude zkoumána nejen optikou centrální správy velkostatku Křivoklát, ale také alespoň částečně s ohledem na vývoj v rámci jednotlivých hospodářských oblastí velkostatku.⁵

³ Různými stránkami hospodářského vývoje šlechtických majetků na počátku 20. století jsem se zabýval již dříve. Přímou v souvislosti s poměry fürstenberského dominia se jednalo o text *Hospodářská situace majetkových komplexů šlechtických rodů Waldstein-Wartenberg, Lobkowicz, Fürstenberg a Schönborn na počátku 20. století*. Pouze v případě těchto čtyř vybraných rodů lze zmínit investice do cenných papírů bankovních institucí v Haliči nebo železničních společností v Uhrách. PATOČKA, Jaromír, Hospodářská situace majetkových komplexů šlechtických rodů Waldstein-Wartenberg, Lobkowicz, Fürstenberg a Schönborn na počátku 20. století, *Hospodářské dějiny – Economic History*, 26, č. 2, 2011, s. 174–210.

⁴ Ve sledované době bylo zcela běžné zadlužování fideikomisního majetku. Typ šlechtice-podnikatele, který se i na odborné úrovni pokusil pojmenovat problémy, jež komplikovaly provoz fideikomisního majetku, představoval např. Josef Colloredo-Mannsfeld. Největší úskalí podle něj představovala závaznost ohledů k dalším členům rodiny, která omezovala nejen konkurenceschopnost příslušného fideikomisu, ale nakonec i ty, jejichž zájmy měl chránit. Josef Colloredo-Mannsfeld navrhoval např. účelové zřízení obchodních společností, na které by se převáděla aktiva fideikomisu, jež by tak již nepodléhala fideikomisním závazkům. HOŘEJŠ, Miloš, Podnikatel z donucení, in: *Šlechtic podnikatelem – podnikatel šlechticem. Šlechta a podnikání v českých zemích v 18.–19. století*, BRŇOVJAK, Jiří, ZÁŘICKÝ, Aleš (edd.), Ostrava 2008, s. 145–152.

⁵ Základní literaturu k popisu obou velkostatků představují schematismy I. Tittela a J. Procházky. Zkoumané archiválie se nacházejí ve fondu Velkostatek Křivoklát, hlavní pokladna, který je uložen ve Státním oblastním archivu v Praze (dále SOA v Praze).

1. Fürstenberkové v Čechách na přelomu 19. a 20. století

Knížecí linii Fürstenberků náležel v Čechách na počátku 20. století především fideikomisní velkostatek Křivoklát, který byl reliktem stejnojmenného panství a dalších statků. Další majetek představoval relativně malý alodiální velkostatek Petrovice. Majetkovou doménu na Křivoklátsku získali Fürstenberkové na základě sňatku knížete Josefa Viléma z Fürstenberka s Marií Annou z Valdštejna roku 1723. V roce 1756 byl na těchto statcích zřízen fideikomis. Majetky v Německu, které byly do roku 1806 v rámci Svaté říše římské suverénními státními subjekty, se dědily v první linii. Na počátku 19. století se všechny majetky knížecí linie sjednotily v osobě Karla Egona II., ale po jeho smrti se zase rozdělily. Nejstarší syn Karel Egon III. převzal majetky v Německu, druhorozený syn Maxmilián Egon I. obdržel velkostatek Křivoklát a třetí syn, Emil Egon, získal velkostatek Králův Dvůr, kde v roce 1866 zřídil fideikomis (potvrzen 1867). Podobně jako velkostatek Petrovice patřil fideikomisní velkostatek Králův Dvůr spíše k menším majetkovým komplexům. Představoval však samostatný a na velkostatku Křivoklát nezávislý vlastnický celek.

Samotná genealogie, respektive vývoj majetkových poměrů rodu z Fürstenberka představuje velice široké téma, a to zejména v případě, kdyby se měl tento vývoj sledovat i během středověku nebo raného novověku. S ohledem na dané téma bych zmínil především základní údaje, které se vztahují k vývoji knížecí rodové linie v době, kdy držela velkostatek Křivoklát. Kníže Josef Vilém pocházel z tzv. *stühligenské* linie Fürstenberků. Jeho bratr Ludvík získal majetky v dnešním Rakousku a založil lantkraběcí rodovou linii. Majetkové vztahy v rámci knížecí linie byly vyřešeny tak, že panujícím knížetem v bezprostředním knížectví Fürstenberg v jižním Německu se stal starší syn Josefa Viléma Josef Václav a majetky v Čechách, kde byl posléze zřízen fideikomis Křivoklát, získal další syn Karel Egon I. Tím byla zřízena sekundo-genitura knížecí linie.

Na počátku 19. století vymřela knížecí primogenitura, tj. linie vládnoucích knížat v říšských bezprostředních územích, a pokračovatelem rodové linie se stal kníže Karel Egon II. (1796–1854). Otec Karla Egona II., Karel Alois (1760–1799), třetí syn Karla Egona I. z Fürstenberka, sloužil jako důstojník císařské armády a padl v bitvě u Stockachu. Matka Alžběta (1766–1822) byla rozená Thurn-Taxisová. V roce 1803 získal Karel Egon II. jako nezletilý majetky v Čechách a v roce 1804 i majetky v jižním Německu. Poručníkem nezletilého Karla Egona se stal Jáchym Egon z lantkraběcí linie Fürstenberků.

Uspořádání vlastnických vztahů v rámci fürstenberské majetkové domény na počátku 19. století vyplývalo jak ze situace uvnitř této rodiny, tak z širšího politického vývoje. V roce 1790 zemřel starší syn Karla Egona I. Filip Nerius a v roce 1799 i jeho syn Karel Gabriel. O uspořádání majetkových poměrů rodu v Čechách posléze rozhodla rodinná dohoda z roku 1803. Na jejím základě získal majetek, tedy spojená panství Křivoklát, nezletilý Karel Egon a dalším rodinným příslušníkům se vyplácely vysoké náhrady. V roce 1804 zemřel bezdětný syn Josefa Václava Karel Jáchym, vládnoucí kníže Fürstenberk, a nástupnictví přešlo na Karla Egona, který se tak stal posledním vládnoucím knížetem. Knížectví Fürstenberg ztratilo na základě zániku Svaté říše římské říšskou bezprostřednost (suverenitu v rámci říše) a při zřízení Rýnského spolku

Mapa fürstenberských panství v Čechách. Zdroj: NPÚ, SZ Hořovice.

připadlo okolním státům. Z vládnoucího knížete se tak stal „pouze“ vlastník rozsáhlých majetků na území těchto státních útvarů. Jak matka, tak poručník Karla Egona II. se pokoušeli po porážce Napoleona tento stav zvrátit, ale úspěchu nedosáhli. Situaci dílčím způsobem v rámci Bádenska upravila smlouva z roku 1823, kdy se přes určité výhody fixoval dosavadní stav.⁶

Karel Egon II. si vzal v roce 1818 princeznu Amálii Bádenskou, dceru bádenského velkovévody Karla Bedřicha. Měl s ní tři syny, z nichž Karel Egon III. (1820–1892) dr-

⁶ V případě dohody z roku 1803 bylo třeba vypořádat nároky sestry Karla Gabriela Leopoldiny, provdané princezny hesenské, která zprvu a ve shodě se svojí matkou Annou Marií prosazovala svá dědická práva. Reminiscence rodové dohody s ohledem na zájmy potomků princezny Leopoldiny Hesenské byly v rámci chodu dominia zřejmě i se staletým odstupem. Karel Egon II. se stal vládnoucím knížetem pochopitelně pouze formálně – byl nezletilý – a na mimořádně krátkou dobu. SEDLÁČEK, August, Hrady, zámky a tvrze Království českého, díl osmý, Praha 1996, s. 46.

žel po otcově smrti německé majetky, Maxmilián Egon I. (1822–1873) získal fideikomis Křivoklát a Emil Egon (1825–1899) Králův Dvůr, kde zřídil fideikomis. Kromě toho se páru narodily čtyři dcery: Marie Alžběta (1819–1897), Marie Amálie (1821–1899), Marie Henrietta (1823–1834) a Pavlína Vilemína (1829–1900).

Jak sňatek s bádenskou princeznou, tak dohoda z roku 1823 naznačovaly, že Karel Egon II. respektoval realitu a rezignoval na snahu o restituci původního a v rámci Svaté říše římské suverénního postavení svých majetků v německých oblastech. Aktivně se účastnil výkonu politiky jak v Bádensku, tak Württembersku. Od počátku dvacátých let 19. století zasedal na základě rozložení svého majetku jak v bádenském, tak württemberském stavovském sněmu a v padesátých letech i v pruské panské sněmovně. V rámci bádenské politiky prosazoval liberalizační tendence, např. podporoval větší svobodu tisku, čímž notně znepokojoval konzervativní vedení habsburské monarchie. V roce 1848 knížete, který se zasazoval o modernizační tendence, velice rozladila skutečnost, že během revolučních událostí došlo v německých oblastech k ohrožení bezpečnosti jeho rodiny.

Za Karla Egona II. se rozvíjela i česká rodová doména na Křivoklátsku. Řízením tohoto majetkového komplexu byl v roce 1809 pověřen František Nittinger (1768–1839). Hospodářská politika cílila podobně jako v německých oblastech na rozvoj lesnictví. Vyprodukované dřevo současně tvořilo surovinovou základnu pro druhý ekonomický pilíř, kterým bylo hutnictví. Logický doplněk představoval rozvoj místní infrastruktury. Vyvrcholení úsilí o zlepšení možností přepravy představovaly investice do kóněspřežné dráhy. Kníže byl nejprve jejím akcionářem, a poté, co se ukázalo, že po hospodářské stránce nesplňuje očekávání, ji odkoupil.

Po nečekané smrti Karla Egona II. byla na Křivoklátsku uspořádána sbírka, z jejíhož výnosu mu byl v Křivoklátě vystaven památník. Jeho odhalení připomínalo národní slavnost. Charakteristická je skutečnost, že v rámci dobového společenského a kulturního vývoje mohl ještě Karel Egon II. s ohledem na národně české prostředí své české majetkové domény vystupovat zcela nadnárodně a nestranně a být zemským vlastencem.⁷

Po smrti Karla Egona II. převzal fideikomis Křivoklát Maxmilián Egon I., který se tak stal zakladatelem nové a ve sledované době v pořadí již druhé sekundogenitury knížecí linie. Podobně jako jeho starší bratr držel titul knížete. V habsburské monarchii se stal v roce 1861 dědičným členem panské sněmovny a v letech 1861–1867 a 1868–1869 držel mandát zemského poslance v Čechách za svěřenecké statky v I. poslanecké kurii. Současně byl členem pruské panské sněmovny a dědičným členem první bádenské a první württemberské sněmovní kurie. Maxmilián Egon I. si vzal v roce 1860 za ženu Leontinu, hraběnku von Khevenhüller-Metsch (1843–1914, otec Richard, V. kníže Khevenhüller-Metsch, matka Antonie, roz. hraběnka Lichnovská).

⁷ HÖBELT, Lothar, Adel und Politik, in: Die Fürstenberger. 800 Jahre Herrschaft und Kultur in Mitteleuropa, Schloss Weitra 1994, s. 365–366; HOFMANN, Gustav, Die Fürstenbergische Eisenproduktion in Böhmen, in: Die Fürstenberger. 800 Jahre Herrschaft und Kultur in Mitteleuropa, Schloss Weitra 1994, s. 357–364; MATOUŠKOVÁ, Anna, Křivoklátské panství Fürstenberků v procesu kapitalistické modernizace, Mínulostí Berounska, 2001, č. 4, s. 155–179; ŽUPANIČ, Jan – FIALA, Michal – STELLNER, František, Encyklopedie knížecích rodů zemí Koruny české, Praha 2001.

Měli spolu dva potomky, prince Maxmiliána Egona (1863–1941), tj. pozdějšího knížete Maxmiliána Egona II., a prince Karla Emila Egona (1867–1945). Po smrti Maxmiliána Egona I. si Leontina vzala v roce 1875 jeho mladšího bratra, prince Emila Egona. Hospodářský vývoj fideikomisního velkostatku Křivoklát sledoval starší trendy. Z logických důvodů se akcentovalo v první řadě lesnictví a dřevozpracující průmysl. Základní role zůstávala také hutnictví, kde byla zřejmá snaha udržet krok s nejnovějšími technologickými trendy. Na počátku sedmdesátých let 19. století se v Králově Dvoře vystavěla vysoká pec skotského typu vytápěná koksem. Stavbu další pece zahájenou v roce 1873 zpomalil nástup krize a možná i úmrtí Maxmiliána Egona I.⁸

Nástupcem Maxmiliána Egona I. se stal jeho syn Maxmilián Egon II. S jeho postavou se v čele křivoklátského fideikomisu objevila osobnost, která doprovázela a určovala jeho vývoj ve sledovaných letech. Maxmilián Egon II. žil v době, která nebyla prostá mimořádných zvratů a měla přímý vliv na vývoj fürstenberské majetkové domény. Na jejím počátku stál úpadek fürstenberského hutního průmyslu. V roce 1896, poté co úmrtím Karla Egona IV., syna Karla Egona III., vymřela primogenitura knížecí linie, připadly Maxmiliánu Egonovi II. i německé majetky. Samostatnou kapitolu by představoval zánik Rakousko-Uherska, nástup první Československé republiky a realizace první pozemkové reformy. Maxmilián Egon II. dosáhl vysokých hodností v armádě, byl zakládajícím členem Verein für Geschichte der Deutschen in Böhmen, dědičným členem panské sněmovny říšské rady, v letech 1901–1907 poslancem Zemského sněmu Království českého, členem německého odboru Zemědělské rady pro Království české, členem správní rady Buštěhradské dráhy a v Německu zasedal v pruské panské sněmovně.

Maxmilián Egon II. se již v rámci habsburské monarchie plně přikláněl k linii německé politiky, kterou v jeho případě prezentovali především ústavověrní velkostatkáři, a otevřeně se hlásil k německé národnosti. V ústavověrném velkostatku hrál velice významnou roli a angažoval se v politice. Již samotná nutnost prezentace národní příslušnosti – v tomto případě německé – byla dána poměry, které se na konci 19. století rychle měnily a zmenšovaly manévrovací prostor. Význam měla posléze i skutečnost, že Maxmilián Egon II. měl majetky jak v Rakousko-Uhersku, tak v Německu. Dlouhodobě charakteristická byla jeho vazba na elity říšskoněmecké politiky včetně samotného císaře Viléma II. Kníže však byl také označován za obratného prostředníka mezi zájmy habsburské říše a Německa. Problematiku kulturních priorit tohoto aristokrata dokreslovala i skutečnost, že se jeho české majetky nacházely v národnostně českém prostředí. Hospodářský vývoj české majetkové domény charakterizovaly zemědělské aktivity a lesnictví – dřevozpracující průmysl. V rámci potravinářského průmyslu stoupal význam pivovarnictví, které nabývalo na důležitosti i v souvislosti s tím, že Fürstenberkové museli rezignovat na dříve významné hutnictví. Fürstenberské železárně koupila v roce 1880 Úvěrní banka ve Vídni a z ní přešly na nově založenou Českou montánní společnost. Fürstenberkové si zde zachovávali vliv, přičemž kníže stál v čele správní rady. Finální řešení představoval střet s Teplickou válcovnou, která Českou montánní společnost v roce 1884 odkoupila.

⁸ Almanach českých šlechtických rodů, Brandýs nad Labem 1999, s. 144; MATOUŠEK, Václav, Čechy krásné, Čechy mé. Proměny krajiny Čech v době industriální, Praha 2010, s. 101, 120, 121.

Maxmilián Egon II. Fürstenberg v roce 1914. Zdroj: NPÚ, SH Křivoklát.

Maxmilián Egon II. Fürstenberg (1. třetina 20. století). Zdroj: NPÚ, SH Křivoklát.

Maxmilián Egon II. si vzal za ženu Irmu, roz. hraběnkou Schönborn-Buchheim (1867 Vídeň až 1948 Vídeň), jejímž otcem byl Ervín Bedřich Schönborn-Buchheim a matkou Františka Trauttmansdorff-Weinsberg. Manželům se narodil syn Karel Egon (1891 Vídeň až 1973 Mnichov), dcera Leontina (1892 Lány až 1979 Řím), dcera Anna (1894 Lány až 1928 Freiburg) a druhý syn Maxmilián Egon (1896 Praha až 1959 Donaueschingen). Po první světové válce se šlechtické velkostatky v Čechách ocitly ve složité situaci. V rámci fürstenberského dominia se poměry vyvíjely tak, že Československá republika nejprve odkoupila zámek Lány a v roce 1929 Maxmilián Egon II. prodal československému státu za 118 500 000 Kč podstatnou část majetku na Křivoklátsku. Ponechal si pouze statek a především pivovar v Krušovicích, který se již od konce 19. století dynamicky rozvíjel. Opačný vývoj představoval zisk majetku lantkrabčecí linie ve Vitorazi v roce 1932.⁹

⁹ Český kompas 1907. Informační kniha o peněžních ústavech, pojišťovnách, dopravních a průmyslových podnicích, družstvech živnostenských a zemědělských v zemích českých, Praha 1907, s. 548; FENCL, Josef, Die Fürstenbergischen Brauereien in Böhmen, in: Die Fürstenberger. 800 Jahre Herrschaft und Kultur in Mitteleuropa, Schloss Weitra 1994, s. 342–352; HÖBELT, L., Adel und Politik, c. d., s. 371–373; KODEDOVÁ, Oldřiška, K postavení zemědělského dělnictva na počátku 20. století (Fürstenberské dominium 1900–1914), Československý časopis historický, 1969, č. 5, s. 773–797; KOŘAN, Jan, Železářství, in: Studie o technice v českých zemích 1800–1918, II, JÍLEK, František (ed.), Praha 1984, s. 201–207; LIŠKOVÁ, Marie, Slovník představitelů zemské samosprávy v Čechách v letech 1861–1913, Praha 1994, s. 71; NAVRÁTIL, Michal, Nový český sněm, Tábor 1902, s. 241.

2. Fürstenberská doména na počátku 20. století

Majetkovou doménu fürstenberské sekundogenitury a po vymření „německé“ linie v roce 1896 opět primogenitury tvořil v Čechách především velkostatek Křivoklát a jako „vlastník fideikomisu“ ji reprezentoval Maxmilián Egon II. Druhý z velkostatků, Petrovice, náležel svojí rozlohou k méně významným majetkům. Velkostatek Křivoklát se skládal jak z fideikomisního, tak z alodiálního majetku. Zatímco k fideikomisu náležela naprostá většina nemovitého majetku, alodiální majetek se skládal vedle tzv. alodiálních budov a pozemků především z nejrůznějšího inventáře. Celková rozloha velkostatku činila 39 649,71 ha, z toho připadalo 5913,15 ha na zemědělské pozemky, 787,43 ha na louky, 330,26 ha na ovocné zahrady a chmelnice, 342,53 ha na pastviny, 51,55 ha na rybníky a 31 952,32 ha na lesy. Velkostatek Křivoklát se nacházel v územně správních celcích soudních okresů Beroun, Kladno, Nové Strašecí, Křivoklát, Unhošť a Zbiroh. Jako součást fideikomisního velkostatku Křivoklát (*Pürglitz*), který se v rámci přetrvávající tradice i na počátku 20. století označoval jako panství (*Herrschaft*), se uváděly i jednotlivé statky s historicky vlastním vývojem. V případě schematismu I. Tittela se jednalo o Krušovice, Nižbor, Skřivaň, Všetaty, Pustověty, Panoší Újezd (historické mapy uvádí tuto lokalitu jako Velký Újezd – *Gross Aujezd*), Olešnou (*Woleschna*), Hřebečnický a Povlčín (*Pawltschin*). Velkostatek Křivoklát byl nástupcem původního panství Křivoklát.¹⁰

Panství Křivoklát mělo dlouhou historii, kterou charakterizovala skutečnost, že se jednalo o významnou část královského majetku v regionu, kde byly majetkové pozice panovníka mimořádně silné. Centrum panství se dlouhodobě nacházelo na hradě Křivoklátě, který však začal v 16. století ztrácet svůj původní význam. V rámci raně novověké historie panství byla důležitá doba vlády císaře Rudolfa II., který k panství přikoupil Lány a Krušovice. V roce 1658 získal panství Křivoklát do zástavy Jan Adolf ze Schwarzenbergu. V roce 1685 královská komora prodala panství hraběti Arnoštu Josefovi z Valdštejna († 1708), přičemž si vyhradila právo přednostního zpětného výkupu. Hrabě z Valdštejna současně převzal správu dalšího původně královského majetku v lokalitě, panství Nižbor. Oba subjekty pak dlouhodobě sledovaly jednotný vlastnicko-právní vývoj. V první polovině 18. století přemýšlel Karel VI. o možnosti zpětného výkupu někdejšího královského majetku. Nepříznivá finanční situace však učinila těmto úvahám přítrž. Panství mezitím přešlo na mladšího syna Arnošta Josefa, hraběte Jana Josefa z Valdštejna († 1731), který ho odkázal své dceři Marii Anně. Až v této době se s konečnou platností vyřešila otázka možných nároků ze strany královské komory, když manžel Anny Marie, Josef Vilém z Fürstenberka, doplatil v roce 1734 panovníkovi za Křivoklát 200 000 zl. rýnských, čímž právo zpětného výkupu pomínulo.¹¹ Vývoj a situaci fürstenberského dominia také přibližují údaje tereziánského

¹⁰ Popis stavu velkostatku na počátku 20. století vyplývá ze schematismu I. Tittela: TITTEL, Ignaz, Schematismus und Statistik des Grossgrundbesitzes und grösserer Rustikalgüter im Königreiche Böhmen, Praha 1906, s. 157.

¹¹ Arnošt Josef z Valdštejna koupil panství za 400 000 zl. rýnských. Královská komora později odhadovala cenu panství na 1 mil. zl. rýnských. Tuto sumu však nechtěl český sněm panovníkovi, který uvažoval o zpětném odkupu, poskytnout. A. Sedláček mluví o dořešení vlastnických vztahů k panství Křivoklát jako o *doprodání*. Zrušení práva zpětného výkupu schválil v roce 1735 český sněm. Až v souvislosti

katastru, kde se uvádí panství Křivoklát a další k němu připojené vlastnické jednotky, někdejší samostatné statky a panství Nižbor, Podmokly, Skřivana, Všetaty a Krušovice. Panství Křivoklát, na kterém byl v roce 1758 zřízen fideikomis, bylo velice rozsáhlé, čítalo 63 vesnic. V bezprostřední blízkosti křivoklátského fideikomisu se současně nacházely majetkové enklávy, jež náležely do vlastnictví jiných subjektů. Nebylo neobvyklé, že některé vlastnické celky, respektive jejich části, patřily ke Křivoklátu, zatímco další měly jiné vlastníky.¹² Vlastnický vývoj panství Křivoklát se v nejhrubších rysech uzavřel nákupem statku Olešná v první polovině 19. století, k němuž přistoupil kníže Karel Egon II. V závislosti na vývoji v roce 1848 došlo k odstranění většiny pravidel feudálního řádu. Někdejší feudální vrchnost přišla nejen o řadu práv, ale i povinností. S ohledem na vývoj vlastnických poměrů přišla za náhradu o rustikální půdu, která se stala vlastnictvím někdejších *osedlých*. Z panství Křivoklát se stal zhruba v rozsahu původního dominikálu velkostatek Křivoklát. Některé starší normy, které nebyly v přímém rozporu s požadavkem demontáže feudálního systému, ovšem přetrvávaly. Zachována zůstala forma fideikomisního vlastnictví, stejně jako například patronáty.¹³

Rozsah velkostatku Křivoklát v druhé polovině 19. století a na počátku 20. století vyplývá z lokace patronátů, rezidenčních objektů včetně napojené infrastruktury, jednotlivých majorátních dvorů, polesí/revírů a industriálních provozů.

Schematismus I. Tittela uvádí patronátní kostely v Kněževsi (*Herrndorf*), Mutějovicích, Lišanech, Olešné, Lužné, Krušovicích, Řevničově, Novém Strašecí, Lánech, Bratronicích, Chyňavě, Nižboru, Hudlicích, Křivoklátě, Zbečně, Městečku (*Stadtl*), Skryjích, Nezabudicích a Panoším Újezdě. Filiální kostely a kaple se nacházely ve Veclově (*Wetzlau*), Svojetíně, Milostíně, Nesuchyni, Krupé, Hředlech, Trčticích, Rudě (Nové Strašecí), Bělči, Stradonicích, Hýskově, Skřivani, Všetatech, Pavlíkově, Hvozdu a Lubné.¹⁴

s tímto aktem lze chápat panství Křivoklát jako tzv. *zpupný*, soukromý statek. Současně se rušila manská závislost některých dalších statků na Křivoklátu. I z nich se staly zpupné statky. Arnošt Josef z Valdštejna koupil Nižbor v roce 1685. SEDLÁČEK, A., Hrady, zámky a tvrze Království českého, c. d., s. 46.

¹² Samostatný byl v té době ještě statek Olešná, který se skládal z Olešné, Chráštan a Přílep. Jeho vlastníkem byl hrabě Jan Arnošt Mollart, který vlastnil v těsném sousedství fürstenberské domény i statek Povolčín. Část Povolčina byla ovšem součástí křivoklátského panství. Vlastní vývoj měl také statek Hřebečnick ve vlastnictví Nosticů, kterým patřila i část Panošního Újezda. Další část Panošního Újezda náležela opět ke Křivoklátu. Tento stav byl jistě i důsledkem existence někdejší křivoklátské manské soustavy. Závěrečný vývoj této soustavy představuje svébytné téma. V 18. století reprezentovala archaistický model, který však byl právně závazný. V souvislosti s *doprodejem* křivoklátského panství byla část manských statků vyvázána z této závislosti a získala statut *zpupného/nezávislého* majetku. Samostatnou vlastnickou jednotku, která se ovšem také nacházela v držení Fürstenberků, představovala městečka Nové Strašecí a Unhošť. CHALUPA, Aleš – LIŠKOVÁ, Marie – NUMLÍČEK, Josef – KAJTORAL, František, Tereziánský katastr český, svazek 2, Praha 1966, s. 293–296, 300n.; SEDLÁČEK, A., Hrady, zámky a tvrze Království českého, c. d., s. 46.

¹³ Stejně jako dříve vlastníci feudálního majetku vykonávali majitelé velkostatků patronát nad některými církevními institucemi. Znamenalo to, že jednak měli vůči nim určitá práva a dále některé závazky. V případě povinností se jednalo o spoluúčast na finančním zajištění církevních beneficií a v případě práv například o vliv při prezentaci. RIEGER, František Ladislav, Ottův slovník naučný, díl VI, 1867, s. 165n.

¹⁴ I. Tittel v uvedeném schematismu filiální kostely a kaple neuvádí a konstatuje pouze jejich existenci. Jejich lokace vyplývá např. ze schematismu J. Procházky, který vyšel v roce 1880: PROCHÁZKA, Johann, Topographisch-statistischer Schematismus des Grossgrundbesitzes im Königreiche Böhmen, Praha 1880, s. 125.

Hrad Křivoklát na konci 19. století. Zdroj: NPÚ, SH Křivoklát.

Jako rezidenční objekty sloužily ve sledované době zámek v Lánech, lovecký zámek Dřevíč (*Grund*) a příležitostně i zámek Leontýn (Obora). Další objekty již plnily spíše vedlejší funkci. Mezi nimi se uvádí i přes výrazné historizující zásahy hrad Křivoklát a zámky Nižbor, Krušovice a Olešná. K fideikomisu náležel taktéž pražský palác. I přes pokles významu se sluší uvést na prvním místě někdejší královský hrad Křivoklát, jehož historickou důležitost naznačovala i přítomnost tehdejšího c. k. okresního soudu. Na počátku 19. století se hrad nacházel v zanedbaném stavu a v roce 1826 navíc vyhořel. Kníže Karel Egon II. však přistoupil k jeho renovaci a v této linii pokračoval i jeho syn Maxmilián Egon I. Na výšině východně před hradem se kromě toho nacházel majorátní dvůr Křivoklát. I. Tittel udává, že Křivoklát sloužil především jako ubikace úředníků.

Sídelní zámek dominia se nacházel v Lánech (*Lana*). K jeho příslušenství náležel park. Lány připojil ke Křivoklátu jako ke královskému majetku v roce 1589 císař Rudolf II. V souvislosti s tím zde vznikl lovecký zámek, který nahradil starší panský dům. Půdorysná dispozice zámku se dotvořila patrně na počátku 17. století. Výraznější stavební činnost následovala na počátku druhé poloviny 17. století. Podobu zámku ovlivnil Jan Josef z Valdštejna, který přistavěl první patro, čímž objekt získal možnost plnohodnotně uspokojovat nároky kladené na rezidenční sídlo. Podobu dispozice ovlivnila stavba kostela Jména Ježíš na východní straně zámeckého areálu

Zámek Lány. Zdroj: NPÚ, SH Křivoklát.

před polovinou 18. století. V letech 1821–1828 bylo postaveno druhé patro a na počátku 20. století třetí v podkroví. Posledně uvedené přestavby měly uspokojit rostoucí nároky na obytné prostory, kterých byl v sídelním zámku stálý nedostatek. Zámecký areál je orientován tak, že na severu se nachází čestný dvůr a na jihu park. Na park navazovala v jižním směru rozlehlá obora (*Thiergarten*). Ve východní části areálu stojí skleníky, které vznikly v druhé polovině 19. století. Severně od zámeckého areálu byl situován prostor majorátního dvora, který se nazýval *Leontinenhof*. K majorátnímu dvoru patřily i objekty zámeckých stájí. Jejich stavba doplnila areál majorátního dvora v šedesátých letech 19. století. Spolu s jejich stavbou došlo k úpravám objektů majorátního dvora, přičemž všechny nové prvky byly provedeny ve stylu anglické gotiky.¹⁵

¹⁵ První zcela bezpečně doložené feudální sídlo zřídil v Lánech Jan Žejdlík ze Šenfeldu před rokem 1581. Stavbu zámeckého kostela podnítila Marie Anna z Fürstenberka. Plány na jeho výstavbu se připravovaly již od třicátých let 18. století. Jejich autorem byl architekt František Ignác Prée, který byl činný na více fürstenberských stavbách. Oboru uvádí mapa II. i III. vojenského mapování. Mapa II. vojenského mapování zmiňuje majorátní dvůr v Lánech bez dalšího označení. Na mapě III. vojenského mapování se nazývá *Leontinenhof*. K zájmem nejblíže okolí zámeckého areálu patří a patřily i relikty koněspřežné dráhy, která vznikala s mimořádným ohledem na potřeby tehdejšího křivoklátského panství. Její trasa odbočovala z dnešní stanice Stochov, která se ve sledované době nazývala Lány-Lana, a pokračovala pozoruhodnými oblouky okolo majorátního dvora až do místa na souřadnicích 50.1201289N, 13.9381892E, kde se na mapě II. vojenského mapování uvádělo ještě nádraží (*Lahner Eisenbahnhof*). Mapa III. vojenského mapování trasu koněspřežné železnice uvádí také, ale s poznámkou, že je zrušená. K zámku v Lánech: ANĐEL, Rudolf – FIALA, Zdeněk (edd.), Hradý, zámky a tvrze v Čechách, na Moravě a ve Slezsku. Severní Čechy, Praha 1984, s. 257; HIEKE, Karel, Zámecké parky a jejich dřeviny, Praha 1984, s. 219–222; VLČEK, Pavel, Ilustrovaná encyklopedie českých zámků, Praha 2001, s. 331n. Dále viz např.: <www.oldmaps.geolab.cz> [1. 4. 2016].

Zámek Leontýn. Zdroj: NPÚ, SH Křivoklát.

Zámek Leontýn (Obora) se nachází v lesích jižně od Křivokláta. V druhé polovině 19. století se tato oblast nazývala *Thiergartenrevier*. Tomu odpovídal i český výraz Obora, přičemž pod tímto jménem se zámek označoval na mapě II. vojenského mapování. Obora byl také název dvora, který v lokalitě stával před výstavbou zámku. K výstavbě zámeckého areálu došlo za knížete Karla Egona II. Jeho syn kníže Maximilián Egon I. ho přebudoval ve stylu anglické gotiky a nazval ho po své manželce Leontině Antonii, roz. hraběnce Khevenhüller-Metsch. Poté co Maximilián Egon I. předčasně zemřel, vzala si Leontina Antonie jeho mladšího bratra prince Emila Egona, který byl vlastníkem fideikomisu Králův Dvůr. I ten prováděl na Leontýnu stavební úpravy.¹⁶

Lovecký zámek Dřevíč (*Jagdhaus Grund*) uvádí I. Tittel. Objekt se nachází při jižním okraji tehdejšího dřevíčského revíru (*Grunderrevier*), na odbočce z cesty, která vede z Nižboru do Lán. Předchůdcem zámečku byla myslivna. Jedná se o jednopatrovou barokní budovu, kterou nechal postavit Josef Vilém z Fürstenberka.¹⁷ Soustavu

¹⁶ ANDĚL, R. – FIALA, Z. (edd.), Hrad, zámky a tvrze v Čechách, na Moravě a ve Slezsku. Severní Čechy, c. d., s. 261.

¹⁷ Mapa II. vojenského mapování uvádí zámeček Dřevíč jako loveckou chatu *Grund*. Tak je tomu i v případě III. vojenského mapování. ANDĚL, R. – FIALA, Z. (edd.), Hrad, zámky a tvrze v Čechách, na Moravě a ve Slezsku. Severní Čechy, c. d., s. 105; HIEKE, K., Zámecké parky a jejich dřeviny, c. d., s. 287.

objektů s rezidenční funkcí uzavírá Fürstenberský palác v Praze. Palác byl součástí královského fideikomisu a uváděl se jako *pražský dům*. Dnešní vzhled získal při přestavbě, kterou v letech 1743–1747 realizoval Václav Kazimír Netolický z Eisenberka. V roce 1822 ho koupil Karel Egon II. z Fürstenberka.¹⁸

V případě ostatních zámeckých objektů převažovalo na počátku 20. století utilitární využití. Jednalo se o logický vývoj, neboť někdejší rezidenční objekty zůstávaly centry původně svébytných statků a panství, jejichž hospodářské provozy si ve sledované době udržovaly kontinuitu. Rozlehlý komplex představoval zámek v Nižboru. Původně tu stával královský hrad, který nechal Jan Josef z Valdštejna ve dvacátých letech 18. století přestavět na barokní zámek. Před zámeckým areálem se rozkládal majorátní dvůr. Lokalita byla o to významnější, že zde byla zřízena fürstenberská hrobka. V Krušovicích měla přítomnost feudálního sídla tradici již od středověku. Předchůdcem stávajícího zámku byl objekt, který zřídil císař Rudolf II. Nynější stavba vznikla na sklonku života Jana Josefa z Valdštejna podle návrhu Františka Maxmiliána Kaňky. V těsném sousedství zámku se nacházel a nachází krušovický pivovar, který se na počátku 20. století rychle rozvíjel. Zámku v Olešné předcházela nejprve tvrz a posléze snad menší renesanční stavba. Zámecký objekt, který vznikl přestavbou a zásadní dostavbou staršího zámečku v druhé polovině 18. století, představoval plnohodnotné rezidenční sídlo, jehož potřeba vyplývala ze svébytného vývoje statku Olešná. Poté co koupil Olešnou Karel Egon II. z Fürstenberka, zámek tuto funkci ztratil.¹⁹

Zemědělská půda byla rozdělena mezi jednotlivé majorátní dvory. Většinou se jednalo o hospodářské jednotky s dlouhou historií. Zvláštní téma by představovalo i zhodnocení jejich architektonického řešení. Mnohé dvory nesly jména nebo byly přejmenovávány po jednotlivých příslušnících fürstenberského rodu. Některé dvory mohly mít různou historii, ale ve sledované době byly administrativně propojené. V severozápadní části velkostatku ležel Povlčín (231,09 ha) a majorátní dvůr Olešná-Chrástany (*Kroschau*) – Nový Dvůr. Rozloha těchto tří dvorů, které se nacházely ve stejnojmenných lokalitách, dosahovala 471,74 ha.²⁰ Východně následoval dvůr v Lišanech. Rozloha jeho pozemků činila 313,74 ha, dále poněkud severně ležel majorátní dvůr Krušovice-Řevničov (545,12 ha) a majorátní dvůr Třtice (246,54 ha).²¹ Majorátní dvůr v Lánech byl spojen se dvorem Ploskov. Jejich celková rozloha obnášela 403,15 ha. Dvůr v Lánech se nazýval *Leontinenhof* a nacházel se v obci při cestě na

¹⁸ I. Tittel pražský palác výslovně nepřipomíná. Je však uveden v účetní bilanci majetku fürstenberského dominia jako samostatná položka – položka 2, „dům 153-III“. Stávající adresa objektu je Valdštejnská 8, Praha 1 (Malá Strana, čp. 153-III). Dále např. LEDVINKA, Václav – MRÁZ, Bohumír – VLNAS, Vít, *Pražské paláce*, Praha 2000, s. 110–112.

¹⁹ Rodinná hrobka byla zřízena na konci 19. století. Do té doby plnila tuto funkci krypta pod kostelem sv. Kříže v zámeckém areálu. V případě této sakrální stavby je zajímavé poznamenat, že u jejího vzniku/výstavby na místě původní hradní kaple stála podobně jako v případě kaple v zámeckém areálu v Lánech Marie Anna z Fürstenberka, roz. z Valdštejna. ANDĚL, R. – FIALA, Z. (edd.), *Hrady, zámky a tvrze v Čechách, na Moravě a ve Slezsku. Severní Čechy*, c. d., s. 243, 347, 358n.; VLČEK, P., *Ilustrovaná encyklopedie českých zámků*, c. d., s. 398.

²⁰ V podstatě se jednalo o dvory, které původně náležely ke statku Olešná. Dvůr v Olešné se nacházel v blízkosti zdejšího zámku.

²¹ Dvůr v Řevničově se rozkládal na severovýchodním okraji podlouhlého náměstí. Dvůr v Krušovicích není na mapě II. vojenského mapování patrný. Dvůr v Třtících ležel na západním okraji obce. Na mapě II. vojenského mapování je uveden další objekt v západnější pozici, označený jako majorátní dvůr.

Hrad Nižbor. Zdroj: NPÚ, SH Křivoklát.

Zámek Olešná v roce 1908. Zdroj: archiv redakce.

nádraží. Dvůr Ploskov ležel cca 3,5 km jižním směrem od Lán. V relativně malé vzdálenosti od Lán se rozkládal ještě další majorátní dvůr, Ruda, který byl administrativně samostatný (254,22 ha). Jižně od Rudy byl situován majorátní dvůr *Amalienhof* (dnes Amálie, 492,57 ha). Dále jižněji následovaly pozemky, které náležely spojeným dvorům *Maxhof-Emilshof* – Míče (dvůr Míče se nazýval *Wnitsch*, dnešní název lokality dvora *Maxhof* je Doupno, celkem 747,06 ha). Zhruba uprostřed velkostatku se nacházely majorátní dvory Křivoklát (91,29 ha) a severovýchodně od Křivokláta *Philippshof* (280,86 ha). Ve východní části velkostatku ležely dvory Běleč (233,09 ha) a Borek (111,57 ha). Jihozápadně od Křivokláta se nacházel majorátní dvůr Nižbor.²²

Další majorátní dvory vznikly na východojižní straně velkostatku. Jednalo se o dvory Broumy-Karlov (*Karlishof*, 729,06 ha), Hřebečnick-Hracholusky (457,26 ha), Nezabudice (106,77 ha), Všetaty-Pavlíkov (340,80 ha) a Panoší Újezd-Skřivav (382,52 ha). Na počátku 20. století byly propachtovány pouze dva dvory – Nezabudice (propachtováno Karlu Řenčovi) a Borek (pachtýř Karel Poláček).

Lesní plocha se dělila do následujících obvodů (*Forstverwaltungen, Forstbezirke*): Na severozápadě velkostatku to byl lesní komplex Lužná (6595 ha), pak následovaly Lány (5662 ha) a na východě, na levém břehu Berounky, lesní správa Dřevíč (Grund, 6114 ha). Na západ od Křivokláta se rozkládaly lesní plochy, spravované lesní správou Buková (3268 ha) a na jihozápadě v okolí Kublova lesní správou Kolna (*Kollenz*, 5635 ha). Revíry v okolí Křivokláta podléhaly lesní správě zvané *Fürstenberg* (5688 ha). Lesní plochy, které řídily tyto lesní správy, se posléze dělily na jednotlivá polesí/revíry.²³

Jednotlivé schematismy uvádí také průmyslové provozy. S ohledem na správu velkostatku se jednalo o určitý anachronismus, protože provozy, které se zabývaly potravinářstvím (ovšem nejenom), řídila společně s majorátními dvory tzv. ekonomická správa – viz dále. Výrobou potravin, respektive výrobou alkoholických nápojů se zabývaly v první řadě pivovary v Krušovicích a v Křivoklátě a dále lihovary, situované u některých majorátních dvorů. Podle Tittelova schematismu šlo o lihovary při majorátních dvorech *Maxhof*, Amálie, Olešná, Nižbor, Všetaty, Karlov, Panoší Újezd, Lány, Hřebečnick a Krušovice. Při majorátních dvorech Maxov a Všetaty byly zřízeny sýrárny. Stavební průmysl zastupovala řada cihelen. Opět podle Tittelova schematismu se jednalo o výroby v Krušovicích, Rudě, Hřebečnicku, Karlově, Všetatech, Maxově a Borku. Všechny cihelny měly být v té době provozovány ve vlastní režii.²⁴

²² Dvůr Míče se nacházel v nepříliš velké vzdálenosti od obce Městečko. Směrem na sever následoval *Emilshof* a pak *Maxhof*. Dvůr *Maxhof* se rozkládal poblíž lokality Nový Dům. Tímto názvem se označuje i zámecký objekt Nový Dům/Doupno, položený v bezprostřední blízkosti tohoto někdejšího dvora. Majorátní dvůr Nižbor byl situován v prostoru nad zámeckým areálem. Dnes z něj zůstaly spíše zbytky.

²³ Ještě rozdělení územně správních celků lesních správ v roce 1869 uvádí lesní správu Křivoklát. V roce 1879 se již mluví o lesní správě *Fürstenberg*. Schematismus R. Lustiga a F. Světničky ze třicátých let 20. století zmiňuje v rámci postátněných celků někdejšího velkostatku Křivoklát dva vlastnické komplexy. První se skládal ze správních obvodů Lužná, Buková (polesí Míče, Alžběta, Křivoklát, Buková a Obora), Dřevíč (tj. původně *Grund*, polesí Dřevíč, Chyňava, Krkavčí Hora a Nižbor) a Kolna (dříve *Kollenz*). Další samostatný celek ve vlastnictví státu s převahou lesní plochy představovaly Lány (ovšem bez zámku jako prezidentského sídla). SVĚTNIČKA, František – LUSTIG, Rudolf, Schematismus velkostatku v Čechách, Praha 1933, s. 1, 39.

²⁴ Tittelův schematismus neuvádí pily. Z účetních záznamů je současně zřejmý mnohem menší počet cihelen. Kamenolom v Přílepech byl propachtovaný.

Stará Huť. Zdroj: NPÚ, SH Křivoklát.

Schematismy velkostatků z počátku 20. století již neuvádějí provozy související s hutním průmyslem nebo hornictvím. Je to logické, protože počátek třetí čtvrtiny 19. století byl pro tuto aktivitu fürstenberského dominia kritický a všechny snahy skončily neúspěchem. Z účetní bilance fideikomisního majetku nicméně vyplývá, že jeho součástí byl hutní provoz v Nové Huti (*Neuhütten*) u Nižboru a v Novém Jáchymově. Je zřejmé, že se jednalo pouze o nemovitosti, respektive staré vybavení.²⁵ Relikty hutní výroby přivádějí pozornost k další dimenzi hospodářství velkostatku, kterou představovala síť hospod, restaurací a kantýn, jež byly i na počátku 20. století buď vázané na odběr piva z knížecích pivovarů, nebo byly na správě velkostatku přímo závislé.

Okrajový význam jako někdejší hutní provozy si podržela důlní díla u Krušné Hory nebo u Hracholusk. Zřejmě podobně zanedbatelné využití zůstávalo i dalším dolům,

²⁵ Procházekův schematismus z roku 1880 uvádí ve Staré Huti válcovnu (*Walzwerke*). Na mapě II. vojenského mapování je v Nové Huti u Nižboru zakreslena vysoká pec (*Hochofen*). Určitou hodnotu měl i hutní provoz v Novém Jáchymově. Na mapě II. vojenského mapování je zde uvedena vysoká pec. Provoz jmenuje i Procházka. Právě v roce 1880 koupila Fürstenberské železářny Úvěrní banka ve Vídni, která je prodala České montánní společnosti. Ta v roce 1900 provoz ve Staré Huti modernizovala (bez ohledu na změnu vlastnických poměrů). Po roce 1905 zde pracovalo přes 500 dělníků, kteří jistě byli ve „fürstenberské“ kantýně vítanými hosty. Český kompas 1907. Informační kniha o peněžních ústavech, pojišťovnách, dopravních a průmyslových podnicích, družstvech živnostenských a zemědělských v zemích českých, Praha 1907, s. 716; PROCHÁZKA, J., Topographisch-statistischer Schematismus des Grossgrundbesitzes im Königreiche Böhmen, c. d., s. 125.

Zámek Petrovice okolo roku 1923. Zdroj: archiv redakce.

respektive nalezištím uhlí.²⁶ Ze sledovaných archiválií příliš nevyplývá propojenost fürstenberského majetkového komplexu s Buštěhradskou dráhou, která měla dlouhou tradici, což demonstrovala i přítomnost Maxmiliána Egona II. v její správní radě.

Fürstenberkům patřil na počátku 20. století kromě velkostatku Křivoklát alodiální velkostatek Petrovice. Kníže Maxmilián Egon II. ho koupil v samém závěru 19. století. Petrovice přiléhaly k západním enklávám velkostatku Křivoklát. Celková rozloha tohoto velkostatku činila pouze 439,98 ha, z toho připadalo 173,41 ha na zemědělskou půdu, 19,27 ha na louky, 7,17 ha na zahrady, 44,8 ha na chmelnice a 180,8 ha na lesy. Statek Petrovice sdílel společnou historii s Křivoklátem již na počátku 18. století, kdy ho koupil Jan Josef z Valdštejna. Jeho dcera Marie Anna ho však v roce 1732 prodala Jiřímu Olivieru Wallisovi. Po polovině 18. století patřily ke statku vesnice Petrovice, Zavidov, Příčina, Hostokryje, Šanov a Senec. V té době byl jeho vlastníkem hrabě Štěpán Olivier Wallis. Ve středověku se v Petrovicích uvádí tvrz, která se měla nacházet v prostoru pozdějšího dvora. Zámek v Petrovicích postavil Jan Josef z Valdštejna na

²⁶ Oba někdejší provozy opět uvádí majetková bilance fideikomisního majetku velkostatku. Další doly zmiňuje literatura (např. jámy Amálie a Leontýna u Rudy). Bohužel není zřejmé, jaký byl ve sledované době stupeň jejich využití. Existenci většího množství důlních děl a nalezišť dokládá K. Kaucká, týká se to ovšem vývoje po roce 1918. Schematismy velkostatků současně neuvádí mezi produkty velkostatku těžené horniny. KAUCKÁ, Kristýna, Pozemková reforma na fürstenberském velkostatku Křivoklát, *Mínulosti Berounska*, 2014, č. 17, s. 36–43; HONČÍK, Ladislav, Přehled historicky doložených úvodních horních děl, in: *Dobývání uhlí na Kladensku. Historie Kladensko-Slánsko-Rakovnické pánve*, Ostrava 2006, s. 182.

počátku 18. století. Jeho budova přiléhá k jihovýchodnímu okraji majorátního dvora. Výraznější přestavbu realizovali Wallisové v polovině 19. století. Ti drželi Petrovice až do roku 1881, kdy byly prodány v dražbě. Na velkostatku se nacházel již uvedený majorátní dvůr v Petrovicích, který byl na počátku 20. století provozován ve vlastní režii, a dále bychom zde našli lesní revír, palírnu a cihelnu.²⁷

3. Hospodářská situace fürstenberské domény na počátku 20. století

Při posouzení hospodářské situace fürstenberské majetkové domény, tj. velkostatku Křivoklát a malého velkostatku Petrovice, se opírám o rozbor majetkových bilancí a rozvah velkostatku Křivoklát, rozpočtů centrální správy velkostatku a o nástin situace hlavních hospodářských provozů, respektive jednotlivých oblastí hospodářských aktivit velkostatku. V případě majetkové bilance respektuji, a tím i uvádím praxi centrální správy, která evidovala situaci fideikomisního a alodiálního majetku a v další řadě velkostatku Petrovice, ale současně i celé domény. Je to nejenom důležité, ale také zajímavé z toho důvodu, že celá řada závazků vznikala mezi jednotlivými vlastnickými segmenty majetkové domény Fürstenberků. Situaci a hospodářský vývoj domény nastiňuje rozbor zkoumaných rozpočtů, přičemž svůj význam má jak rozpočet centrální správy, tak jednotlivých odvětví.

Velkostatek Křivoklát měl svoji centrální správu, která byla nadřazena jeho jednotlivým správním složkám. Mezi ně patřila hospodářská správa, lesní správa a lovecká správa. Centrální správa vyřizovala i záležitosti velkostatku Petrovice a fideikomisního velkostatku Králův Dvůr, který se ovšem nacházel ve vlastnictví další fürstenberské linie – viz výše. Centrální správu velkostatku Křivoklát lze proto chápat jako administrativně nejvyšší orgán celé domény. Její nejvyšší autoritu představoval v rámci platné legislativy jako *vlastník* fideikomisu majorátní pán. Hospodářské správě (*Wirtschaftsregie*) podléhala vedení jednotlivých majorátních dvorů, palíren, sýráren, cihelen a obou pivovarů. Jednalo se tedy o instanci, která na vyšší úrovni nevyřizovala pouze záležitosti zemědělství, ale i potravinářství a stavebního průmyslu. Oba pivovary se těšily vysoké míře samostatnosti a jejich vedení vystupovalo do značné míry nezávisle. Lesní správě (*Forstregie*) podléhaly jednotlivé lesní správní oblasti a následně polesí. Lovecká správa (*Jagdregie*) dohlížela na výkon myslivosti a s tím spojené otázky. Již bylo naznačeno, že po ekonomické stránce, která i zde hrála v rámci sledovaných pramenů roli, představovalo lovectví ztrátový segment fürstenberské domény. Lovectví si ovšem v aristokratickém majetku udržovalo tradiční místo a mělo i význam s ohledem na vývoj lesnictví. Organizace lovecké správy byla z logických důvodů propojena a svázána s lesní správou. Výkonem lovecké správy lze do značné míry chápat realizaci a úhradu vymezených úkonů.

Dohled nad podřízenými složkami představoval jednu ze stránek agendy centrální správy. K dalším patřily stanovení a realizace základní hospodářské strategie v in-

²⁷ V publikaci Hradý, zámky a tvrze v Čechách se uvádí, že Maxmilián Egon II. koupil Petrovice v roce 1899. ANDĚL, R. – FIALA, Z. (edd.), Hradý, zámky a tvrze v Čechách, na Moravě a ve Slezsku. Severní Čechy, c. d., s. 376; TITTEL, I., Schematismus und Statistik des Grossgrundbesitzes und grösserer Rustikalgüter im Königreiche Böhmen, c. d., s. 158.

Velkostatek Křivoklát a velkostatek Petrovice na počátku 20. století

zámký, zemědělské a průmyslové provozy, síť restauračních zařízení

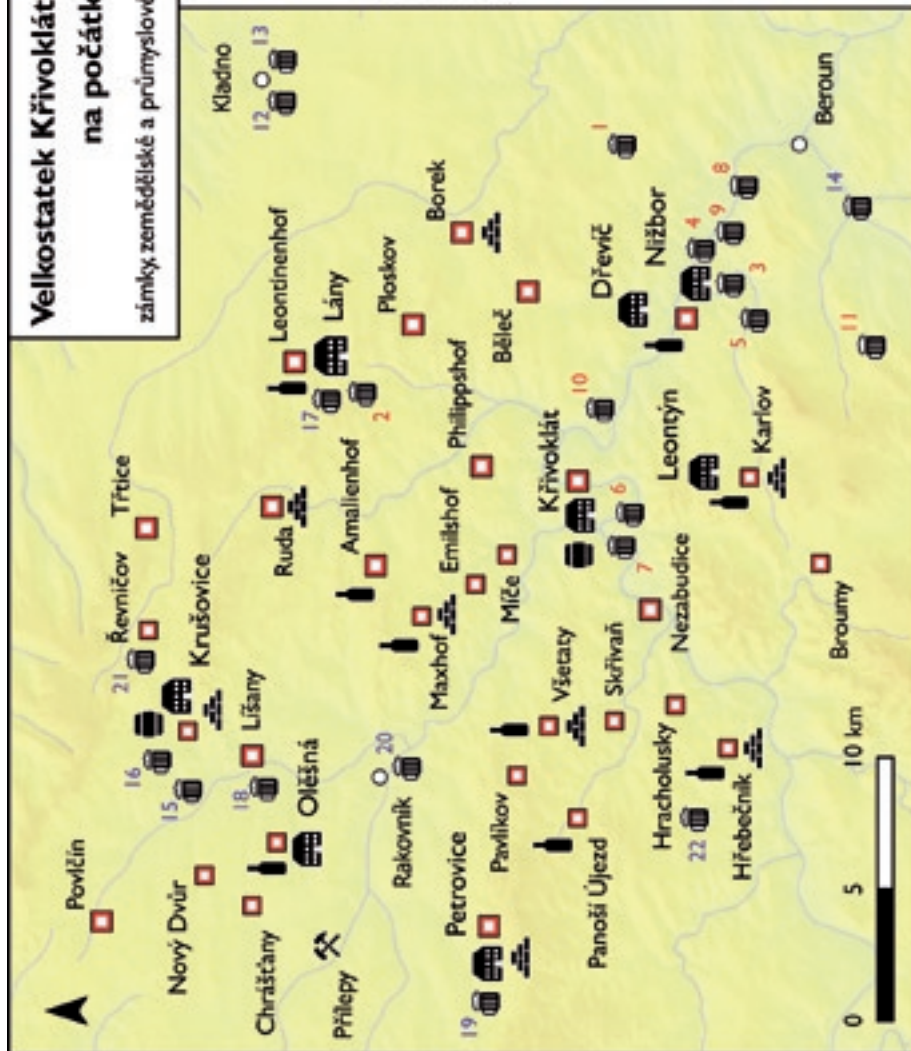

Knížecí a propachtované hostince, nádražní hostince a kantýny.

Hostince uvedené s modrou číslicí odebíraly pivo z pivovaru Krušovice a s červenou číslicí z Křivoklátsu

1	Chyňava	12	Kladno
2	Lány	13	Kladno
3	Nová Hut'	14	Králov Dvůr
4	Nová Hut'	15	Krupá
5	Otročiněves	16	Krupá
6	Roztoky	17	Lány
7	Roztoky	18	Líšany
8	Stará Hut'	19	Petrovice
9	Stradonice	20	Rakovník
10	Sýkořice	21	Řevničov
11	Svatá	22	Slabce

© NTHL, CVUT, publikováno dneš 03.03.2017

Mapa fúrstenberských hospodářských provozů. Zdroj: SOA Praha, fond Velkostatek Křivoklát.

tencích vlastníka. Centrální správa sestavovala rozpočty, účetní uzávěrky a bilance majetku. Současně spravovala rodinné finance a vedla finanční přehledy jednotlivých rodinných příslušníků. Administrovala i několik fondů, jejichž zřizovatelem byl velkostatek Křivoklát. Trvalý význam měl fond, z něhož se přispívalo na úhradu škod způsobených kroupami.

3.1. Majetkové bilance

Majetkové bilance vznikaly s ohledem na organizaci a systematizování fürstenberského majetkového komplexu. V tomto směru respektují v rámci velkostatku Křivoklát oddělené chápání jeho fideikomisního a alodiálního majetku. Další problematiku představuje situace velkostatku Petrovice a posouzení celkového vývoje domény. Aktiva fideikomisu byla definována hodnotou jeho nemovitého majetku, cenných papírů a pohledávkami za dalšími subjekty. Mezi nimi se nacházely i jiné vlastnické celky fürstenberské domény. Tato skutečnost platila nejenom ve vztahu např. křivoklátského fideikomisního a alodiálního majetku, ale kupříkladu i ve vztahu křivoklátského alodiálního majetku a velkostatku Petrovice – viz dále.

Cena nemovitostí fideikomisního majetku velkostatku Křivoklát dosahovala na konci účetního roku 1899/1900 21 920 800 K. Zvláštní položka udávala hodnotu pražského paláce, která činila 136 000 K, a majetkové bilance uvádí i hutní provozy. Jejich cena dosahovala 129 200 K. S ohledem na ustanovení fideikomisu je možné chápat součet těchto částek jako v podstatě celkovou hodnotu nemovitého majetku fideikomisu velkostatku. Ve sledované době celková hodnota těchto nemovitostí mírně kolísala, ale víceméně se neměnila. Patrně s ohledem na scelování pozemků docházelo k prodeji některých parcel a další se nakupovaly.²⁸ Část fideikomisního majetku představovaly cenné papíry. V jejich portfoliu se nacházely především státní dluhopisy. V účetním roce 1899/1900 se jednalo o investici do tzv. stříbrné renty ve výši 798 100 K na počátku a 777 200 K na konci účetního roku. V následujících účetních letech byla tato suma reinvestována a pořídila se *stříbrná konvertovaná renta*. Na počátku účetního roku 1905/06 činila hodnota těchto cenných papírů 883 200 K a v jeho závěru 895 800 K. Na konci účetního roku 1906/07 se jednalo o 893 100 K. Hodnota této položky nevzrůstala z toho důvodu, že by se kapitalizovaly vložené finanční prostředky, ale s ohledem na finanční operace uvnitř fürstenberské domény. V letech 1886 a 1887 byla část fideikomisních finančních prostředků, tj. zde investice v cenných papírech, použita v rámci výdajů, takže se z nich stal závazek – pasivum – alodiálního majetku k fideikomisu. Toto pasivum alodiálního majetku se postupně umořovalo a z takto vyúčtovaných prostředků se pořizovaly

²⁸ S ohledem na pravidla fideikomisu byla hodnota jeho majetku neměnná. Za utržené peníze se proto pořizovaly vedle nemovitého majetku např. cenné papíry, respektive příslušné obnosy zůstávaly nezařazené jako fideikomisní peníze. V případě hutních provozů se jednalo o uzavřené továrny, přičemž se v příslušné položce uvádí i hodnota starého strojního vybavení. Tento v podstatě uzavřený stav někdejších průmyslových aktivit fürstenberské domény dokládá skutečnost, že na konci 19. století byla část vybavení prodávána do šrotu. Hodnota nemovitého majetku fideikomisu se zakládala na odhadu z konce 19. století a byla zapsána ve veřejných knihách. Zkoumané archivní materiály se nachází ve fondu Velkostatek Křivoklát, hlavní pokladna: SOA v Praze, Velkostatek Křivoklát, hlavní pokladna, kartony 108, 109, 111.

další cenné papíry.²⁹ Finanční prostředky, investované do jiných cenných papírů, nedosahovaly větších objemů, tj. v měřítku fürstenberské domény. Jednalo se například o *haličskou propinační půjčku* nebo tzv. *státní 4% rentu*. Praxe účetních operací, která byla zmíněna v souvislosti se stříbrnou konvertovanou rentou, měla původ i v úpravě účtování hypotečních úvěrů, které poskytla velkostatku na konci 19. století Hypoteční banka Království českého. Tyto úvěry byly označeny jako půjčka I–VI a jejich původní výše činila 9 155 800 K. Na počátku účetního roku 1899/1900 šlo o částku 8 346 100 K a na konci účetního roku 1906/07 o 7 261 000 K. Tyto sumy se zaúčtovaly tak, že jednak představovaly aktivní a pasivní kapitál fideikomisního majetku a dále pasivní kapitál alodiálního majetku. Toto řešení vyplývalo ze situace, kdy fideikomis ručil za úvěry, pořízené za účelem pokrytí potřeb alodiálního majetku.³⁰ Celková výše aktiv fideikomisu v rámci takto vymezeného způsobu zaúčtování obnášela na konci účetního roku 1899/1900 31 505 600 K a na konci účetního roku 1905/06 30 731 900 K.

Největší položku mezi pasivy královského fideikomisu představovaly opět výše uvedené hypoteční úvěry I–VI. Na konci účetního roku 1906/07 bylo třeba doplatit ještě 7 261 000 K. Další pasivní kapitál vyplýval z ustanovení rodinných ujednání. V první řadě šlo o částku ve výši 336 000 K. Tato suma se měla vyplatit podle dohody z roku 1803 potomkům princezny Leopoldiny Hesenské, rozené z Fürstenberka, v případě, že český majetek knížecí linie přejde na vitorazskou lantkraběcí linii. Leopoldina Hesenská byla sestrou nezletilého Karla Gabriela, jímž vymřela v roce 1799 primogenitura české knížecí linie. Patrně s vypořádáním dědických nároků po smrti Karla Egona II. souvisel další pasivní kapitál, který v účetním roce 1899/1900 činil 954 000 K. Jednalo se o finanční určení vyrovnání se sourozenci Maxmiliána Egona I., kteří tak získali doživotní rentu ve výši 5 % ročně ze stanoveného kapitálu, jenž byl ekvivalentem jejich teoretických dědických nároků. Renta *prince Emila*, tj. patrně Emila Egona, který vlastnil fideikomis Králův Dvůr, a princezny Alžběty z Fürstenberka se počítala z částek ve výši 204 760 K. V případě Amálie Ratibořské a Pavlíny z Hohenlohe se počítala z částek ve výši 276 750 K. Na konci 19. století tito rodinní příslušníci postupně zemřeli, takže položky tohoto pasivního kapitálu zanikly. Spolu s takto stanovenými závazky vzhledem k rodinným příslušníkům se uváděl v jedné položce, která se nazývala „Bedeckungskapital“, i závazek fideikomisu k církevním institucím, nad nimiž vykonával patronát. V účetním roce 1899/1900 šlo o částku 42 540 K.³¹ Celková výše pasivního majetku fideikomisu činila na konci účetního roku 1899/1900 9 756 800 K a na konci účetního roku 1905/06 7 877 500 K.

²⁹ Nominál zápůjčky, kterou půjčil fideikomis alodiálnímu majetku, činil 181 800 K. Půjčka však byla realizována v kurzu 82 %, respektive 82,3 %. V účetním roce 1906/07 uhradil alodiální majetek XIV. splátku. Splácená půjčka představovala pasivum alodiálního majetku (viz dále) a vlastní položku mezi aktivy fideikomisu, která se v závislosti na postupné úhradě snižovala. O výši úhrady se ovšem zvyšovala položka aktiv cenných papírů, jež byly dokupovány. Ve sledovaných účetních letech hodnota tohoto portfolia cenných papírů vzrůstala i proto, že zde byly investovány drobnější částky získané při prodeji nemovitého majetku. Celkově ovšem investovaná hodnota spíš kolísala, což mělo původ v vývoji finančních trhů.

³⁰ Alodiální majetek současně nedisponoval nemovitostmi, jejichž hodnotou by se ručilo za příslušné úvěry. Účel takto získaných finančních prostředků bohužel ze zkoumaných materiálů není zřejmý.

³¹ Nárok na rentu jednotlivých rodinných příslušníků včetně již zemřelé Alžběty z Fürstenberka se evido-

Mezi aktiva křivoklátského alodiálního majetku se započítávaly následující položky, přičemž je třeba opět zdůraznit důsledné právní rozlišení majetkového celku fideikomisu a alodiálního vlastnictví. V případě centrální správy se jednalo o pohledávky a hotovost její pokladny a vklady na běžných účtech Poštovní spořitelny a České banky Union (*Böhmische Unionbank*). V další řadě to bylo portfolio cenných papírů fondů, které spravovala centrální správa, nebo kauce za propachtované provozy. Velkostatek také úvěroval některé subjekty. Ve více případech se jednalo o hostinské, kteří odebírali pivo z obou fürstenberských pivovarů. Aktiva alodiálního majetku vzrůstala i o investice. Zmínit je třeba např. hodnotu meliorací nebo chladicích zařízení hospod. ³² Zvláštní význam měla i pohledávka za velkostatkem Petrovice. Posléze následovala hodnota majetku, který spravovaly jednotlivé správy. V případě zemědělské/hospodářské správy (*Wirtschaftsregie*) se jednalo opět o hotovost pokladny, inventář (např. všech majorátních dvorů) a zásoby. Podobně tomu bylo v případě lesnické režie. Přesnější přehled aktiv alodiálního majetku nabízí tabulka 1.

Tabulka 1: Vybrané položky aktiv alodiálního majetku velkostatku Křivoklát. Stav je udáván ke konci účetního roku³³

Vybrané položky	Účetní roky		Vybrané položky	Účetní roky	
	1899/1900	1905/1906		1899/1900	1905/1906
hlavní pokladny, pohledávky	1 177 500	201 410	alodiální budovy	77 400	77 400
inventář centrály	23 700		alodiální pozemky	556 200	658 100
hlavní pokladna, hotovost	25 800		muzeum „Naturalienkabinet“	4 100	4 200
běžný účet, poštovní spořitelna	51 900		půjčka zas. okresu Křivoklát	20 000	20 000
běžný účet, Česká banka union			pojištění proti kroupám	24 300	20 300
hospodářská režie, aktiva	131 500		chladicí zařízení Stará Huť		10 545
hospodářská režie, hotovost pokladny	18 600		chladicí zařízení Dvůr Králové		21 100
hospodářská režie, zásoby	2 212 300		pohledávka za Petrovicemi	229 300	441 000
lesnické režie, aktiva	787 700		parní pluhy	24 000	
lesnické režie, inventář	17 700		hrabě Zdenko Kinský	3 039 400	
meliorace na fideikomisu	1 269 400		alodiální cenné papíry	253 890	181 100
fond na odstraňování škod po kroupách	75 300		meliorace	1 269 400	1 387 200

val i v účetním roce 1900/01. V přehledech pro rok 1905/06 se už nenachází. Těž ze závazku k církevním institucím se počítala renta ve výši 5 %, z níž se hradil příspěvek fideikomisu na platy příslušných církevních představitelů. V účetním roce 1906/07 se tato částka navíc zmenšila, neboť se dovodilo, že závazek ke kostelu v Nižboru nepředstavuje pasivní kapitál fideikomisu.

³² Úvěrování drobných subjektů v okolí velkostatku je samostatným tématem. Většinou se nejednalo o příliš vysoké sumy. Počet těchto úvěrů byl současně velice proměnlivý.

³³ Majetek fondu na odstraňování škod způsobených kroupami se nacházel v portfolio cenných papírů. V účetním roce 1899/1900 ho tvořily akcie dráhy Karla Ludvíka a dluhopisy státní stříbrné renty s úrokem 4,2 %. Později se majetek tohoto fondu skládal z portfolio tzv. rakouské dubnové renty, rakouské korunové renty, rakouské konvertované červenové renty a konvertované květnové renty. Všechny emise dluhopisů byly úročeny 4 %. Mezi cennými papíry alodiálního majetku se nacházely cenné papíry Buštěhradské dráhy, akcie České banky Union a opět státní dluhopisy.

Výše celkových aktiv alodiálního majetku velkostatku Křivoklát dosahovala na konci účetního roku 1899/1900 částky 9 282 300 K. V účetním roce 1905/06 se jednalo o 6 611 300 K.

Podstatná část pasivního kapitálu alodiálního majetku velkostatku Křivoklát sestávala z pohledávek, které se účtovaly uvnitř fürstenberské domény. Jednalo se především o již uvedené hypoteční úvěry I–VI. Tyto položky se zaúčtovaly s ohledem na praxi účetní evidence fürstenberské domény a logiku rozdělení fideikomisního a alodiálního majetku. Podobnou povahu měla položka *vypůjčená stříbrná renta*. Byl to závazek alodiálního majetku vzhledem k fideikomisu, který se zakládal na účetní operaci z let 1886 a 1887, kdy fideikomis zapůjčil část svých finančních prostředků z portfolia cenných papírů alodiálnímu majetku – viz výše. Na konci účetního roku 1899/1900 činila tato pohledávka fideikomisního majetku 150 300 K a na konci účetního roku 1905/1906 80 900 K.³⁴ Další pasivní kapitál tvořily pohledávky vzhledem k hlavní pokladně, nároky na fond sloužící k odstranění škod způsobených kroupami. Pasivum také představovaly pohledávky princezny Leontiny. Princezna byla nejprve ženou Maxmiliána Egona I. a posléze jeho bratra Emila Egona. Ve sledované době již tedy byla dvojitou vdovou. Finanční částka, z níž se renta vyplácela, se však postupně snižovala. V roce 1900 se jednalo o 204 500 K a v roce 1906 o 156 300 K. Celková výše pasiv alodiálního majetku činila v roce 1900 9 895 100 K, v roce 1906 pak 7 894 000 K.

Již s ohledem na řadu účetních operací má význam společná bilance celé české fürstenberské domény, tedy fideikomisního a alodiálního majetku velkostatku Křivoklát a doposud pouze okrajově zmíněných Petrovic. Společné bilance rozeznávaly a důsledně uváděly i vnitřní a vnější nároky a pohledávky domény. Položky, účtované uvnitř domény (vnitřní pohledávky a nároky), se označovaly jako *průběžné*. Jestliže se průběžné položky započítávaly, obnášela výše aktiv domény v účetním roce 1905/1906 38 027 500 K a v případě, že se nezapočítávaly, 30 047 300 K. U pasivního kapitálu se jednalo o 16 543 500 K, respektive 8 563 300 K. Aktivní kapitál velkostatku Petrovice se skládal na konci účetního roku 1905/06 především z hodnoty nemovitého majetku ve výši 606 100 K a zásob, respektive inventáře v hodnotě 75 600 K. Mezi pasivy dominovaly hypoteční úvěry ve výši 192 500 K, pohledávka dr. Fischera z Liberce ve výši 60 200 K a dluh u České spořitelny ve výši 63 900 K. Velkostatek Petrovice dále dlužil 441 000 K alodiálnímu majetku Křivoklátu. Zde je třeba podotknout, že se jednalo právě o pohledávku uvnitř domény. Tento dluh Petrovic zanikl v účetním roce 1906/1907, kdy se použil rozpočtový přebytek domény na jeho úhradu.³⁵

³⁴ Mezi aktivity fideikomisu ovlivňovala tato pohledávka dvě položky. Postupně se snižovala položka aktiv, která evidovala tuto pohledávku za alodiálním majetkem, a navyšovala se položka aktiv cenných papírů, které byly z těchto splátek dokupovány, tj. jednalo se o položku, z níž pocházely zapůjčené finanční prostředky.

³⁵ Účetní rok 1906/07 byl hospodářsky úspěšný. Pohledávka se vypořádala tak, že se odstranil z bilance Petrovic příslušný pasivní kapitál a z bilance alodiálního majetku Křivoklátu ekvivalentní aktivní kapitál. Reálně zůstaly příslušné peněžní sumy na účtech nebo v pokladně, takže se v tomto ohledu v bilanci celková hodnota kapitálu neměnila.

3.2 Rozpočty

Se společnými finančními prostředky fürstenberské domény hospodařila centrální správa velkostatku Křivoklát, která sestavovala rozpočty na jednotlivé účetní roky. Účetní rok začínal v polovině kalendářního roku a končil v polovině následujícího kalendářního roku. Na rozdíl od majetkových bilancí nemělo v případě rozpočtu význam přímo rozlišovat fideikomisní a alodiální majetek křivoklátského velkostatku.³⁶ Rozpočet se sestavoval na základě předpokládaných/zamýšlených zisků příslušných nižších řídicích a správních subjektů. Ne vždy se jednalo o zisk, ale někdy o odvod předem dohodnuté finanční částky. Z příjmů rozpočtu se hradily náklady na společné záležitosti domény. K těm patřily osobní náklady rodinných příslušníků, provoz centrální správy, penzijní záležitosti v zásadě celé domény, správa rezidenčních objektů anebo sociální politika. Mimořádný význam měla úhrada pasivního kapitálu, vázaného na jednotlivé vlastnické celky domény. Celá škála položek výdajů byla dlouhodobě závazná, přičemž se mohlo jednat o důsledek fideikomisních povinností a dalších rodinných úmluv. Další výdaje vyplývaly z dlouhodobé hospodářské strategie a v rámci ní vznikajících závazků, tj. např. mimořádně velikých hypotečních úvěrů. Rozpočet centrální správy také sanoval podřízené jednotky se záporným hospodářským výsledkem. Vlastní rozpočty sestavovaly i podřízené subjekty, tj. hospodářská správa, lesní správa, lovecká správa a velkostatek Petrovice. Ještě v nižší rovině lze zmínit pivovar v Krušovicích a na Křivoklátě.

K nejdůležitějším příjmům fürstenberské domény patřil zisk hospodářské a lesní správy. Menší význam představoval výnos cenných papírů. V účetním roce 1899/1900 dosahoval zisk hospodářské správy 666 200 K, zisk lesní správy 637 000 K a výnos cenných papírů 52 200 K. Celkem se jednalo o příjem ve výši 1 481 600 K. Nejnižší příjmy zaznamenala fürstenberská doména v rámci sledovaných pramenů v účetním roce 1901/02. Tehdy obnášely příjmy hospodářské správy 437 500 K a lesní správy 575 200 K. Celkem se jednalo o 1 202 100 K. V účetním roce 1905/06 představoval zisk hospodářské správy 601 000 K, lesní správy 605 100 K a 55 600 K činil výnos cenných papírů (celkový příjem domény obnášel 1 277 900 K). V účetním roce 1906/07 se jednalo o 716 700 K v případě hospodářské správy a o 602 200 K u lesní správy. V tomto účetním roce se dostal do zisku, který obnášel 9100 K, i velkostatek Petrovice. Celkové příjmy domény činily 1 414 400 K. Petrovice se s jednou výjimkou nacházely v rámci sledovaných pramenů vždy ve ztrátě. V podobné situaci byla trvale také tzv. lovecká správa.³⁷

Strukturu výdajů fürstenberské domény charakterizovala relativně dlouhá řada položek. Podrobnější přehled výdajů nabízí tabulka 2.

³⁶ U příslušných položek výdajů bylo ovšem zřejmé, že vyplývají ze závazku fideikomisního nebo alodiálního majetku velkostatku Křivoklát. Stejná situace nastávala i v případě Petrovic.

³⁷ Příjmy velkostatku Petrovice činily v účetním roce 1906/07 23 500 K a výdaje 14 357 K.

Tabulka 2: Výdaje fürstenberské domény. Jedná se o přehled vybraných položek. Suma celkových výdajů odpovídá skutečným celkovým výdajům

Položky	1899/1900	1901/1902	1905/1907
odvod hotovosti na účet majorátního pána	179 200	125 000	137 800
platby princezně Leontině	36 200	36 200	36 200
apanáže a renty	23 900	8 400	8 400
úrok, v případě pohledávky princezny Leontiny též úmor	17 600	10 850	9 030
úroky z majetkového vyrovnání	1 984		1 984
úrok a úmor půjček I–VI	450 200	400 900	301 100
kontokorent		30 550	
vedlejší náklady na velké hypotéky	13 600		5 400
zachování zámků a zahrad	72 870	77 170	76 400
výdaje centrální režie	68 300	70 150	47 600
penze	88 000	84 940	78 800
oprava veřejných cest	18 500	21 270	12 600
všeobecně prospěšné účely a milosti	21 300	20 760	23 800
stěna obory	3 140		2 300
zámecké kostely	4 670		6 390
deficit lovecké správy	45 900	43 590	27 400
oprava kostela v Nižboru	4 630		
adaptování objektů na Křivokláte			4 900
adaptace muzea na Křivokláte	7 240		
výdaje na konto stavby Leontinina zámku	3 900		
rezervoár vody a hydranty na Křivokláte			7 400
skutečně CELKEM	1 111 400	1 157 700	674 000

Významnou položku výdajů představovaly osobní náklady a v rámci nich platby na úhradu potřeb vlastníka fideikomisu. Touto částkou se jednak rozuměla jeho dlouhodobá renta, která obnášela 96 000 K ročně, jednak osobní daň z příjmu. Ta činila v účetním roce 1905/06 13 740 K. V účetním roce 1901/02 se zde objevuje i apanáž manželky Maxmiliána Egon II., kněžny Irmy, a v účetním roce 1905/06 také finanční převod na německou majetkovou doménu. Vysoké platby plynuly princezně Leontině, tj. matce Maxmiliána Egon II. Náležel jí nárok na paušál z výnosu domény stanovený částkou 36 200 K. Další její příjem představoval úrok a úmor částky, vázané jako pasivní kapitál na alodiální majetek. V roce 1899/1900 dosahovaly výdaje na renty 23 900 K. Jednalo se o platbu Pavlíně z Hohenlohe a princí Emilu Egonovi. Později činila částka na apanáže 8400 K, z čehož bylo určeno 4200 K princí Emilu Egonovi a 4200 K synu Maxmiliána Egon II. Karlu Egonovi.³⁸

Významnou položku výdajů představoval úrok a úmor hypoték označovaných římskými číslicemi I–VI. Rozdíl mezi výší těchto plateb mezi účetními roky 1899/1900 a 1905/06 naznačuje, o jak těžké břemeno se jednalo. V účetním roce 1901/02 figuruje také položka na úhradu dluhu, který vznikl přečerpáním účtu. Tento rok byl obecně v hospodářských ohledech méně úspěšný a doměně se nedostávala peněžní hotovost. V dalších letech se již tato situace neopakovala a naopak z majetkových bilancí je zřejmé, že v pokladně i na účtech se nacházely dostatečné finanční obnosy.

Výdaje na rezidence se týkaly objektů v Lánech (zámek, park, zahrady, stáje, lovecké chaty), v Nižboru (zámek, park, hrobka), zámku Leontýn (zámek, *voluptuár*), hradu Křivoklát, zámečku Obora (*Grund*, *Dřevíč*) a paláce v Praze. Těmito výdaji se rozuměly jak náklady na provoz, tak údržbu, opravy a investice.³⁹

Relativně velikou položku představovaly výdaje na provoz centrální správy. I zde hrály roli osobní náklady, protože platy nejvyšších úředníků nebyly zanedbatelné. Na chod centrální správy současně přispívaly i podřízené složky. V účetním roce 1905/06 dosáhly vlastní výdaje centrální správy 144 500 K, přičemž rozpočet domény z toho hradil pouze 47 600 K. Charakteristickou položkou výdajů byly penze, vyplácené pouze určité části fürstenberského personálu, v první řadě managementu centrální správy a podřízených složek. Lovecká správa byla dlouhodobě ve ztrátě, která se ke konci sledovaného období poněkud snižovala. Nepříliš významnou, ale zajímavou položku výdajů představovaly náklady na kostely a kaple. Jednalo se o platby, které byly částečně vázány úrokem ze stanoveného kapitálu (krycí kapitál, *Bedeckungskapital*) a částečně se jednalo o běžné výdaje.⁴⁰

Z centrálních rozpočtů fürstenberské domény se hradily i některé náklady na výdaje technické povahy. Jednalo se o projekty, jejichž realizace spadala do kompetence centrální správy, respektive souvisela s agendou, kterou tato správní instance vyřizovala. V dalším případě šlo o projekty, které se sice nacházely v kompetenci nižších správních orgánů, ale došlo k dohodě o kofinancování. Trvalou povahu měly investice do infrastruktury nebo zřizování inženýrských sítí. V tomto případě byla zmíněna výstavba vodovodu s rezervoárem v Křivoklátě, který sloužil jak pro potřeby utilitárně využívaného hradu a pivovaru, tak majorátního dvora. K technickým zařízením a strojům, jež hradila

³⁸ Apanáž kněžny se v dalších účetních dokladech neobjevila. Pavlína z Hohenlohe dostala v roce 1899/1900 13 387 K jako 5% úrok z částky ve výši 267 750 K, která se jako krycí kapitál (*Bedeckungskapital*) uváděla v pasívech fideikomisního vlastnictví. Princ Emil Egon obdržel v tomto roce 4200 K a 2600 K. V případě těchto částek se žádný krycí kapitál neuváděl.

³⁹ V roce 1905/06 dosahovaly náklady na úpravu areálu v Lánech 23 500 K v případě zámku, 2300 K u zahrady a 2100 K u stájí. Park a zahrada se uvádí odděleně. Náklady na úpravu parku byly v tomto roce marginální: 250 K. V Nižboru představovaly náklady na zámek 2990 K, na hrobku 710 K a na park 1680 K. Veliké investice byly patrné i v případě zámku Leontýn. Jednalo se o stavební zásahy do samotného objektu, které představovaly 6800 K, a do krajinářského parku/obory, kde se jednalo o 19 640 K. Vyšší investice do Leontýnu byly patrné i v předcházejících letech. Náklady na údržbu hradu Křivoklátu dosahovaly v uvedeném účetním roce výše 2600 K. V areálu objektu se však realizovaly i další investice. Byl to např. vodovod, kde se část sumy hradila z rozpočtu centrální správy, ale další z rozpočtu hospodářské správy, pod níž spadal majorátní dvůr Křivoklát. V případě takové spoluúhrady se jednalo o praxi, která byla v rámci fürstenberské domény častější. Náklady na provoz pražského paláce činily 10 700 K.

⁴⁰ Zbytek nákladů na centrální správu hradila hospodářská a lesní správa. Z výdajů na patronátní kostely se hradily osobní náklady a některé opravy. Opakovanou položkou těchto výdajů představovaly náklady spojené s hrou na varhany. U platu farářů to byl spíš jen příspěvek, neboť vyplácené částky byly nízké.

centrální správa, patřily parní pluhy a chladicí zařízení pro hostince v Králově Dvoře a Staré Huti (*Althütten*) u Hýskova. Pořizovací cena zařízení ve Staré Huti přesahovala 10 000 K a v Králově Dvoře 25 000 K. Úhrada těchto částek současně naznačuje zájmy domény v této oblasti hospodářské činnosti – viz dále. Některé položky rozpočtů upozorňují na někdejší podnikání v hutnictví a hornictví. Jednalo se především o pojištění nebo sanační práce a údržbu zařízení, která se již nenacházela v provozu.⁴¹

3.3 Hospodářské aktivity fürstenberské domény, zemědělství, pivovarnictví, výroba potravin

Na počátku 20. století se hospodářské aktivity fürstenberského dominia soustřeďovaly do dvou hlavních oblastí. První měla základ v zemědělské výrobě, druhá v lesnictví. Řízením zemědělské výroby se v rámci velkostatku Křivoklát zabývala hospodářská správa. Jednalo se o rostlinnou a živočišnou výrobu, produkci mléčných výrobků a krmiv. Specifický význam měla výroba lihu a piva. Oblasti, podléhající dohledu hospodářské správy, měly současně rozmanitější charakter, který se mnohdy obvyklému pojetí činností primárního hospodářského sektoru vymykal. Hospodářské správě například podléhala i výroba cihel a správa kamenolomu. Toto členění mělo dlouhou tradici a zakládalo se i na skutečnosti, že řada provozů, tj. např. lihovary nebo sýrárny, byla přímo vázána na provoz majorátních dvorů, respektive historicky činila jejich vedlejší hospodářské jednotky. Výroba piva představovala vlastní téma, které bude zmíněno níže. Většinu výroby realizovaly majorátní dvory s vlastními správami. Na ně navazovala činnost dalších provozů. Širší souvislosti reality hospodářské činnosti přibližují opět prameny účetní provenience.

Hlavní oblast rostlinné výroby tvořilo pěstování obilí, okopanin, chmele a ovoce. Obilní výroba náležela z hlediska hodnoty vypěstovaných produktů k druhému nejvýznamnějšímu segmentu rostlinné výroby fürstenberské domény, respektive velkostatku Křivoklát.⁴² V účetním roce 1905/06 dosáhla hodnota prodaného obilí 366 700 K. Část obilí se využívala jako krmivo, přičemž patřilo k běžné praxi, že se distribuovalo v rámci jednotlivých provozů domény. Náklady na jeho přímou výrobu nebyly příliš velké a podstatnou část polních prací zastali sezónní pracovníci.⁴³ Podobný mechanismus byl patrný i v dalších oblastech zemědělské výroby. V mnoha ohledech nejvýznamnější segment zemědělské výroby představovalo pěstování a zpracování okopanin. Jednalo se o cukrovou třtinu a brambory. Ve výše uvedeném účetním roce dosáhla hodnota prodané cukrové třtiny 87 700 K. V případě brambor se jednalo o 444 600 K, z toho se však pouze brambory v ceně cca 18 000 K dostaly na trh, zbytek se na velkostatku dál zpracovával a byl použit při výrobě lihu a krmiva. Cena výsledných produktů dosahovala 523 000 K, přičemž líh prodaný v účetním roce 1905/06 v ceně 489 400 K se stal jednoznačně nejvýznamnějším artiklem zemědělské

⁴¹ Náklady na zřízení vodovodu v Křivoklátě činily 18 800 K. Na úhradě této investice se podílel hrad, tj. rozpočet centrální správy, částkou 7400 K (účetní rok 1905/06), pivovar Křivoklát částkou 7700 K a hospodářská správa za majorátní dvůr Křivoklát částkou 3700 K. Údržba starých objektů probíhala např. v Nové Huti u Nižboru.

⁴² Tj. jedná se o údaje hospodářské správy velkostatku Křivoklát. Velkostatek Petrovice se současně nacházel ve ztrátě.

⁴³ V tom případě se jednalo o účetní operace mezi majorátními dvory, respektive o evidenci rozpočtových položek v rámci účetnictví jednotlivých dvorů.

výroby. Polní náklady spojené s pěstováním brambor byly opět relativně malé a v případě jejich dalšího zpracování v lihovarech v zásadě zanedbatelné.⁴⁴ Mezi ostatní produkované komodity patřil chmel, dobytek a mléčné výrobky.⁴⁵

Každodennost a praxe zemědělské výroby, respektive „hospodářství“ v rámci domény velice dobře vyplývala i z výdajů rozpočtů, sestavovaných hospodářskou správou. Ta platila pojištění, příspěvek na výdaje centrální správy a daně. V případě daní platila zásada, že hospodářská správa hradila daň z nemovitosti za všechny pozemky a z objektů jí podřízených provozů. Šlo tedy o pozemkovou a domovní daň ze zemědělské půdy, tj. polí a luk, dalších parcel a příslušných objektů. Různý charakter měly osobní náklady. Pouze v menším počtu případů se jednalo o náklady na platy kmenových zaměstnanců. Většina polních prací se vykonávala sezónně a na základě práce odvedené dočasnými pracovními silami. Výdaje hospodářské správy naznačuje tabulka 3.

Tabulka 3: Vybrané výdaje hospodářské správy v účetním roce 1905/06

státní daně, školní přirážka, obecní přirážka	102 000
příspěvek na výdaje centrální správy	50 600
platy, především úřednický aparát, účetní, dohled – „šafáři“	93 877
pojištění	50 300
údržba budov	32 600
nakoupené obilí	35 600
krmivo, často se jedná o vlastní dodávky	244 500
hnojivo	55 200
námezdní práce – polní práce, obdělávání polí, sklizně, hnojení	157 900
námezdní práce – louky	15 720
osobní náklady – chmelnice	39 200
osobní náklady – ovocné sady	10 600
nákup tažného a užitného dobytka	139 000
nákup chovného a užitného dobytka	20 100
osobní náklady na chov, děvečky, čeledíni	130 200
mlékařství	14 000
osobní náklady – opravy budov	33 000
stavební materiál	29 400
nákup vybavení	64 600

⁴⁴ Cena vyrobeného krmiva činila 100 300 K. Krmivo se opět dodávalo do vlastních majorátních dvorů. Náklady na polní práce spojené s pěstováním brambor dosáhly výše 55 400 K.

⁴⁵ Co se týče chmele, jednalo se o zboží v ceně 106 500 K, v případě dobytka a zvířat 233 600 K a v případě mléčných výrobků 214 000 K. Relativně malý příjem představoval výnos z pachtů, tj. především propachtovaných majorátních dvorů Borek a Nezabudice a kamenolomu (dohromady 10 600 K).

Hospodářskou situaci, v níž se nacházely tyto výrobní oblasti fürstenberské domény, naznačuje i stav movitého majetku hospodářské správy. Jednalo se o hotovost, pohledávky, zásoby, neprodané produkty, stav dobytka nebo tažných zvířat. Do značné míry to byly položky uvedené v rámci aktiv alodiálního majetku mezi aktivy hospodářské správy. V souvislosti s touto oblastí výroby je uvádím bez podobné evidence aktiv obou pivovarů, přičemž na počátku účetního roku 1905 se jednalo o 1 307 000 K a na jeho konci, v polovině roku 1906, o 1 351 400 K.⁴⁶

Výroba piva měla v rámci křivoklátského fideikomisu dlouhou tradici, která historicky přesahovala vznik fürstenberské domény v Čechách. Na počátku 20. století byly součástí tohoto majetkového komplexu dva již zmíněné pivovary, v Krušovicích a na Křivoklátě. Pivovary sice podléhaly vedení hospodářské správy, ale těšily se značné samostatnosti. Třetí pivovar, který se původně nacházel v Nižboru, ukončil výrobu během druhé poloviny 19. století. Pivovarnictví představovalo jeden z hlavních pilířů hospodářské činnosti velkostatku. Fürstenberkové soustavně investovali především do rozvoje pivovaru v Krušovicích. Jestliže v roce 1891 představoval jeho výstav cca 27 000 hl, v roce 1904 se jednalo již o 40 000 hl piva. Maxmilián Egon II. dokonce přemýšlel o stavbě dalšího moderního pivovaru v Roztokách u Křivokláta.⁴⁷ Zajímavou součástí fürstenberské domény představovala síť hospod a kantýn. Některé hospody – knížecí hostince, tzv. *fürstliche Gasthäuser* – patřily k velkostatku, tj. především Křivoklátu, zatímco jiné si velkostatek propachtovával. Jednotlivá pohostinství, ať už knížecí nebo propachtovaná, se následně propachtovávala zájemcům z řad hostinských, kteří v nich vykonávali svoji živnost. Zásadní moment většiny takto vznikajících smluvních vztahů představovala povinnost odebírat pivo pouze z určených knížecích pivovarů. Jen někdy se připouštěly výjimky a hostinský musel odvádět z každého hektolitrů „cizího“ piva příslušný poplatek. Fürstenberská správa se také snažila smluvně zajistit proti momentu, kdy by musela hradit *pivní krejcar* nebo *provize*, tj. náhradu za *pěči o pivo*. Z účetních záznamů je ovšem zřejmé, že se to ne zcela dařilo – viz dále.⁴⁸ Strukturu příjmů a výdajů v oblasti pivovarnictví naznačuje tabulka 4.

⁴⁶ V rámci rozpočtového úzu hospodářské domény představoval počáteční stav inventáře položku rozpočtových výdajů a jeho konečný stav položku příjmů rozpočtů hospodářské správy.

⁴⁷ Dlouhodobé potíže pivovaru v Nižboru souvisely se skutečností, že se nacházel v záplavové oblasti řeky Berounky. Rozvojový potenciál pivovaru v Křivoklátu podvazovaly omezené možnosti rozšíření jeho rozlohy v rámci hradního areálu. Ani jeho výstav však nebyl zanedbatelný. Archiválie účetní proveniencie uvádí, že např. v účetním roce 1899/1900 se zde vyrobilo cca 16 000 hl piva. Patrně i z této situace pramenily úvahy o zřízení nového pivovaru v Roztokách, který by křivoklátský pivovar nahradil. Zřízení nového pivovaru s výstavem okolo 40 000 hl předpokládalo investici ve výši 600 000 K. FENCL, J., *Die Fürstenbergerischen Brauereien in Böhmen*, c. d., s. 342–352.

⁴⁸ Jeden z hostinců se nacházel i na velkostatku Petrovice. Síť hospod, odebírajících pivo z pivovaru Krušovice, tvořily v roce 1906 kantýny ve Dvoře Králové a na Kladně, nádražní hostince na Kladně, v Krupé, Rakovníku, hostince v Krupé, Lánech, Lišanech, Petrovicích, Řevničově a Slabcích. Z těchto pohostinských zařízení si velkostatek patrně propachtovával kantýnu na Kladně a hostinec v Krupé, Petrovicích, Slabcích a nádražní hospodu v Rakovníku. Z křivoklátského pivovaru odebíraly pivo hostince v Lánech, Chyňavě, Nové Huti, Svaté, Otročině, Stradonicích, Sýkořicích, dva hostince v Roztokách a kantýna ve Staré Huti (*Althütten*) a Nové Huti. Z toho se v pachtu velkostatku nacházely hostince v Otročině, Stradonicích a Sýkořicích. Organizace sítě restauračních zařízení a výčepů vyplývá z údajů účetní uzávěrky za účetní rok 1899/1900. Za pivo dodávané do nádražní hospody v Rakovníku se na základě smlouvy z roku 1882 hostinský Kučera zavázal platit 9 zl. za hl piva. Protože si velkostatek tuto hospodu propachtovával od železniční správy, neplatil hospodský nájem. Charakteristické zde ovšem byly závazky

Tabulka 4: Vybrané položky příjmů a výdajů pivovarů v Krušovicích a na Křivoklátě v účetním roce 1905/06

Položky	Krušovice	Křivoklát
Příjmy		
prodané pivo 37 045 hl / 13 034 hl	627 200	225 000
CELKEM	665 000	248 100
CELKEM včetně konečného stavu majetku	890 900	364 800
Výdaje		
dávka z piva – státní, zemská	133 500	44 800
daň ze zisku	12 100	4 900
obecní a školní přírážka ke státní dani ze zisku	2 800	1 400
ječmen	96 100	54 000
slad	69 100	6 500
chmel	23 500	6 380
uhlí včetně závozu	23 500	6 380
plat správce	2 600	
účetní	2 500	2 600
plat sládka	2 800	2 800
sládek, tantiémy	3 500	1 300
pivovarští pomocníci	12 300	8 100
výroba sudů	4 600	2 800
topiči	4 600	
různé výdaje, hlavně materiál na údržbu	7 000	5 000
technické vybavení	9 000	
platy hospodským/šenkýřům	6 600	
provize hospodským/šenkýřům	34 200	15 400
náklady na provoz hospod: údržba, nájem, daně, pojištění	47 700	6 432
koně a potahy, platby podkoním	1 290	2 100
krmivo pro koně	5 500	8 400
vodovod		3 780
CELKEM	561 700	209 100
CELKEM, včetně počátečního stavu majetku	784 900	322 100

ke zřízencům železnice. Když si v roce 1913 pronajímal hostinec v Nové Huti pan Maleček, byla cena piva, v tomto případě z Křivoklátu, podobná, 18 Kč a 40 h. za hl piva. Hostinský tehdy obdržel výjimku a mohl odebírat i pivo z Plzně. Za každý hl však platil náhradu 4 Kč. SOA v Praze, Velkostatek Křivoklát, starý a nový archiv, inv. č. 2821, 2822, 2823.

Z analýzy rozpočtových položek opět vyplývá celá řada zajímavých i zásadních momentů. Zdůraznění si jistě zaslouží výše zdanění, osobních nákladů nebo nákladů na pořízování surovin. Pozoruhodnou položku představují náklady na vydržování knížecích hospod, přičemž je třeba podotknout, že tato síť se rozšiřovala ještě o další najímané objekty. V položce *náklady na provoz hospod* měl mimořádný význam právě finanční náklad na uhrazení tzv. *pivního krejcaru*, což opět dokládá celkovou výši zdanění. Srovnání si zaslouží i náklady na výrobu piva v obou pivovarech. Náklady na výrobu 1 hl piva byly v pivovaru v Krušovicích o něco nižší než v případě Křivokláta. Z použitých pramenů však vyplývá, že při výši investic do krušovického pivovaru se jednalo o ne zcela pozitivně hodnocené výsledky. Sledovaná doba navíc nebyla prosta výkyvů a v účetním roce 1906/1907 byl výnos pivovarů nižší než v předcházejícím účetním roce.⁴⁹

3.4 Lesnictví, lovectví

Další klíčovou oblastí hospodářské činnosti fürstenberské domény bylo lesnictví. V rámci velkostatku Křivoklát spadala tato problematika do agendy lesní správy (*Forstregie*). Určitý počet lesních pozemků se nacházel i na velkostatku Petrovice. Vymezení této činnosti lze jednak chápat jako výkon lesní správy, tj. dlouhodobou péči o lesní komplexy a jejich rozvoj, jednak jako na to navazující lesní průmysl. První oblast charakterizuje především péče o lesní kultury, dále např. úprava lesních cest a objektů lesní správy. S tím souvisely hospodářské aktivity reprezentované těžbou dřeva a jeho prodejem.⁵⁰ V účetním roce 1905/06 tvořily příjmy lesní správy 1 266 300 K a výdaje 661 200 K. Příjmy z lesního hospodářství charakterizoval především prodej dřeva. Ve zmíněném účetním roce bylo prodáno dřevo v hodnotě 1 177 700 K, přičemž se v zásadě jednalo o obvyklý výnos. Další příjmy lesní správy již takový význam neměly.⁵¹ Výdaje lesní správy se skládaly z příspěvku na chod centrální správy, vlastních správních výdajů, z nákladů na daně, z osobních nákladů podřízených složek a z údržby lesních kultur. Ostatní položky, jako třeba úprava lesních cest nebo objektů, hrály menší roli. Příspěvek na provoz centrální správy dosáhl v účetním roce 1905/06 výše 63 300 K. U nákladů na provoz lesní správy se jednalo o 26 900 K. Vysoké byly výdaje na úhradu daní. Jednalo se o státní pozemkovou daň počítanou z výměry lesní plochy

⁴⁹ V účetním roce 1899/1900 dosáhla výše pivního krejcaru, tj. obecních nápojových dávek, 22 500 K z 37 500 K evidovaných v položce výdaje na pohostinství. Negativní hodnocení výsledku srovnání výkonů obou pivovarů vyplývá ze zprávy účetní uzávěrky pro účetní rok 1906/07. Pokles příjmů v tomto účetním roce se zdůvodňoval vzrůstem cen komodit. Zde je třeba podotknout, že například produkce ječmene na velkostatku nepokrývala jeho spotřebu v pivovarnictví. Poukazovalo se i na skutečnost, že není možné zajistit dodávky sladu z vlastních zdrojů.

⁵⁰ Systematický zájem o lesní péči měl v případě velkostatku Křivoklát ve sledované době více než stoletou tradici. Strategie rozvoje lesních komplexů úzce souvisela s dlouhodobými ekonomickými zájmy velkostatku. Podstatnou část 19. století představovaly křivoklátské lesy především palivovou základnu pro hutní průmysl fürstenberské domény. Tento význam ztratily s ohledem na změnu palivové základny hutního průmyslu a také kvůli rezignaci fürstenberského dominia na tuto oblast hospodářské činnosti. Schematismy velkostatků nezmiňují hospodářské provozy související s dřevozpracujícím průmyslem. Jednalo by se především o pily, které jsou na jiných velkostatech obvyklé. Na přítomnost těchto provozů neupozorňují ani účetní záznamy centrální správy. MATOUŠEK, V., Čechy krásné, Čechy mé. Proměny krajiny Čech v době industriální, c. d., s. 101.

⁵¹ Jednalo se např. o prodej sena a trávy z luk, které spadaly do kompetence lesní správy. V uvedeném účetním roce to obnášelo celkem 40 300 K.

a o obecní a obecní školní přírážky k této dani. V roce 1905/06 se v případě státní daně odvádělo 146 900 K, v případě obecní přírážky 27 200 K a u přírážky obecní školní 11 700 K. Osobní náklady (po odečtení osobních nákladů lesní správy) se skládaly ze dvou významných položek. První představovaly náklady na platy polesných (*Revierförster*), fořtů (*Förster*) nebo lesních adjunktů (*Forstadjunkt*) a druhou náklady na odměny dřevorubců. Hajné/polesné a další lze současně chápat jako kmenové zaměstnání domény. Postavení dřevorubců (*Holzhauer*) bylo proměnlivější – jejich činnost měla spíše nárazový charakter.

S výkonem lesní správy bylo úzce propojeno lovectví, které se přes svoji ekonomickou marginálnost chápalo jako samostatná oblast, respektive správní složka velkostatku Křivoklát. V praxi se vedlo především účetnictví lovecké správy, přičemž jednotlivé úkony vykonávali až na výjimky příslušníci lesní správy. Agendu lovecké správy lze chápat hlavně jako výkon myslivosti a tomu odpovídá i struktura příjmů a výdajů. Na straně příjmů se jednalo zejména o prodej ulovené zvěře a na straně výdajů o náhrady za škody způsobené zvěří a úhradu úkonů v rámci myslivosti příslušníkům lesní správy. Jak již bylo řečeno, nacházelo se lovectví ve sledované době ve ztrátě.⁵²

Závěr

Na závěr bych zdůraznil některé aspekty, které vnímám s ohledem na zkoumanou tematiku jako zásadní. Přestože je využití pramenů hospodářské povahy do značné míry jednostranné, domnívám se, že umožňuje nahlédnout do celé řady situací, které charakterizují vývoj velkostatku Křivoklát, respektive fürstenberské domény ve sledované době. Většinou se jedná právě o momenty hospodářské povahy. Nelze však říct, že by to platilo beze zbytku, a i přes optiku hospodářského vývoje lze postihnout některé další oblasti historického zájmu. Fürstenberskou majetkovou doménu v Čechách je třeba vnímat, stejně jako další podobné vlastnické komplexy, především jako vlastní a do značné míry uzavřený svět, který se řídil dlouhodobými pravidly. Mnohá z nich byla pevně zakotvena v době, jež sahala hluboko před rok 1848. Stačí zmínit samotnou povahu fideikomisního vlastnictví s celou řadou pravidel a povinností, které mnohdy omezovaly samotného vlastníka. Těchto problémů si bylo mnoho tehdejších aktérů z řad vlastníků velkostatků vědomo. Charakteristický a zajímavý byl například systém patronátů. Již pouhá přítomnost této úpravy poukazovala na existenci mnoha dlouhodobých vazeb. Na jedné straně se jednalo o vazby v rámci rodiny vlastníka fideikomisu, na straně druhé o existenci řídicího aparátu, systému správy majorátních dvorů a rozsáhlých polesí, charakterizovaného úzkým a dlouhodobým provázáním vztahů mezi jednotlivými zaměstnanci a vlastnickým komplexem. Již tradiční uniformování příslušníků lesní správy upozorňovalo na výjimečnou roli těchto zaměstnanců i na svébytné chápání aristokratického majetku. Na konci řady se nacházela celá řada sezónních pracovníků. I zde byla zřejmá snaha přes přerušovaný charakter jejich činnosti uplnit jejich vazbu s ohledem na zájmy velkostatku.

⁵² Lesní správa pravděpodobně vedla účetnictví lovectví / lovecké správy. Prestižní pojetí lesnictví a myslivosti dokládá například skutečnost, že Maxmilián Egon II. každoročně přispíval svým hajným a myslivcům ze svých soukromých prostředků na uniformy.

Hrad Křivoklát a pomník Karla Egona II. Fürstenberga v pravém rohu fotografie ze 30. let 20. století. Zdroj: NPÚ, SH Křivoklát.

Z výnosu velkostatku plynul majorátnímu pánovi příjem, který vysoko překračoval běžné standardy. Z tohoto příjmu mohla být hrazena např. apanáž jeho manželky, případně se realizovaly i další platby. I tak se jednalo o částku, jejíž měsíční výše převyšovala tehdy nadprůměrný roční příjem. Do konce 19. století byly charakteristické i vysoké platby dalším členům rodiny. Částky, jež se vyplácely po roce 1900, byly již výrazně nižší. Z přehledů platů jednotlivých zaměstnanců velkostatku/domény je zřejmé, že jich několik náleželo ke střední až vyšší střední třídě. Dalších cca sto zaměstnanců si s ohledem na příjem z fürstenberské domény udržovalo status střední třídy. Jejich hmotné postavení pozitivním způsobem dále upravoval také systém celé řady zvýhodnění. Podobnou provázanost lze sledovat i mezi dočasnými pracovníky. Charakteristickou snahu ještě více prohloubit propojení mezi nimi a velkostatkem, a tím trvale zajistit doméně jen občas potřebnou pracovní sílu zmiňuje např. O. Kodedová. Samostatnou otázkou by představovala studie národnostních vztahů v rámci domény. Maxmilián Egon II. se sice netajil svým jednoznačně pozitivním vztahem k německému kulturnímu orbitu, ale lokace velkostatku Křivoklát v českém sídelním území představovala nezpochybnitelnou skutečnost. Z hlediska sledované tematiky to však není předmětem zájmu předkládaného příspěvku. Jak mezi managementem velkostatku, tak dalšími stálými zaměstnanci se jistě nacházeli jedinci, kteří se hlásili

k jednotlivým *zemským národům* v Čechách. Celá řada příjmení ukazuje s ohledem na použití diakritiky na jednoznačně českou etnicitu příslušného aktéra, což ovšem ještě neznačí jeho národnostní identifikaci. V každém případě však lze předpokládat, že měli důvěru knížete Maxmiliána Egona.⁵³

Období druhé poloviny 19. století a počátku 20. století charakterizovala řada změn, které postihovaly mnoho oblastí lidské činnosti. Vzhledem k zájmům aristokratického majetku, a to i v případě jeho hospodářského vývoje, měla tato doba zásadní význam. V případě velkostatku Křivoklát a jeho proměn na počátku 20. století lze pozorovat několik momentů. Sledovanou dobu je třeba chápat jako období, kdy se fürstenberská doména adaptovala na nové podmínky, respektive přijala novou dlouhodobou hospodářskou strategii, poté co rezignovala nebo musela rezignovat na činnost v celé řadě oborů (hutnictví, hornictví, doprava). Patrná byla skutečnost, že i přes omezení vyplývající z normativu fideikomisního vlastnictví docházelo k relativně flexibilnímu vývoji. Velkostatek se nevyhýbal přijetí vysokých úvěrů a pomocí účetních operací využíval i aktivní kapitál fideikomisu, pokud to situace vyžadovala. Zřejmá byla i možnost úvěrování domény ze strany členů rodiny, tj. např. pohledávky princezny Leontiny. Ze zkoumaných pramenů vyplývá, že jednou z charakteristických vlastností hospodářské politiky fürstenberské domény byla specializace na činnost pouze v některých vybraných oborech. V rámci lesního průmyslu se jednalo o prodej dřeva a u potravinářství mimo jiné o výrobu a prodej piva a alkoholu. V případě zemědělské výroby lze rovněž říct, že řada výrobních procesů byla důmyslně propojena. Je otázkou, jak se hospodářsky vyplácel systém knížecích hostinců a kantýn, který se ve sledované době minimálně nezmenšoval. Provázanost hospodských/šenkýřů byla dána vlastnickými vztahy a nijak nevybočovala z přijatého úzu. V účetním roce 1901/02 bylo možné sledovat horší hospodářské výsledky. Jejich důvod není ze zkoumaných pramenů úplně zřejmý. Pouze teoreticky se mohlo jednat o neúrodu a řetězec živelných pohrom, které v té době postihly české zemědělství. Na přelomu poloviny prvního desetiletí byl již patrný trvalý vzestup. Poměrně vysoký podíl výdajů představovaly náklady na nejrůznější zdanění. V účetním roce 1905/06 se jednalo o částku přesahující 520 000 K. Relativně malé výše dosahovaly náklady na práci méně honorovaných zaměstnanců, případně sezónních pracovních sil, přičemž již byla zmíněna snaha připoutat je k velkostatku jinými prostředky, např. naturální povahy.⁵⁴

Jestliže by se měla situace fürstenberské domény na počátku 20. století s ohledem na použitou pramennou základnu shrnout několika slovy, pak lze zdůraznit následu-

⁵³ Vazby námezdních pracovních sil k velkostatku (čeledinů a dalších jedinců činných na majorátních dvorech a v ostatních provozech) charakterizovala celá řada nástrojů. Jednalo se jak o různá zvýhodnění, tak např. o pachtý pozemků. České jméno měl např. tzv. tělesný myslivec (*Leibjäger*) knížete Maxmiliána Egona II., kterým byl Ottokar Růžička. K problematice zemědělských dělníků viz KODEDOVÁ, O., K zápasu zemědělského dělnictva na Křivoklátsku v letech 1905–1907, c. d. Etnicitu, respektive národní příslušnost částečně naznačují seznamy úředníků a dalších zaměstnanců, které uvádí např. I. Tittel: TITTEL, I., Schematismus und Statistik des Grossgrundbesitzes und grösserer Rustikalgüter im Königreiche Böhmen, c. d., s. 158.

⁵⁴ Např. V. Matoušek konstatuje, že „doba největší slávy křivoklátského panství skončila ve druhé polovině 19. století“. K situaci v zemědělství: FRANKENBERGER, Otakar, Antonín Švehla v dějinách Československé strany agrární, Praha 1931; MATOUŠEK, V., Čechy krásné, Čechy mé. Proměny krajiny Čech v době industriální, c. d. s. 103.

jící momenty: V rámci hospodářství se dařilo specializaci na některé výnosné programy. Jiná tradiční odvětví se již nacházela v útlumu, respektive byly patrné pouze jejich relikty. Vybraná odvětví charakterizovala přes různé problémy trvalá ziskovost. Mohutný velkostatek se sice neoprostil a možná ani nechtěl odpoutat od řady tradičních přístupů, přesto aplikovaná hospodářská strategie garantovala trvalý růst, který v té době zajišťoval výjimečné postavení jak vlastníkovému velkostatku, tak jeho rodině a celé řadě jedinců, kteří byli na křivoklátskou doménu napojeni.

Prameny a literatura

Státní oblastní archiv v Praze:

- fond Velkostatek Křivoklát

Almanach českých šlechtických rodů, Brandýs nad Labem: Martin, 1999.

ANDĚL, Rudolf – FIALA, Zdeněk (edd.), Hrady, zámky a tvrze v Čechách, na Moravě a ve Slezsku, Severní Čechy, Praha: Svoboda 1984.

Český kompas 1907. Informační kniha o peněžních ústavech, pojišťovnách, dopravních a průmyslových podnicích, družstvech živnostenských a zemědělských v zemích českých, Praha: Merkur 1907.

HONČÍK, Ladislav, Přehled historicky doložených úvodních horních děl, in: Dobývání uhlí na Kladensku, Ostrava: OKD, a. s., 2006.

FENCL, Josef, Die Fürstenbergischen Brauereien in Böhmen, in: Die Fürstenberger. 800 Jahre Herrschaft und Kultur in Mitteleuropa, Niederösterreichische Landesausstellung, Schloss Weitra 1994.

FRANKENBERGER, Otakar, Antonín Švehla v dějinách Československé strany agrární, Praha: Novina 1931.

HIEKE, Karel, Zámecké parky a jejich dřeviny, Praha: Státní zemědělské nakladatelství 1984.

HÖBELT, Lothar, Adel und Politik, in: Die Fürstenberger. 800 Jahre Herrschaft und Kultur in Mitteleuropa, Niederösterreichische Landesausstellung, Schloss Weitra 1994.

HOFMANN, Gustav, Die Fürstenbergische Eisenproduktion in Böhmen, in: Die Fürstenberger. 800 Jahre Herrschaft und Kultur in Mitteleuropa, Niederösterreichische Landesausstellung, Schloss Weitra 1994.

HOŘEJŠ, Miloš, Podnikatel z donucení, in: Šlechtic podnikatelem – podnikatel šlechticem. Šlechta a podnikání v českých zemích v 18.–19. století, BRŇOVJAK, Jiří – ZÁŘICKÝ, Aleš (edd.), Ostrava: Ostravská univerzita 2008.

CHALUPA, Aleš – LIŠKOVÁ, Marie – NUMLÍČEK, Josef – KAJTORAL, František, Tereziánský katastr český, svazek 2, Praha: Archivní správa Ministerstva vnitra 1966.

KAUCKÁ, Kristýna, Pozemková reforma na fürstenberském velkostatku Křivoklát, Minulostí Beounska, 2014, č. 17.

KODEDOVÁ, Oldřiška, K postavení zemědělského dělnictva na počátku 20. století (Fürstenberské dominium 1900–1914), Československý časopis historický, 1969, č. 5.

KOŘAN, Jan, Železářství, in: Studie o technice v českých zemích 1800–1918, II, Praha: Národní technické muzeum, 1984.

LEDVINKA, Václav – MRÁZ, Bohumír – VLNAS, Vít, Pražské paláce, Praha: Akropolis 2000.

LIŠKOVÁ, Marie, Slovník představitelů zemské samosprávy v Čechách v letech 1861–1913, Praha: Státní ústřední archiv 1994.

MALÝ, Karel, a kol., Dějiny českého a československého práva do roku 1945, 3. vydání, Praha: Linde 2005.

- MATOUŠEK, Václav, Čechy krásné, Čechy mé. Proměny krajiny Čech v době industriální, Praha: Krigl 2010.
- MATOUŠKOVÁ, Anna, Křivoklátské panství Fürstenberků v procesu kapitalistické modernizace, Minulostí Berounska, 2001, č. 4.
- NAVRÁTIL, Michal, Nový český sněm, Tábor: Nákl. V. Krausa 1902.
- PATOČKA, Jaromír, Hospodářská situace majetkových komplexů šlechtických rodů Waldstein-Wartenberg, Lobkowitz, Fürstenberg a Schönborn na počátku 20. století, Hospodářské dějiny – Economic History, 2011, 26, č. 2.
- PAZOUREK, Josef, Ottův obchodní slovník, díl I., Praha: J. Otto 1913.
- PROCHÁZKA, Johann, Topographisch-statistischer Schematismus des Grossgrundbesitzes im Königreiche Böhmen, Praha: J. F. Procházka 1880.
- RIEGER, František Ladislav, Riegrův slovník naučný, díl VI., Praha: Kober 1867.
- SEDLÁČEK, August, Hrady, zámky a tvrze Království českého, díl osmý, 3. vydání, Praha: Argo 1996.
- SVĚTNIČKA, František – LUSTIG, Rudolf, Schematismus velkostatku v Čechách, Praha: Mars 1933.
- TITTEL, Ignaz, Schematismus und Statistik des Grossgrundbesitzes und grösserer Rustikalgüter im Königreiche Böhmen, Praha: Josef Springer 1906.
- VLČEK, Pavel: Ilustrovaná encyklopedie českých zámků, Praha: Libri 2001.
- ŽUPANIČ, Jan – FIALA, Michal – STELLNER, František, Encyklopedie knížecích rodů zemí Koruny české, Praha: Nakladatelství A. Skřivan ml. 2001.

Internetové zdroje

Aplikace oldmaps, dostupné online: <www.oldmaps.geolab.cz> [1. 4. 2016].

PARKY A ZAHRADY V ŽIVOTĚ HRABĚCÍHO RODU CHOTKŮ

PARKS AND GARDENS IN THE LIFE OF THE CHOTEK NOBLE FAMILY

Pavel Novák

Abstrakt: Článek je zaměřen na reprezentační a relaxační funkci zámeckých parků a zahrad Chotků. Tyto funkce jsou zkoumány v závislosti na kariéře, majetku Chotků a na proměnách životního stylu. Sledovány jsou i cesty inovací v zahradní tvorbě, vliv rodinných vazeb na ně a zpoždění vzhledem k jiným šlechtickým parkům. Studie je založena na komparaci historických map a informací z rodinného archivu Chotků a literatury. Výsledkem studie je zjištění, že Chotkové vytvořili ve zlomových letech své kariéry díla zahradní architektury srovnatelná s nejvýznamnějšími parky v českých zemích, které vznikly s minimálním zpožděním za parky v západní Evropě.

Abstract: This contribution offers an analysis of both the representational and relaxation function of chateau gardens and parks belonging to the noble family of Chotek. These functions are investigated in relation to Chotek family's fortunes and possessions as well as in the context of changes in lifestyle. The author follows the evolution of innovations in garden design, the influence of family relations on their adoption, and reasons why they were implemented later than in other aristocratic parks. This study is based on comparisons of historical maps and information from Chotek family's archives and other written sources. The conclusion suggests that at the key points of their family's career, the Choteks created garden architecture comparable to the most important parks in the Czech Lands, and these parks and gardens were created only shortly after similar parks in Western Europe.

Klíčová slova: rod Chotků, zámecké zahrady a parky, české země, 17.–20. století.

Keywords: Chotek noble family, chateau parks and gardens, Czech Lands, 17th–20th century.

Článek byl zpracován jako součást projektu „Kulturní krajina jako prostor pro společenskou reprezentaci a relaxaci vybraných šlechtických rodů v období od 17. do počátku 20. století“. Projekt je realizován s podporou Ministerstva kultury ČR v rámci Programu aplikovaného výzkumu a vývoje národní kulturní identity (NAKI) č. DF13P010V001.

Zámecké parky a zahrady představují tradiční objekt bádání historiků umění a zahradních architektů.¹ Z pohledu historie, zejména hospodářské, ale i sociální a politické, zatím není toto téma až na ojedinělé studie zpracováno.² Zámecké parky a zahrady budou zkoumány v kontextu reprezentace šlechtických rodů a jejich relaxace. Studie je určena zejména pracovníkům památkových ústavů pečujícím o zámecké zahrady a parky i všem zájemcům o kulturní, politické, sociální a hospodářské dějiny šlechty.

¹ PACÁKOVÁ-HOŠŤÁLKOVÁ, Božena – PETRŮ, Jaroslav – RIEDL, Dušan – SVOBODA, Antonín Marian, Zahrady a parky v Čechách, na Moravě a ve Slezsku, Praha 2004. Ze starších pak především HIEKE, Karel, České zámecké parky a jejich dřeviny, Praha 1984. TÝŽ, Moravské zámecké parky a jejich dřeviny, Praha 1985.

² Z tohoto pohledu je průkopnická studie CERMAN, Ivo, Patriotický park Veltrusy: každodenní život a myšlenkové poslání, Zprávy památkové péče 2013/73, č. 4, s. 283–288.

Předkládaný text se zabývá zámeckými zahradami a parky ve vlastnictví Chotků a dále těmi, na jejichž vzniku se Chotkové podíleli z titulu své funkce. Okrajově je věnována pozornost i zámeckým parkům a zahradám, jež Chotky inspirovaly, i těm, které byly ovlivněny chotkovskými parky. Teritoriálně je studie zaměřena na parky v českých zemích, pouze zmíněny jsou chotkovské parky v dalších zemích monarchie. Sledováno je období od počátku 18. století do konce druhé světové války.

Chotkovské zámecké zahrady a parky nebyly dosud jako celek předmětem historického výzkumu. U velkých chotkovských zámků byl proveden (stavebně) historický průzkum v souvislosti s revitalizací Veltrus³, Velkého Března⁴ a Kačiny⁵. Monografická zpracování má pouze i s Chotky volně spojený konopištský zámecký park⁶ či parky ve Fryštátě a Karviné-Ráji⁷. Některé další parky najdeme i v regionálních soupisech zámeckých parků Moravy a středních Čech.⁸ Vysoce kvalitní je publikace Zahrady a parky v Čechách, na Moravě a ve Slezsku⁹ a také dvě starší Hiekovy monografie¹⁰, které se však zaměřují přednostně na dřeviny rostoucí v parcích a zahradách. K některým dalším parkům existují časopisecké studie, pro malé zámky je nutné se opřít o krátké novinové zprávy a o dnes již zastaralé regionální publikace vlastivědného charakteru. Pro arcibiskupské zahrady v Kroměříži se dochovalo i album dobových vyobrazení.¹¹

Množství cenných poznatků o zámeckých parcích a zahradách Chotků přináší studie o rodu Chotků a o jeho jednotlivých členech. Z nich klíčové místo má monografie o Chotcích od Ivo Cermana¹² a monografie Petry Načeradské o posledních Chotcích na Veltrusích¹³.

Rozhodující význam pro historii chotkovských zahrad a parků má archivní materiál, a to především mapy a plány parků. Doplnuje je korespondence majitele o budování parku.¹⁴ V případě Chotků se jen výjimečně dochovala korespondence mezi ma-

³ Kolektiv, *Kronika Schola naturalis: projekt revitalizace zámku Veltrusy a centrum Evropské úmluvy o krajině*, Praha 2015.

⁴ *Obnova zámeckého parku Velké Březno*, projekt CZ.1.02/6.5.00/08.03235, operační fond Životní prostředí.

⁵ *Regenerace zámeckého parku Kačina*, projekt CZ.1.02/6.5.00/08.03340, operační fond Životní prostředí.

⁶ O konopištském parku existuje rozsáhlá literatura. Připomínáme zde pouze práci z počátku 20. století zpracovanou podle jednotlivých oddělení parku: SCHNEIDER, Camillo Carl, *Park Jeho Císařské a královské Výsosti nejjasnějšího pana arcivévody Františka Ferdinanda Rakouského-Este na Konopišti v Čechách*, Benešov 2011.

⁷ REBROVÁ, Alexandra, *Minulostí zámeckých parků v Karviné*, Karviná 2004.

⁸ KŘÍŽ, Karel, *Významné parky Jihomoravského kraje*, Brno 1978; HALAMÍČKOVÁ, Alena, *Chráněné historické parky a zahrady Severomoravského kraje*, Ostrava 1988; HENDRYCH, Jan, *Slavné zahrady a parky Středočeského kraje*, Praha 2011; KOVARÍK, Václav, *Zámecké parky a památné stromy Podblanicka, Vlašim 1996*; ONDŘEJ, Jan, *Zámecké parky a zahrady středních Čech*, Praha 1964.

⁹ PACÁKOVÁ-HOŠTÁLKOVÁ, B. – PETRŮ, J. – RIEDL, D. – SVOBODA, A., M., *Zahrady a parky v Čechách*, c. d.

¹⁰ HIEKE, K., *České zámecké parky*, c. d.; HIEKE, Karel, *Moravské zámecké parky a jejich dřeviny*, Praha 1985.

¹¹ HEGER, Ulrich – VISCHER, Georg – NYPOET, Josef, *Ansichten des Kremsierischen Lustgarten, Kremsier 1691*.

¹² CERMAN, Ivo, *Chotkové. Příběh úřednické šlechty*, Praha 2008.

¹³ NAČERADSKÁ, Petra, *Poslední Chotkové na Veltrusích*, Praha 2015.

¹⁴ Mapy a plány tvoří závěrečnou část uspořádaného fondu jednotlivých velkostatků. Bohužel plánová dokumentace k jednotlivým zámeckým parkům je dochována jen výjimečně. Naštěstí lze využít plány uložené v tzv. Wirthově pozůstalosti v Ústavu teorie a dějin umění AV ČR. Zdeněk Wirth po druhé světové válce vyjmul z nejrůznějších archivních fondů ty plány, které ho zajímaly, a již je nevrátil zpět. Plány vztahující se ke Kačině vlastní ve fotokopii Národní zemědělské muzeum a jsou uloženy v jeho archivu.

jitelem v roli investora a zahradním architektem.¹⁵ Částečně ji nahrazují hospodářské relace úředníků o postupu prací, které zahrnovaly i zahradnické práce.¹⁶ K nim bývají dochovány odpovědi majitele, případně instrukce pro práci zahradníka. Informace o parcích lze nalézt též v osobní korespondenci majitele a jeho rodiny a v jejich denících. Podobný význam jako hospodářské relace má i archivní materiál vztahující se k úřední činnosti Chotků.

Prvořadý význam pro poznání vývoje chotkovských zahrad a parků má archivní fond Rodinný archiv Chotků ve Státním oblastním archivu v Praze, který je velmi dobře zpracován a také hojně využíván. Řadu cenných informací přinášejí archivní fondy jednotlivých velkostatků, z nichž lze vytěžit zejména instrukce majitele, hospodářskou korespondenci a nedoceněné účetní knihy.¹⁷ Zatímco fondy velkostatku Nové Dvory a Veltrus se dochovaly ve velkém rozsahu, fondy ostatních velkostatků včetně velkostatku Velké Březno jsou spíše torzovité a jejich využití pro studium dějin zámeckých zahrad a parků je velmi omezené. Značný rozdíl je i mezi oběma největšími archivními fondy – velkostatků Nové Dvory a Veltrusy. Úředníci na obou panstvích měli odlišný způsob výměny informací s majitelem. V Nových Dvorech byli velmi kuší, ve Veltrusích se rozepisovali o problémech chodu velkostatku mnohem obsírněji. Spíše doplňkový charakter má archivní fond Ústřední správa chotkovských velkostatků, kde ve zprávách o nákladech na voluptuární objekty lze rovněž najít informace o zámeckých parcích a zahradách.¹⁸ Pro Veltrusy má klíčový význam i fond Fideikomisní spisy vedený při Zemském soudu v Praze.

Skutečnost, že zámecké parky a zahrady sloužily k reprezentaci a relaxaci šlechtických rodů, je všeobecně známá, avšak není dosud podrobněji zhodnocena.¹⁹ Její bližší poznání v proudy celospolečenských změn na příkladu rodu Chotků je cílem předkládané studie. Sledována bude souvislost mezi majetkem majitele, prostředky vyna-

¹⁵ Korespondence s Josefem Františkem Jacquinem čítá pět dopisů pocházejících z let 1779–1781, tedy jedno desetiletí před založením parku. Státní oblastní archiv v Praze (dále jen SOA Praha), fond Rodinný archiv Chotků (dále jen RA Chotků), k. č. 1069, inv. č. 1553. Archivní doklady o stycích s Richardem van der Schottem se nedochovaly žádné.

¹⁶ Z hlediska vývoje chotkovských parků představuje klíčovou osobnost Jan Rudolf Chotek. Ten sám v novodvorských hospodářských relacích vyčlenil svazky označované jako okrašlování. Jsou uloženy v SOA Praha, fond RA Chotků, k. č. 125, inv. č. 1793, a k. č. 139, inv. č. 2386. Kromě konkrétních úkolů pro zahradníky a zpráv o jejich plnění ukazují velmi podstatnou věc. Jan Rudolf Chotek svoji činnost nechápal jako budování zámeckého parku, ale jako okrašlování celého panství a v dálkových pohledech zapojil i lokality mimo panství.

¹⁷ Účetní materiál vztahující se nikoliv k parkům, ale k zámku Kačina zatím využil pouze NOVÁK, Pavel, Meziválečná oprava Kačiny ve světle výnosů velkostatku Nové Dvory, in: Antiqua Cuthna 5-11, Chotkové a Kutnohorský, VANĚČKOVÁ, Jana – NOVÁK, Pavel – KROUPA, Jiří K. – VANĚK, Vojtěch (edd.), 2009–2015, s. 99–105. Na rozdíl od hlášení a korespondence umožňují účetní knihy kvantifikovat a tak ukázat, kolik z hlediska celého rozpočtu velkostatku byli Chotkové ochotni na budování i údržbu parků věnovat. Z toho lze usuzovat na význam, který Chotkové zahradám a parkům přikládali.

¹⁸ Voluptuární objekty jsou takové objekty, které nesouvisejí s chodem velkostatku, ale slouží potěše majitele velkostatku. Náklady na voluptuární objekty jsou účtovány samostatně na voluptuárních účtech či tzv. přípočtech, které jsou chápány jako osobní výdaje majitele a nezasahují přímo do účetnictví jednotlivých velkostatků.

¹⁹ Podrobnější zhodnocení relaxační funkce parků zatím nebylo zpracováno. Relaxační využití chotkovského parku Veltrusy popsal CERMAN, Ivo, Každodenní život Chotků v parku Veltrusy, in: Kronika schola naturalis, projekt revitalizace zámku Veltrusy a centrum Evropské úmluvy o krajině, Praha 2015, s. 10–17.

kládanými na budování, úpravy a údržbu zahrad i parků a podmínkami, za nichž byly tyto investice realizovány. Pozornost bude věnována vzájemnému vztahu mezi úřední kariérou šlechtického majitele, zejména z hlediska času, a jeho aktivitami týkajícími se zahrad a parků. Zkoumán bude i transfer inovací v zahradní tvorbě, a to jak na úrovni ideové, tj. přenosu znalostí nových proudů v zahradní tvorbě prostřednictvím osobních zkušeností ze zahraničí i odborné literatury, tak na úrovni výkonné, tj. práce zámeckých zahradníků. Sledováno bude také časové zpoždění, s nímž se uplatnily západoevropské inovace v zahradní tvorbě v Čechách, i to, jak rychle zareagovali Chotkové na budování zahrad a parků ostatními šlechtickými rody, s nimiž byli Chotkové v užším styku. Výzkum se zaměří též na vliv rodinných a společenských kontaktů, které se mohly odrážet při tvorbě i úpravách jednotlivých parků. Soustředěn bude nejen na muže, ale i na ženy z rodu Chotků, které se přivdaly do jiných šlechtických rodů, a na nevěsty, jež si přivedli synové. Pozornost bude věnována také měnícímu se vzájemnému poměru mezi reprezentačním a relaxačním posláním parků a zahrad v průběhu času i pozvolnému přístupu hospodářského aspektu zahrad a parků v kontextu proměn životního stylu.

Komparace bude základní metodou výzkumu chotkovských zahrad a parků. Půjde o komparaci věcnou, při níž budou sledovány shody a rozdíly mezi parky ve stylu, drobné zahradní architektury, případně v použitých dřevinách. Srovnávány budou jednotlivé parky a celé zámecké areály Chotků z hlediska zasazení do krajiny. Souběžně budou porovnávány změny v parcích jednotlivých větví rodu Chotků, fideikomisu a alodu, hlavy rodu a jeho ostatních členů. Okrajově budou vyhodnocovány podobnosti a rozdíly zahrad a parků nevěst a ženichů z rodu Chotků, a to z hlediska stylu, rozsahu, vegetace a kompozice. Pozornost bude věnována porovnání jednotlivých parků, co se týče rychlosti prosazování inovací v Čechách i v Evropě.

Komparativně budou využívány jednotlivé druhy pramenů. Největšího uplatnění se dostane komparativní metodě při studiu map a plánů, a to jak velkostatkových, tak i I., II., III. vojenského mapování a katastrálních map a jejich reambulace.²⁰ Mapové podklady budou konfrontovány s leteckým snímkováním z roku 1938, případně 1953 i terénním průzkumem.

Dále bude využita metoda chronologická. Studium vývoje jednotlivých parků a zahrad bude probíhat chronologicky, tj. po jednotlivých generacích chotkovského rodu v jednotlivých rodinných liniích.

Základní předpoklad pro budování šlechtického sídla, jehož součástí byl park, představoval dostatek hmotných prostředků. Jejich množství se odvíjelo od zděděného či vyženěného (vyvdaného) majetku a příjmů z úřední činnosti. Od druhé poloviny 19. století se staly součástí příjmů šlechtice i podíly, dividendy, platy vyplývající z funkcí v různých obchodních a výrobních firmách. Okrajovou roli hrály příjmy z čestných funkcí u císařského dvora spojené s udělením manských statků, z jejichž

²⁰ Nejstarší velkostatkové plány týkající se Veltrus se vztahují k roku 1730 a následují plány z roku 1746 a 1759. První josefínské vojenské mapování proběhlo v Čechách po roce 1763. Druhé mapování nesoucí označení Františkovo bylo realizováno v letech 1842–1852 a třetí zvané Františko-josefské v letech 1877–1879. Katastrální mapování se uskutečnilo v Čechách v letech 1726–1830 a 1737–1843 a reambulace mezi lety 1869–1881.

výnosu byla část odváděna lennímu pánovi. Do roku 1848 měly značný význam i poddanské dávky. Stále důležitější kapitolu představovaly příjmy z podnikatelské činnosti jednotlivých chotkovských velkostatků. Ty měly podobu hospodaření ve vlastní režii i pronájmu hospodářských dvorů a dalších provozů.

Druhou podmínkou pro vznik parků a dalších voluptuárních objektů byla možnost s danými finančními zdroji disponovat. Zejména u starších generací Chotků dožívaly na zámcích vdovy a teprve po jejich smrti se mohli mladí majitelé plně ujmout svého dědictví. Třetí podmínkou byla chuť do parků investovat. V průběhu 18. a v první polovině 19. století budují Chotkové svá dominia a vytvářejí v ní hierarchizovanou síť svých sídel. Na nejvyšší úrovni jsou stále sídelní areály, pod nimi dočasně užívané objekty a na nejnižším stupni objekty ponechané hospodářské správě či jinému účelu. Do posledně uvedené kategorie neinvestují kromě nezbytné údržby vůbec, do prostřední jen zčásti. Od druhé poloviny 19. století se měnila „strategie“ majitelů chotkovských velkostatků. Místo budování parků minimalizují náklady na jejich údržbu a takto získané prostředky vkládají do rozvoje podnikání a v první polovině 20. století již jen do pohodlného způsobu života.

Prvním z Chotků, který si pořídil reprezentativní sídlo, byl královský prokurátor z 16. století Petr Chotek. Ten roku 1535 zakoupil statek Budenice u Zlonic a tamější tvrz přestavěl na renesanční zámek. U něj zřídil francouzskou formálně uspořádanou zahradu. Počátkem 18. století byla zahrada zahrnuta do barokního parku, jenž obklopal barokní zámek. Později Budenice prodal a koupil městečko Vraný a zde si vybudoval další rodové sídlo. To zaniklo během třicetileté války a později zde vznikl barokní zámek obklopený zámeckou zahradou. Zda má souvislost s předbělohorským objektem, není jasné. Petrem z Chotkova vymřela chotkovská větev rodu.

Rovněž vojnínská větev reprezentovaná před Bílou horou Karlem Chotkem si pořídila reprezentativní sídlo, a to v Žihli. Karel Chotek ho koupil roku 1599 od Kolowratů Libštejnských, kteří nedlouho předtím přestavěli tamější tvrz na renesanční zámek. I zde můžeme předpokládat alespoň malou, pravidelně uspořádanou zahradu. Na rozdíl od obou výše uvedených sídel Petra Chotka nebyl zámek výraznějším způsobem přestavěn a nebyl při něm, vzhledem k jeho lokalizaci uvnitř obce, vytvořen barokní či později přírodně krajinářský park. Karel Chotek o Žihli přišel v rámci pobělohorských konfiskací. Oba dva předbělohorskí Chotkové často kupovali a v krátkém časovém odstupu prodávali řadu vsí včetně tvrzí. Žádnou z nich si však nezvolili jako svoje sídlo. Šlo vždy jen o výhodný obchod.

Vnukem Karla – Václavem Antonínem Chotkem – začala novodobá historie chotkovského rodu vedoucí až k veltruské, novodvorské, velkobřezenské a slovenské větvi chotkovského rodu táhnoucí se do 20. století, kdy rokem 1970 Chotkové vymřeli.²¹

Václav Antonín Chotek (1674–1754) se narodil jako pohrobek v Bělušicích, jediné vesnici, která Chotkům po pobělohorských konfiskacích zbyla. S Marií Terezií ze Scheidlern vyženil rozsáhlý pozemkový majetek.²² Působil postupně od roku 1707

²¹ Aby z dějin nezmizelo starobylé rodové jméno, odkázal poslední Chotek svůj titul vzdálenému příbuznému, vnuku Gabriely Chotkové, provdané Schönbornové, markraběti Alexandru Pallavicini Talrego-Chotkovi.

²² Pozemkový majetek měl i svoji stinnou stránku – tou byla méně reprezentativní minulost nevěsty, která pocházela z nobilitovaného měšťanského rodu.

Běloušice, torzo zaniklé zahrady. Zdroj: foto P. Novák (2017).

jako hejtman v pěti krajích. V roce 1731 se stal místodržícím a v roce 1736 opustil státní službu. Teprve tehdy předal synům jejich dědičné podíly po matce, která zemřela již v roce 1709. Základní kapitál pro další majetkový vzestup a budování sídla získal Václav Antonín sňatkem s Marií Terezií ze Scheidlern roku 1698. Následně kupoval a s odstupem jednoho až dvou roků prodával se ziskem několik panství a statků.²³ Ponechal si pouze statek Skržín nedaleko Běloušic zakoupený v roce 1707. V roce 1706 začal stavět na zeleném drnu ve Veltrusích nový zámek, podle projektu Giovaniho Batisty Alliprandiho vybudovaný na půdorysu kříže. Jeho vzorem bylo zahradní sídlo hrabat Althanů ve vídeňském Rossau. Stavba byla dokončena v roce 1711. Autor zámeckého parku není znám, ale zřejmě jako v následujících generacích byl sám Václav Antonín spolutvůrcem parku. Vzhledem k samotnému zámku nebyl příliš koncepčně situován. Inspiraci pro park pravděpodobně hledal v průběhu své kavalírské cesty po Francii a při svých častých služebních cestách po jednotlivých krajích Českého království. Na sochařské výzdobě parku nešetřil. Sochy jednotlivých měsíců a ročních období pocházejí z dílny Matyáše Bernarda Brauna, sochy koněvodů a psovodů od Ferdinanda Kuena. V obou případech šlo o renomované sochaře. Již v této době byla vytyčena hlavní severojižní osa doprovázená alejí, která směřovala k Horním Beřkovcům – finanční základně opětovného vzestupu Chotků. Park zatím nijak nevybočoval z rámce parků při venkovských zámcích.

Jako krajský hejtman úřadoval z domova a k tomuto účelu nebyl starý běloušický zámek, byť v roce 1724 opravený, vhodný. Společenské rehabilitace rodu dosáhl postupným jmenováním baronem, českým hrabětem a říšským hrabětem. Přístup do

²³ Jednalo se o statek Vyklantice na Táborsku, Choltice s Valy a Štěpánovem na Pardubicku a Lukavice na Litoměřicku. LEDR, Josef, Chotkové, rodopisná studie, Kutná Hora 1886.

společnosti dvora si zajistil jmenováním komořím a tajným radou.²⁴ Nezanedbával rovněž majetkový růst chotkovského panství. Ještě v roce 1740, již mimo státní službu, koupil statek Verněřov u Chomutova se zámkem a parkem. Přestože na panství Václava Antonína byly tři zámecké objekty s parky, jako hlavní sídlo si budoval Veltrusy a na rozvoj zámků a zámeckých parků v Bělušicích a Verněřově rezignoval.

Veltrusy, centrální část parku se zámkem. Zdroj: iDnes.cz [2. 3. 2017].

Verněřovský zámek. Zdroj: dobová pohlednice z archivu autora.

²⁴ Funkce komořího byla již od 16. století vnímána jako čestná. Původní císařský komorník se staral o šaty panovníka a o jeho cennosti a sbírky. V 18. a 19. století se komoří uplatnili pouze při korunovacích a při oficiálních císařských ceremoniálech. V hierarchizované šlechtické společnosti stáli o stupeň výše než šlechtic bez tohoto titulu. Své komoří si jmenoval každý panovník a bývalo jich i několik stovek. Nad komořími stáli skuteční komoří. Ještě o stupeň výše stáli tajní radové. Původně to byli poradci panovníka, později byli jen k dispozici panovníkovi při oficiálních příležitostech, čímž měli zajištěn téměř denní přístup k panovníkovi. Tajných radů bývalo do dvou set. O stupeň výše stáli skuteční tajní radové. Své tajné rady a skutečné tajné rady si jmenoval každý panovník.

Oba jeho synové pokračovali v otcem nastoupené úřední kariéře. Starší Jan Karel se ve státní službě prosazoval jen pozvolna. Po řadu let musel dokonce vystačit s aparáží od otce. Proslavil se během bojů o rakouské dědictví při tažení do Itálie v roce 1746, kdy ze svého podílu na kořisti financoval žold rakouského vojska. V roce 1749 ho panovnice jmenovala vicekancléřem po boku jeho bratra. Ihned následujícího roku koupil ves Kozly, která byla po Bílé hoře Chotkům konfiskována. V roce 1771 krátce sám působil ve funkci kancléře. Zbytek úřední kariéry strávil na nevýznamném místě v Dvorské válečné radě a poté jako předseda Invalidní komise. Podle rodopisce J. Ledra nabídl za italské zásluhy panovnice Janu Karlovi knížecí titul.²⁵ Ten ho odmítl s poukazem na závist lidí a na to, že na knížete je příliš nemajetný. Jeho tíživé finanční poměry vyřešila panovnice darem opuštěného paláce v Josefově a finančním darem 10 000 zlatých. Palác opravil, ale válečné události palác opět poškodily. Jeho barokní zahradu rozprodal na stavební parcely. Postupně se mu podařilo sanovat rodinné finance a v roce 1764 si koupil panství Nové Dvory. Tím se v otázce pozemkového vlastnictví minimálně vyrovnal svému bratrovi.²⁶ Ve společenské oblasti stál Jan Karel poněkud ve stínu svého mladšího bratra. Byl sice jmenován komořím i tajným radou, ale získal pouze Svatoštěpánský kříž.

Jan Karel se okamžitě pustil do okrašlování Nových Dvorů. Dokud musel pobývat ze služebních důvodů ve Vídni, zastupoval ho jediný syn Jan Rudolf. Po roce 1781, kdy službu opustil, se již věnoval nově nabytému panství i osobně. V původně zřejmě

Nové Dvory, současný stav zámecké zahrady. Zdroj: Google.cz [14. 3. 2017].

²⁵ LEDR, J., Chotkové, c. d., s. 45.

²⁶ Podle pozůstalosti po Janu Rudolfovi Chotkovi z roku 1824 mělo novodvorské panství 3008 ha dominikální půdy, vedle toho Jan Karel Chotek hospodařil i na Bělušicích s 461 ha panské půdy a Rudolfovo panství Veltrusy mělo 2262 ha panské půdy. TYWONIAK, Jiří, Ústřední správa chotkovských velkostatků a její archiv, in: Sborník archivních prací 1973, 23, 1, 1, s. 9–10.

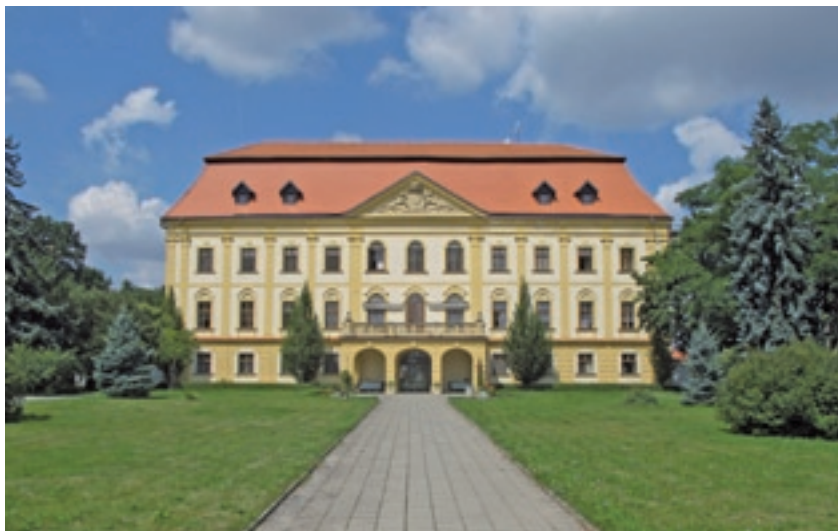
Třebešice, pohled na zámek s novodobou úpravou zahrady. Zdroj: Hobby.idnes.cz [9. 2. 2017].

již renesanční zahradě v Nových Dvorech rozšířil její ideový program o letní divadlo a pavilon Saletu přestavěl na zimní divadlo. V roce 1787 vybudoval na vyvýšenině Libuše novogotickou zříceninu a kolem ní založil les. Na jednom z ostrovů Mikulášského rybníka nechal vybudovat Japonský domek a u cesty z Nových Dvorů do Sváté Kateřiny postavil Kačinský pavilon. O Zábořském pavilonu zbouraném při stavbě Kačiny se nedochovaly žádné zprávy. Do zámku v Třebešicích, který koupil současně s Novými Dvory, umístil hospodářskou správu a údržbu tamějšího parku nechal na hospodářském správci třebešického dvora. Vedle toho začal budovat ve vídeňském Brigittenau zahradní letohrádek a obklopil ho anglickým parkem.

Mladší, ale otcem oblíbenější Rudolf se jak v úřední kariéře, tak i v rodinném životě prosadil snáze a rychleji. Působil nejprve v nižších úřadech a v diplomatických službách, až byl roku 1749 jmenován předsedou finanční komory a ředitelem obchodu v dědičných zemích. Vrcholem jeho kariéry byla funkce nejvyššího kancléře, kterou zastával od roku 1762 do 1771, kdy krátce po odchodu na odpočinek zemřel. Rovněž ve společenské oblasti byl Rudolf Chotek neobyčejně úspěšný. I on se stal po vzoru otce komořím a poté tajným radou a navíc získal Řád zlatého rouna.²⁷ Rudolf zdědil Veltrusy, ale musel vyplatit bratra, na něhož zbyly Bělušice se Skržínem a Verněřovem. Po roce 1754 nechal přestavět a rozšířit veltruský zámek, kolem něhož začal zakládat park, který nesl výrazné rokokové rysy. Jeho budování přerušila roku 1784 velká povodeň, po níž se již nepokusil o novou výsadbu ve stejném duchu.

V době osvícenských reforem se změnil styl úřadování. Úředníci již začali pracovat v nově postavených úředních palácích ve Vídni, kam se i nastěhovali, a trávili v úřadě celé dny. Na svá venkovská sídla jezdili jen během letních úředních prázdnin a poté

²⁷ Řád zlatého rouna byl nejvyšším vyznamenáním Habsburků a byl udělován za výjimečné zásluhy o habsburskou monarchii. Jeho cílem bylo udržování křesťanské víry, ochrany církve a neposkvrněnosti rytířské cti. Jeho nositelé stáli ještě výše než skuteční tajní radové.

Myslivořice, parková úprava parteru zámku. Zdroj: foto P. Novák (2017).

v podzimní sezoně honů. Jejich rodina však na venkově žila obvykle od jara do podzimu. Právě zde se otvíral velký prostor pro činnost jejich manželek. Úpravy veltruského parku zachycené na plánech z roku 1746 a 1759 jsou zřejmě do značné míry ovlivněny Rudolfovou manželkou Aloisíí Stefanií, rozenou Kinskou, poprvé provdanou Bruntálskou z Vrbna. Ta se účastnila po boku zemřelého prvního muže budování hořovického parku.²⁸ Autor předlohy tohoto parku Jan Ferdinand Schor se objevil v okolí Veltrus, kde se zabýval protipovodňovými úpravami Vltavy. Nelze vyloučit, že i on měl určitý vliv na podobu veltruského parku.

Vzhledem ke svému působení ve Vídni si Rudolf koupil roku 1760 zámek v Myslivořicích obklopený barokní formální zahradou, kde odpočíval na cestách mezi Vídní a Veltrusy. Ani zde již nestihl přestavět zámek či upravit zámeckou zahradu. V roce 1763 koupil zámek s jednoduchou parkovou úpravou v Chlumíně. Ani tady do rozvoje zámku či parku Rudolf Chotek neinvestoval, objekt nechával pro účely hospodářské správy. Z Veltrus zřídil Rudolf Chotek rodinný fideikomis děděný nejstarším mužským potomkem rodu.

Zcela tím obešel vlastní dceru Marii Brigitu, která neuposlechla rady otce, aby si vzala za manžela hraběte Františka Mikuláše Taaffeho, bratra jejího zemřelého prvního muže Jana Mikuláše Taaffeho, a naopak si sama vybrala o několik let mladšího ženicha hraběte Josefa Malabaila de Canal. S Janem Rudolfem vedla po řadu let spory o dědictví, ovšem neuspěla v nich. Aby dokázala, že není o nic horším budovatelem panství než její bratranec, v roce 1787 koupila panství Dukovany a vybudovala zde na základech staršího objektu raně klasicistní zámek, jehož formálně upravený park

²⁸ Za informaci o podílu Aloisie Stefanie Chotkové na budování parku a za vazbu J. F. Schora k Veltrusům děkuji správě zámku Hořovice.

Dukovany, zahradní průčelí s travnatým parterem. Zdroj: foto P. Novák (2017).

Bartošovice, největší platan v ČR v zámeckém parku. Zdroj: foto P. Novák (2017).

Dolní Lutyně, zámek. Zdroj: foto P. Novák (2017).

Fryštát, pohled z centrální louky na zámek. Zdroj: foto P. Novák (2017).

Karviná-Ráj, zámecký park. Zdroj: dobová pohlednice z archivu autora.

počátkem 19. století přírodně krajinářsky upravila. Své schopnosti prokázala již jako vdova, když v roce 1768 koupila panství Bartošovice a v roce 1770 zde začala budovat zámek, který obklopil parkem ve stylu rajske zahrady s dřevěným letohrádkem její druhý muž Josef Malabaila de Canal. Ten se zapsal roku 1800 do dějin otevřením soukromé zahrady Kanálka na Vinohradech veřejnosti.²⁹ Vedle toho Marie Brigitta spravovala sňatkem s Janem Filipem Taaffem v roce 1759 vyvdané tři taafovské zámky s parky v Dolní Lutyni, Fryštátě a Karviné-Ráji.³⁰ V poslední lokalitě ještě s prvním manželem zámek barokně přebudovali, ale na rekonstrukci parku již nedošlo. Všechny tři zámky prodala roku 1792 hrabatům Larisch-Mönnichům.

Současníkem Marie Brigitty byl Jan Rudolf Chotek, dědic fideikomisu po strýci Rudolfovi. V jeho rukách se opět spojil pozemkový majetek obou chotkovských větví rodu – veltruské i novodvorsko-bělušické. Po dvou předchozích generacích, které se ženily ze zjištěných důvodů, jeho otec a strýc si vzali vdovy, si Jan Rudolf vybral roku 1772 nevěstu ze šlechtického rodu Clary-Aldringenů sám. Po kavalířské cestě a několika nižších funkcích se stal v roce 1789 prezidentem cenzury knih a v následujícím roce kancléřem česko-rakouské kanceláře. Na funkci rezignoval pro neshody s Josefem II. ohledně urbaniálního patentu. Jeho následník Leopold I. ho povolal zpět do čela ministerstva financí. Když toto místo reorganizací zaniklo, roku 1793 opustil Jan

²⁹ Josef Malabaila de Canal (1745–1826) byl znalec botaniky, předseda Vlasteneckohospodářské společnosti pro Čechy, hudební skladatel, štědrý mecenáš vědy a umění a také zednář. Jeho manželka Marie Brigitta stála u zrodu adoptivní pražské zednářské lože přístupné i ženám. CERMAN, I., Chotkové, c. d., s. 302.

³⁰ Rod Taaffe přišel do Čech během třicetileté války z Irska a výrazně se zapojil do pobělohorských konfiskací. Kromě severomoravských panství vlastnil v Království českém panství Nalžovy v západních Čechách.

Rudolf státní službu. Po desetileté pauze se vrátil do čela zemského gubernia a byl jmenován nejvyšším purkrabím Království českého. V této době uplatnil svůj osobní zájem o okrašlování i v úřadě a realizoval řadu úprav v pražské Královské oboře včetně přestavby místodržitelského letohrádku. Mimo Prahu stál u zrodu kolonád v Karlových Varech. V roce 1805 byl povolán jako konferenční ministr do Vídně a po zrušení této funkce působil jako předseda dvorské komise pro přípravu politických zákonů. Stal se rovněž komořím a tajným radou a navíc byl jmenován i nejvyšším správcem dveřním. Tento úřad byl spojen se správou manských statků v Rakousku. Jako druhý Chotek rovněž obdržel Řád zlatého rouna.

Jan Rudolf byl nejenom workoholik, ale i megaloman. Ve druhé polovině 80. let 19. století se jeho kariéra začíná úspěšně rozbíhat. Po povodních let 1784–85 a po smrti tety Aloisie Stefanie v roce 1786, která dosud pobírala výnosy z veltruského panství a Janu Rudolfovi vyplácela pouze roční rentu 8000 zlatých, začal ve Veltrusích rekonstruovat již v novém přírodně krajinářském stylu park. Do parku umístil do konce 90. let řadu staveb a krajinářsky upravil jejich okolí. Tím pojal jako park celý ostrov a rozlohu parku zvětšil z 13 ha na 300 ha. Na Kačíně v roce 1789 založil kačinský park a chystal stavbu zámku. Ta začala se zpožděním až v roce 1806. Zahradní stavby v kačinském parku a oboře byly budovány až po rakouském bankrotu roku 1815, kdy již Jan Rudolf postupně odcházel z politické scény. Úbytek služebních příjmů vyrovnával racionalizační řízení velkostatků, pro něž zavedl roku 1820 inspekci – vrchní ředitelství spravující všechny statky Chotků.³¹ V letech 1792–1796 vybudoval *hameau* v Sidoniině lese v Radvančicích. Současně ztroskotal jeho projekt přikoupení ledečských lesů a některých vesnic a pozemků od města Kutné Hory a panství Roztěz. Realizací tohoto projektu by vznikla obora, resp. komponovaná krajina, v rozsahu několika tisíc hektarů, srovnatelná již s krajinářskými úpravami moravských Liechtensteinů či jihočeských Schwarzenbergů. Od přelomu 80. a 90. let postupně okrašloval široké okolí Nových Dvorů a na výhledově výrazných bodech, jako byl vrch Kamajka či Skalka, budoval letohrádky a na vrchu Kaňku rodové mauzoleum. Komponovaná krajina, vymezená koncovými body výhledů kolem jádra panství v Nových Dvorech či později Kačíně, tak dosáhla rozlohy cca 13,8 × 10,8 km, tj. 149 km².³²

Tím však jeho činnost nekončila. V Brigittenau ve Vídni dokončil stavbu zahradního paláce a obklopil ho jedním z nejstarších vídeňských parků v anglickém stylu. Opravil i chotkovský palác v Josefstadtu. V Praze investoval do domu u Melounů a přestavěl Bredovský dům. V roce 1791 koupil statek Hlízov a opravil tamější zámek, který tvoří pohledovou dominantu z novodvorského zámku do jinak plochého Polabí. V roce 1803, v době, kdy jeho hlavním příjmem byly výnosy velkostatku, prodal Verněřov. Roky napoleonských válek a rakouského bankrotu byly ve znamení útlumu

³¹ TYWONIAK, J., Ústřední správa, c. d., s. 14, 16.

³² Ve směru JZ-SV, jak je situována hlavní osa zámku, tvoří kotevní bod kaňkovské chotkovské mauzoleum, ležící 5,2 km jihozápadně od zámku Kačina, a jezuitská rezidence v Horušicích, resp. gabrové skalisko nad Horušicemi, vzdálené 6,7, resp. 8,6 km od zámku. Druhá hlavní osa ve směru SZ-JV je na severozápadě ukotvena gotickým kostelem svatě Kateřiny ve stejnojmenné obci, vzdáleném 2,7 km od Kačiny, a na jihovýchodě na 5,4 km vzdáleném pavilonu Skalka, vybudovaném Janem Rudolfem, resp. na 8,1 km vzdáleném gotickém kostele sv. Petra a Pavla v Čáslavi. Vedlejší osy jsou ukotveny na SSV na lokalitě Na Vratech na hřebeni Železných hor, vzdálené 5,7 km od Kačiny, kde měl stát obelisk, na JJZ

Kačina, centrální průhled na zámek. Zdroj: Kudykam.com [15. 1. 2017].

veškerých prací, přesto v následujících letech většinu staveb do své smrti roku 1824 stihl dokončit.³³ Mimo jiné i přestavbu nejstaršího chotkovského zámku v Bělušicích v roce 1815.³⁴ Svým potomkům však zanechal dědictví na pokraji bankrotu, takže jeho dědic, vnuk Jindřich, musel i rozběhnuté stavby zastavit do doby, než alespoň zčásti zkonsolidoval rodové finance.

Jan Rudolf představoval aristokrata na rozcestí mezi státním úředníkem a šlechtickým podnikatelem. Nedokázal se rozhodnout a oběma činnostem se věnoval paralelně. Na stavbách velmi často za něj dozor vykonávali jeho synové a značné pravomoci udělil i vrchním úředníkům ústřední správy. Sám se však řízení spojených panství pravidelně formou vzájemných relací mezi ním a hospodářskými úředníky účastnil.

na bývalé gotické tvzi a poté cukrovaru v Ovčárech ve vzdálenosti 2,7 km od zámku. Na druhé boční ose je ukotvena Kačina na tehdy gotickém, dnes novogotickém kostele sv. Ondřeje ve Starém Kolíně, ležícím 5,2 km od zámku, a na barokním kostele sv. Marka v Žehušicích ve vzdálenosti 4,8 km, resp. na pavilonu Kamajka, postaveném J. R. Chotkem ve vzdálenosti 2,4 km od Kačiny. Kotevní body tak vymezují obdélník o rozměrech 13,8 × 10,8 km, tj. 149 km². Pokud vezmeme do úvahy pouze území ve vlastnictví Chotků, jedná se o prostor 7,6 × 4,1 km, tj. 31 km². Pro srovnání: Lednicko-valtický areál má rozlohu 200 km².

³³ Nejznatelněji se útlum prací projevil na stavbě zámku Kačina. Zde pracovalo v roce 1813 pouze 4–7 zedníků se 4 přidavači. V roce 1816 bylo upuštěno od budování bočních křídel zámku a Kačina tak dostala svůj dnešní tvar. SOA Praha, fond RA Chotků, k. č. 116, inv. č. 1795, měsíční výkazy o průběhu prací na Kačině.

³⁴ TYWONIAK, J., Ústřední správa, c. d., s. 15.

Zájem Jana Rudolfa o zahradní tvorbu se snoubil s jeho zájmem o filozofii. Osobně se setkal s hlavním „ideologem“ přírodně krajinářských parků J.-J. Rousseauem a s významnými filozofy doby osvícenství Paulem Holzbachem a Denisem Diderotem, a to během své kavalírské cesty po Francii v letech 1727–1730.³⁵ S předními parky Evropy v novém přírodně krajinářském stylu se seznámil během kavalírské cesty i později během služebních a soukromých cest. Když sám neměl pro pracovní vytížení čas cestovat, poslal do Anglie na zkušenou zahradníka Pergla. Odebíral prakticky veškerou dobovou zahradnickou literaturu. Inspiraci pro zámecké parky, které budoval, hledal zejména v příručce Christiana Caye Lorenze Hirschfelda *Theorie der Gartenkunst* z roku 1777 až 1782 a v díle Johanna Gottfrieda Grohmana *Ideenmagazin für Liebhaber von Gärten, Englischen Anlagen und für Besitzer von Landgütern* z let 1796–1806, které byly svého druhu vzorníky typových řešení staveb zahradní architektury. Vliv na něj měly i práce Chamberse věnované čínským stavbám a zahradám. Minimálně v korespondenčním kontaktu byl s významnými botaniky a zahradními architekty své doby, s Richardem van der Schotem a Josefem Františkem Jacquinem, a byl velmi pravděpodobně hlavním autorem konceptu všech parkových úprav. Vliv měla zřejmě i životní zkušenost jeho ženy Sidonie Clary-Aldringen, která vyrůstala v teplickém zámeckém parku, právě přebudovávaném v přírodně krajinářském duchu.

Jednotlivé zámecké parky či krajinářské úpravy realizoval v odlišném stylu. Veltruský park pojal jako sentimentální anglo-čínskou zahradu se stavbami inspirovanými jak antikou, tak exotikou. Kačinský park budoval jako čistý anglický park s minimem staveb v paladiánském duchu, korespondujících s klasicistním zámekem Kačina. Svým rozsahem – ve Veltrusích 300 a na Kačině 200 hektarů – pojal do krajinné úpravy i rozsáhlé plochy polí a luk, a vytvořil tak park formy okrasného statku. U Radvančic vybudoval *hameau* se zpožděním pouhých šesti let oproti vesničce Marie Antoinetty ve Versailles.

Zámek Kačina, oba dva velkorysé zámecké parky i další krajinářské úpravy Jan Rudolf budoval jako oslavu rodu a současně jako doklad schopností a vkusu vysokého státního úředníka. Bohužel se již změnil způsob vládnutí, a proto se šance Jana Rudolfa na návštěvu císaře, který již mnohem méně cestoval po korunních zemích, výrazně zmenšily. Jeho strýc Rudolf uvítal ve Veltrusích čtyři císaře a předchůdce Chotků hrabě Batthyany na Nových Dvorech Josefa I.³⁶ Pozvolný přerod ze státníka v podnikatele byl spojen i se změnou životního stylu, kdy park se stal další obytnou místností zámku, v němž rodina trávila často celé dny následovaná sloužícími, kteří jim v jednotlivých objektech připravovali občerstvení.

Nejstarší syn Jana Rudolfa Jan Nepomuk působil ve státních službách pouze krátce. V roce 1799 se přičlenil do hraběcího rodu Rottenhanů a se svojí ženou Marií Izabelou žili v Praze v Chotkovském paláci, který vznikl přestavbou tří domů, jež dostala Marie

³⁵ CERMAN, I., Chotkové, c. d., s. 318–320. Všichni tři filozofové udělali na J. R. Chotka velký dojem. Z Rousseaua byl trochu zklaman, neboť ho zajímala především jeho vlastní divadelní tvorba.

³⁶ Veltrusy navštívila Marie Terezie v roce 1754 při příležitosti vzorkového veletrhu. František I. pobýval na Veltrusích v roce 1804 a v roce 1820. Dále zde byl hostem v roce 1836 Ferdinand Dobrotivý a velmi pravděpodobně se zde zastavil na některé z inspekčních cest i Josef II. Nové Dvory si prohlédl v roce 1702 Josef I. a roku 1740 zde přespala Marie Terezie s Františkem Lotrinským, když sledovali vojenské manévry v sousedství Nových Dvorů. V jejich doprovodu byl i Jan Karel a Rudolf Chotek. ŠPECINGER, Otakar, Veltrusy – perla dolního Povltaví, Praha 2003, s. 81; LEDR, J., Děje panství, c. d., s. 77 a 142.

Jemniště, čestný dvůr. Zdroj: foto P. Novák (2017).

Izabela věnem. Kvůli manželčině nemoci Jan Nepomuk opustil státní službu a věnoval se správě velkostatku Jemniště. Jan Rudolf pro ně nechal přestavět v patře bočních částí veltruského zámku soukromé apartmá, ale jak zde, tak na zámku Jemniště, druhé části Izabelina věna, pobývali jen velmi sporadicky. Jemništský park krátce před sňatkem dcery přetvořil v přírodně krajinářském duchu její otec hrabě Heinrich Rottenhan, jeden z předchůdců Jana Rudolfa ve funkci nejvyššího purkrabího. Nelze vyloučit, že dokončovacích prací se účastnil i Jan Nepomuk Chotek. Ve správě Jana Nepomuka zůstalo Jemniště od předčasné smrti Marie Izabely v roce roku 1817 až do smrti Jana Nepomuka v roce 1824. Jejich dcera Sidonie v roce 1829 panství prodala.

Bratr Jana Nepomuka Josef (1776–1809) se stal vojákem a padl v bitvě u Wagramu. Za manželku měl kněžnu Žofii z Auerspergu, pocházející z Vlašimi, kde její otec Karel Josef Auersperg od roku 1775 budoval jeden z prvních sentimentálních parků v Čechách. Tento park byl nepochybně jedním ze vzorů chotkovských parků. Vlašimský však měl navíc i zednářskou symboliku, kterou chotkovské parky postrádaly.³⁷

Ferdinand Maria Chotek (1781–1836) byl vysvěcen na kněze a jeho církevní kariéra vyvrcholila funkcí olomouckého arcibiskupa. Na této pozici působil jen krátce – od roku 1832 do roku 1836, kdy nečekaně zemřel na cholera. Z titulu své funkce výrazně ovlivnil sentimentální podobu jak Podzámecké, tak i Květné zahrady, kam přizval stavebního radu Antona Archeho, který realizoval dostavbu zámku Kačina i některých zahradních staveb.³⁸

³⁷ Zednářské symboly se vyskytují v reliéfech na tympanonech zámku Kačina. Zde se však jedná o obecné symboly vědy a pokroku, nikoliv o zednářskou symboliku. Jan Rudolf Chotek jako vysoký státní úředník nesměl být svobodným zednářem, nicméně měl mezi zednáři řadu přátel.

³⁸ K podílu jednotlivých arcibiskupů na podobě Podzámecké a Květné zahrady v Kroměříži srovnej: DANIEL, Ladislav – PERUTKA, Miroslav – TOGNER, Milan (edd.), Arcibiskupský zámek a zahrady v Kroměříži, Kroměříž 2009. Všem arcibiskupům šlo při budování arcibiskupských zahrad nejen o prestiž olomouckého arcibiskupství, ale i o prestiž jejich rodu a jejich osoby.

Velké Březno, starý zámek s torzem původní zahrady. Zdroj: foto P. Novák (2017).

Velké Březno, pohled na zámek od jezírka. Zdroj: foto P. Novák (2017).

Čtvrtý ze synů Jana Rudolfa Karel kráčel v úředních šlépějích svého otce. Po nižších funkcích generálního intendantu v Terstu a gubernátora v Tyrolích byl po dvaceti dvou letech státní služby jmenován dvorským kancléřem a předsedou dvorní studijní komise. Vrchol jeho kariéry představovalo roku 1826 jmenování nejvyšším purkrabím v Čechách. Na tuto funkci rezignoval v roce 1843 a po zbytek života doufal, že ho císař povolá zpět. Jako purkrabí nechal v Praze založit několik veřejných sadů. Jedny z nich nesou jeho jméno a díky nim se stal na veřejnosti nejznámějším Chotkem. Až do roku

1841 nevlastnil Karel Chotek žádný velkostatek, což mu bylo jeho politickými rivaly často připomínáno.³⁹ V tomto roce si zakoupil menší panství Velké Březno, a jelikož se mu nelíbil starý dolní zámek obklopený jednoduchou, spíše užitkovou než okrasnou zahradou, nechal si ve svahu nad Velkým Březnem vybudovat v letech 1842–1845 zámek nový podle projektu Ludwiga Förstera. Dolní zámek nechal přestavět pro potřeby svého mladšího syna Bohuslava. Nový zámek obklopil přírodně krajinářským parkem, jehož vybudování svěřil osvědčeným pražským zahradníkům Josefu Fuchsovi a Jiřímu Braulovi, kteří realizovali veřejné parky.⁴⁰ V roce 1846 již po opuštění státní služby a ztenčení příjmů přikoupil i nedaleký statek Záhořany se zámkem a jednoduchým formálně upraveným parkem. Příjmy z výkupu robot využil nejenom k racionalizaci provozu velkostatku, ale v roce 1864 přikoupil i východočeský statek Staré Čivice u Pardubic. Zde v té době stál pouze hospodářský dvůr bez zámeckého objektu. Karel Chotek byl jediným ze synů Jana Rudolfa, který se osobně angažoval v budování rodového parku a současně služebně i v zakládání veřejných parků.⁴¹ Čas na využívání parku dostal až po opuštění státní služby, kdy posledních dvacet pět let prožil, kromě zimních pobytů ve Vídni a později v Drážďanech, na velkobřezenském zámku.

Nejmladší syn Jana Rudolfa Heřman (1786–1822) se stal vojákem. Během vojenské služby v Budíně si roku 1813 našel v Dolné Krupé v Horních Uhrách nevěstu, komtesu Henriettu Brunswick de Korompa. Přiznal se v době, kdy právě započala rekonstrukce parku (1813–1819) a zámku (1821–1822). Projektanta klasicistní úpravy zámku,

Záhořany, torzo úpravy parteru. Zdroj: foto P. Novák (2017).

³⁹ CERMAN, I., Chotkové, c. d., s. 500.

⁴⁰ MUSIL, Miloš – HLADÍKOVÁ, Dana, Velké Březno, Ústí nad Labem 2008, s. 30–31.

⁴¹ Jednalo se o následující parky: Chotkovy sady, Stromovku (Královskou oboru v Bubenči), Petřínské sady, sad na Karlově náměstí, Vrchlického sady, dnešní sad Národního probuzení a zaniklý sad Na Baštách. Pokračoval v otcových stopách i při budování promenádních cest v Karlových Varech.

Čivice, zámček ze strany od obory. Zdroj: foto P. Novák (2017).

Dolná Krupá. Zdroj: foto Stanislav Petráš (2017).

Ratměřice, parter zámku koncem 19. století. Zdroj: dobová pohlednice z archivu autora.

mladého římského architekta Antona Pia Rigela, stejně jako zahradního architekta Henricha Nebiena vybíral Heřmanův tchán hrabě Jozef Brunswick. Po nečekané smrti Heřmana Chotka v roce 1822 jeho žena a děti žily v Dolné Krupé a v roce 1830 vdova po Heřmanovi zakoupila panství Jankov-Ratměřice na Benešovsku. V roce 1853 předala Dolnou Krupou i Ratměřice s Jankovem synům.

Dcera Jana Rudolfa Marie Aloisie (1777–1864) se provdala roku 1802 za bratrance hraběte Karla Josefa Clary-Aldringena a odešla za ním do Teplic, kde v té době vyrůstal jeden z nejhezčích přírodně krajinářských parků v Čechách. Jeho podobu nám v akvarelech zanechala právě Marie Aloisie.

Generace dětí Jana Rudolfa se již rozdělila na budovatele zámků v osobě Karla a uživatele zámků, kterými byli všichni ostatní sourozenci. Karel Chotek získal řadu zkušeností při svých dlouholetých úředních pobytech v Terstu a Tyrolsku i při častých inspekčních cestách po Čechách. Při zakládání velkobřezenského parku využil profesionálních zahradníků s praktickými zkušenostmi, o nichž se přesvědčil během své úřední činnosti. Jeho park nevynikal ani velikostí, ani zahradními stavbami, ale svým situováním do svahu nad údolní nivou Labe. K romantismu se hlásil především exotickými dřevinami. Jeho sourozenci se oženili či přivdali do právě v přírodně krajinářském duchu zrekonstruovaných parků a neměli potřebu tyto parky dále upravovat a pouze je užívali.

Fideikomisní i alodní část chotkovského panství, tj. jak Veltrusy, tak i Nové Dvory, převzal po Janu Nepomukovi jeho nezletilý syn Jindřich (1802–1864). Za něj do dosažení jeho dospělosti vykonával správu panství jeho poručník hrabě Hoyos. Jindřich po univerzitních studiích a krátkém působení jako krajský komisař v Berouně opustil roku 1831 státní službu. V témže roce byl jmenován komořím. Od tohoto roku se plně věnoval správě panství, které se zčásti ujal již roku 1826.⁴² V okrašlovacích snahách

⁴² Při převzetí dědictví ihned zastavil dostavbu zámku Kačina a jen na naléhání svého poručníka nechal nedostavěný pavilon kaple a divadla alespoň provizorně dokončit. Kaple zůstala nedokončená do dnešních dnů. Jindřich byl průkopníkem v řadě druhů podnikání a při formování svého panství se orientoval téměř výlučně jen podle účetních výsledků.

Chrámeček, úprava části parku upříleňajícího k silnici. Zdroj: foto P. Novák (2017).

svých předků nepokračoval. Jeho prioritou byl rozvoj velkostatků. Zřídil v Nových Dvorech pilu, tamtéž založil i cukrovar, který pronajal na dvanáct let. Když zjistil, že prosperuje, odmítl ho dále pronajímat a provozoval ho ve vlastní režii.⁴³ Druhý cukrovar založil spolu s ředitelem panství A. E. Kommersem v Úzicích na veltruském velkostatku. Zmodernizoval hospodářské budovy, vyměnil řadu hospodářských úředníků a sám se intenzivně zajímal o každodenní řízení velkostatků. Přikoupil statek Chrámeček na Mostecku a oddělil jeho obytnou část od hospodářské výstavbou nových provozních budov. Parky a zahrady ho zřejmě příliš nezajímaly. Přesto na Veltrusích nechal dostavět několik drobných staveb, některé v tehdy módním švýcarském stylu, a posílil tak sentimentální charakter veltruského parku. Na Kačíně dostavěl pouze kapličku Panny Marie. Novogotické přístaviště zůstalo nerealizováno a naopak Mikulášský rybník, v němž se zrcadlil zámek, byl přeměněn na řepná pole. Neprodloužil rovněž pronájem Kamajky s Maurským pavilonem a ostatní pavilony nechal chátrat. Jeho pozornost se tak soustředila pouze na jádrová území obou panství. V Chrámečích rozšířil tamější park a provedl nové výsadby v souvislosti s novým umístěním hospodářských objektů. Jindřich Chotek byl pouhým uživatelem zámeckých parků. Využíval je hojně a rád zejména pro rodinné oslavy.

⁴³ LEDR, J., Děje, c. d., s. 168, poznámka č. 394. Cukrovar s kapacitou 30 000 q zpracované řepy ročně pronajal po dostavbě r. 1835 kněžně Ottingen-Wallersteinové na 12 let. Ta v roce 1860 tento již technicky nevyhovující cukrovar zavřela a vybudovala nový moderní v nedalekých Ovcárech na torzu středověké tvrze.

Vlčkovice, tvrz s torzem parkové úpravy. Zdroj: foto P. Novák (2017).

Jeho bratranec Otto Ferdinand (1816–1891) z Heřmanovy slovenské větve rodu převzal v roce 1853 od matky velkostatek Jankov-Ratměřice. Přestože nastoupil životní dráhu vojáka, záhy tuto službu opustil a plně se věnoval řízení velkostatku. Vynikal zejména v ovocnictví.⁴⁴ Kromě toho byl i významným finančníkem. Hospodářské výsledky velkostatku byly natolik příznivé, že v druhé polovině 19. století zvýšil zámek o patro, krytou chodbou ho spojil s dosud samostatným pavilonem a založil u něj přírodně krajinářský park. Velký důraz Otto Ferdinand kladl na dendrologickou pestrost parku a dodnes ratměřický park patří mezi zámecké parky s největším počtem v něm zastoupených druhů stromů a keřů. Mezi nimi vynikají dva sekvojovce obrovské, nejvyšší v celé ČR. V roce 1873 Otto Ferdinand přikoupil nedaleké Vlčkovice, kde se však příliš neangažoval. Zdejší vodní tvrz a jednoduchá sadová úprava okolí pro něj zřejmě nebyly dostatečně zajímavé ani atraktivní.

Ottův bratr Rudolf (1822–1923) v roce 1852 koupil od rodu Brunswicků srbské panství Futog, proslulé svými loveckými revíry, s barokním zámekem obklopeným přírodně krajinářským parkem. V následujícím roce mu matka předala Dolnou Krupou. Úprava parku byla natolik moderní, že nevyžadovala žádné větší změny. V 60. letech provedl dosadbu řady dřevin, mezi nimi roku 1861 i dosud zde rostoucího sekvojovce obrovského.

⁴⁴ Na velkostatku Jankov-Ratměřice pěstoval celkem 201 odrůd ovoce. SOA Praha, fond Velkostatek Jankov-Ratměřice, k. č. 13, inv. č. 49, výkaz z roku 1846 o pěstování ovoce.

Futog, partie z parku. Zdroj: Google.cz [2. 3. 2017].

Jeho bratranec, starší syn zakladatele velkobřezenské větve Karla Chotka, Antonín (1822–1883) se stal dědicem velkobřezenského velkostatku a statku Záhořan. Správy obou statků se ujal až v roce 1868, kdy otec zemřel, sedmáct let po sňatku s Olgou, nepřiliš majetnou dcerou ruského vyslance v Bádensku Pavla Bedřicha von Moltke. Přístup do dvorních kruhů mu zajišťoval titul komořího. Nedávno dokončená stavba zámku ani nově založený park nevyžadovaly žádné rozsáhlejší úpravy. Navíc hospodářská krize 70. let mu odňala k rekonstrukcím potřebné finance. Na rozdíl od bratrance Jindřicha nedokázal Antonín využít dávek za výkup robot k investicím do statků.

Jeho mladší bratr Bohuslav (1829–1896) se věnoval po vzoru otce úřední kariéře, byl vyslancem v několika zemích a krátce i českým místodržícím. Dolní zámek přestavěl do dnešní podoby. Úpravy se nedotkly zahrady obklopující zámek. Zdědil rovněž statek Staré Čivice u Pardubic, který však nerozvíjel. Měl neustálé problémy, jak hradit reprezentační výdaje velvyslance a přitom uživit početnou rodinu a zajistit věno pro sedm dcer.⁴⁵ Zámek využíval navíc jen příležitostně, neboť se často vzhledem k diplomatickým misím stěhoval.

Dědic fideikomisu, nejstarší Jindřichův syn Rudolf Karel (1832–1894), se již věnoval výlučně jen správě svých velkostatků Veltrusy, Nové Dvory a Bělušice. Velmi intenzivně a zprvu také úspěšně své statky rozvíjel. Zemědělstvím a potravinářstvím se zabýval v širším měřítku. Byl předsedou Pivovarnického, Lihovarnického a Hospodářského spolku pro Čechy. Vedle toho předsedal První české vzájemné pojišťovně Pražsko-duchcovské dráhy a byl členem správní rady Severozápadní dráhy. V letech 1865–1872 stál v čele kutnohorského okresního zastupitelstva.⁴⁶ Působil rovněž jako poslanec zemského sněmu a v roce 1879 byl jmenován dědičným členem panské sněmovny říšské rady. S dvorskou aristokracií ho spojoval pouze titul komořího z roku 1861.

⁴⁵ Nedostatek financí se projevoval i u Žofie, která nastoupila jako palácová dáma se spravovanými punčochami a střevíci. CERMAN, I., Chotkové, c. d., s. 531.

⁴⁶ K jeho působení ve funkci okresního starosty srovnej VANĚČKOVÁ, Jana, Rudolf Karel Chotek, první okresní starosta v Kutné Hoře, in: Antiqua Cuthna, c. d., s. 115–118. Jakou váhu sám Rudolf Karel přikládal této funkci, dokládá jeho chování za války roku 1866, kdy jednoznačně dostala přednost záchrana rodového majetku spolu s členy rodiny. Viz: NOVÁK, Pavel, Rok 1866 na novodvorském panství Chotků, Prameny a studie 60, Praha 2017.

Velkostatky Veltrusy i Nové Dvory prosperovaly až do roku 1873, kdy vypukla hospodářská krize. Ta postihla chotkovské velkostatky velmi těžce a Rudolf Karel se snažil zbavit podnikatelského rizika tím, že dvory a další provozy pronajímal. Pronajímal jak jednotlivé hospodářské dvory, tak i celé dříve samostatné přikoupené statky, jako byly Bělušice, Chlumín či Hlízov. Rozvíjející se nervová choroba, smrt manželky a úmrtí jediného syna způsobily, že začal rodový majetek rozhazovat. V roce 1888 odprodal statek Chrámce. Na zásah mladších bratří, jimž hrozilo, že přijdou o dědické podíly, byl v roce 1889 prohlášen za marnotratníka a postaven pod sekvestrační správu, která trvala až do jeho smrti roku 1894.⁴⁷ Několik měsíců před smrtí se Rudolf Karel pokusil svoji tíživou situaci vyřešit novým sňatkem s o třicet devět let mladší baronkou Klau-dií Gudenusovou z uherského Gaadu.

Chlumín, současný stav zeleně. Zdroj: foto P. Novák (2017).

Hlízov, zámek s torzem parkové zeleně vlevo. Zdroj: foto Hlízovský unikátní spolek.

⁴⁷ TYWONIAK, J., Ústřední správa, c. d., s. 89–91.

Rudolf Karel vždy upřednostňoval podnikatelské objekty před voluptuárními. Zámecké parky a zahrady pouze udržoval. Na Kačíně provedl zřejmě u příležitosti stého výročí panování Chotků na Nových Dvorech roku 1864 dosadbu stromů za dožívající kusy. Na přelomu 70. a 80. let proběhly další dosadby, snad spojené s jeho jmenováním doživotním členem panské sněmovny říšské rady.⁴⁸ Od této doby rostou v kačinském parku akáty. Rudolf Karel zanedbával okrajové části parku, ten postupně zarůstal a rodina v něm žijící tak zůstávala skryta očím kolemjdoucích.⁴⁹ Nepečoval ani o vzdálenější objekty. Pávilon Skalka nechal zpustnout, v Sidoniině lese dal v 70. letech strhnout pozůstatky *hameau* včetně templů v Hetlíně a Utěšenovicích. V roce 1881 prodal Kutné Hoře vrch Kaňk i s rodovým mauzoleem. Ve Veltrusích reagoval na časté povodně, z nichž ta v roce 1872 zanechala vážnější škody, tím, že zasažené sady při okrajích parku ponechal přírodě a vyrostl zde lužní les. Údržba parků se pozvolna zhoršovala, začaly chátrat i stavební objekty a pozornost majitele se soustředila na nejbližší okolí zámku.

Mladší bratr Rudolfa Karla Emerich (1833–1911) žil od sňatku s Marií Henriettou Thun-Hohensteinovou v roce 1869 dlouhá léta v rakouském Aigenu, dnes součásti Salzburgu. I on byl ještě komořím. V Aigenu měl možnost se seznámit se schwarzenberským sentimentálním parkem, jedním z nejkvalitnějších v Rakousku. Po smrti Rudolfa Karla v roce 1894 se ujal rodových statků a žil na Kačíně až své do smrti v roce 1911. Jako hlava rodu byl jmenován do panské sněmovny říšské rady. Zřejmě tyto dvě události ho vedly k opravám Kačiny a úpravám zanedbaného parku. Vysadil zde pod Jacquinovým pahorkem malé arboretum ze severoamerických dřevin a v nejbližším okolí zámku nechal vysázet šefík, který na dalších sto let symbolizoval tvář kačinského parku. Okrajové partie parku dále zarůstaly lesem a park se tak uzavíral sám do sebe. Uvnitř však bylo nejbližší okolí zámku vzorně udržováno. Na žádost umožňoval Emerich Chotek přístup veřejnosti do parku.

Emerichův mladší bratr Ferdinand Chotek, rovněž komoří (1838–1913), se po právnických studiích stal okresním hejtmánem v Týně nad Vltavou a později starostou okresního zastupitelstva v Sušici. Angažoval se rovněž v Klatovsko-plánickém hospodářském spolku. V roce 1883 byl zvolen poslancem zemského sněmu a členem zemského výboru. Jeho manželství s komtesou Josefínou Sweerts-Sporckovou zůstalo bezdětné.⁵⁰ V roce 1873 si koupili velkostatek Volšovy na Klatovsku se zámkem a malou formálně upravenou zahradou a anglickým parkem na druhém břehu Volšovky. V úpravách parku se výrazněji neangažovali. V roce 1908 vše odkázali českobudějovické kongregaci Petrinů.

Nejmladší ze tří bratrů Arnošt (1844–1927) se stal vojákem a v 90. letech působil jako hofmistr dvora arcivévodkyně Elizabeth. Po smrti Emericha se stal roku 1911

⁴⁸ Stáří stromů bylo sledováno na Kačíně v průběhu posledních třiceti let odpočtem letokruhů porážených uschlých stromů.

⁴⁹ NOVÁK, Pavel, Kačinský park a Chotkové v druhé polovině 19. a v první polovině 20. století, Prameny a studie 51, Z historie zemědělství, Praha 2013, s. 106.

⁵⁰ Zřejmě z tohoto důvodu Josefína „Jojone“ Chotková sloužila jako jakýsi svorník rodiny, který se snažil urovnat vztahy mezi Rudolfem Karlem a jeho manželkou, mezi bratry Chotkovými a mezi bratry Thun-Hohensteinovými i mezi Quidem Thun-Hohensteinem a jeho strýcem Arnoštem Chotkem. NAČE-RADSKÁ, P., Poslední Chotkové, c. d., s. 47.

Volšovy, torzo lípy v parteru zámku. Zdroj: foto P. Novák (2017).

dědicem chotkovského fideikomisu. Okamžitě zavedl do veltruského zámku vodo-
vod, zřídil koupelny, nechal provést nové omítky a parketové podlahy. Osázel rovněž
nádvoří zámku a z Drážďan dovezl vavřínové keře. Větší úpravy parku nerealizoval,
ani zde nevybudoval žádnou ze zahradních staveb. Arnošt, jakožto rytíř Maltézského
řádu, se nikdy neoženil a žil na Veltrusích až do své smrti roku 1927. V parku hostil
své synovce a přátele, pravidelně jezdil po parku na koni a bryčkou a denně vycházel
do obory, kde vždy na podzim pořádal hony.⁵¹

Nejmladší z dětí Jindřicha Chotka Karolína (1843–1933) se provdala za hraběte
Emanuela Maria Thun-Hohensteina do tyrolského Tridentu. S výchovou tří synů jí
po smrti jejího manžela pomáhali bratři Emerich a Arnošt. Oba k synovcům velmi
přilnuli, a tak nepřekvapilo, že bezdětný Emerich odkázal alodní část chotkovských
velkostatků, tj. Nové Dvory, v roce 1911 nejstaršímu Karolíninu synovi Quidovi.⁵² Od
tohoto roku spojovala oba velkostatky jen kancelář v Praze, jinak hospodářsky fungo-
valy zcela samostatně. Bělušice byly dlouhodobě pronajímány.

Zatímco v majorátní větvi se žádný významný budovatel zámeckých parků neobjevil,
ve velkobřezenské větvi ano. Antonínův syn Karel Maria I. (1853–1926) po smrti otce
v roce 1883 opustil diplomatickou dráhu a ujal se rodového statku. V letech 1884–85
nechal novorenesančně přestavět zámek a současně podle projektu M. Bertrama zre-
konstruoval i park. Bertram ponechal v nejbližším okolí zámku formální úpravu s vel-
kolepým výhledem na údolí Labe. Vzdálenější okolí koncipoval v přírodně krajinářském

⁵¹ Deníky Arnošta Chotka, z nichž byl jako vzorek vybrán deník z roku 1921, dokazují, že téměř kaž-
dodenně pobýval Arnošt Chotek v parku i v oboře. Pravidelně lovil a měl ustálený rituál vzájemných
návštěv se synovcem Quidem Thun-Hohensteinem. Střídavě objížděli jednotlivé lovecké revíry a lovili
zvěř. Na Kačínu dojížděl i v době, kdy Quido nebyl osobně přítomen. Teprve poslední léta života, kdy ho
již sužovaly nemoci stáří, od tohoto rituálu upustil. SOA Praha, fond RA Chotků, k. č. 283, inv. č. 2753.
Jednoduchý život Arnošta Chotka popisuje pro rok 1911 HRADECKÁ, Vladimíra, Poklidné dny ven-
kovského šlechtice v neklidné době, in: Antiqua Cuthna, c. d., s. 65–83.

⁵² NAČERADSKÁ, P., Poslední Chotkové, c. d., s. 36.

stylu, pouze zahustil výsadby o řadu exotických stromů, které podsadil keři a trvalkami. Významnou roli hrál v parku vodní prvek. Pod zámek park volně přecházel ve štěpnici. Dotvořen byl i systém cest skládající se z malého okruhu kolem zámku a velkého vedeného při hranicích parku. Novým prvkem souvisejícím se změnou životního stylu, do kterého se stále více prosazoval sport, bylo i vybudování kuželny v parku. V roce 1898 prodal Karel Maria I. Záhořany, čímž umožnil dluh, který udělala jeho manželka Ada Marie Terezie, rozená Hohenlohe-Langenburg, v kasinech Monte Carla.⁵³

Z Bohuslavových dětí převzal Dolní zámek ve Velkém Březně se statkem Staré Čivice jediný syn Wolfgang (1860–1926). Po smrti otce v roce 1896 ukončil vojenskou kariéru a věnoval se správě statku. Do zámku ani parku výrazněji nezasahoval. V roce 1909 prodal Staré Čivice Emanuelu Kokešovi, který tam následně roku 1916 vybudoval zámek obklopený přírodně krajinářským parkem.

Se zámeckými parky, nikoliv však chotkovskými, jsou spojeny i osudy tří Bohuslavových dcer. Maria Pia (1863–1935) si vzala Jaroslava Františka Thun-Hohensteina. Ten vlastnil panství Kvasice se zámekem a anglickým parkem a poté, co převzal roku 1916 rodový majorát, i děčínský zámek s parkem kvality srovnatelné s nejvýznamnějšími chotkovskými parky ve Veltrusích a na Kačíně.

Zatímco Maria Pia byla pouhou uživatelkou parků, Karolína (1865–1919) se stala jejich zakladatelkou. Vzala si Leopolda Abrahama Nostitz-Rienecka, vlastníka panství Perglas (Chlumek) na Sokolovsku, kde po sňatku vybudovali nový pseudobarokní zámek a obklopili ho přírodně krajinářským parkem.

Nejslavnější ze sester Chotkových byla ovšem Žofie Marie Chotková (1868–1914). Roku 1888 nastoupila jako dvorní dáma k arcivévodkyni Isabele s platem 4000 K ročně.⁵⁴ Po prozrazení jejího vztahu s následníkem trůnu byla roku 1899 ze služby propuštěna. Vzápětí se zasnoubila s Františkem Ferdinandem d'Este a v následujícím roce se vzali. Z chudé hraběnky se stala manželkou vlastníka velkostatků Chlum u Třeboně a Konopiště se zámky a rozlehlými zámeckými parky, které svojí kvalitou i rozlohou převyšovaly velkobřezenský park. Její muž se intenzivně věnoval stavebním i zahradním úpravám na obou panstvích. V letech 1900–1914 probíhaly rozsáhlé rekonstrukční práce na Konopišti a v letech 1900–1902 v Chlumu u Třeboně. Žofie se sice osobně budování parků neúčastnila, ale v době, kdy na zámcích dlela ona a její muž byl služebně ve Vídni či jinde, dozírala na postup prací. Přestože korespondence a deníky o tom mlčí, je pravděpodobné, že Žofie měla jako ostatní šlechtičny možnost si vybírat vybavení interiérů a dotvářet zahradní exteriéry tak, aby vyhovovaly jejímu citu pro krásu, skýtaly maximální pohodlí a byly bezpečné pro hrající si děti.⁵⁵ Jisté je, že pro svého muže byla celoživotní múzou, pro niž a pro jejich děti všechny přestavby zámků a rekonstrukce zahrad a parků realizoval.

⁵³ ŠPECINGER, O., Veltrusy, c. d., s. 37.

⁵⁴ Dvorní dámy dělaly společnost arcivévodkyním, případně manželce panovníka, obsluhovaly ji a všude ji doprovázely. Za tyto služby měly zajištěn byt, stravu a obvykle i pevný plat. V naprosté většině případů šlo o mladé svobodné šlechtické dívky. Privilegované místo mezi nimi měly komorné, které měly přístup až do ložnice arcivévodkyně či panovnice. Nadřízenou jim byla hofmistryně dvorních dam.

⁵⁵ Za informaci děkuji přednímu znalci životopisu Františka Ferdinanda d'Este a Žofie Chotkové RNDr. Jirímu Chramostoví.

Chlum u Třeboně, sousoší štvanice na jelena v parku zámku. Zdroj: foto P. Novák (2017).

Konopiště, Růžová zahrada. Zdroj: foto P. Novák (2017).

Limitujícím faktorem rozvoje zámeckých objektů i parků se stala v meziválečném období pozemková reforma, která ponechávala původním majitelům pouze 150 hektarů zemědělské a 250 ha veškeré půdy. Výměra mohla být rozšířena o zámecké areály až na 500 hektarů. Šlechta tak ztratila hlavní zdroj svých příjmů. Ve společenské oblasti přišla zákonem o zrušení šlechtických titulů o své tituly, zrušen byl rovněž v roce 1924 fideikomis a uvolnila se tak možnost rozprodeje šlechtických pozemků. Menší chotkovské zámky i s parky byly obvykle prodány dlouholetým nájemcům. Touto cestou zmizely z vlastnictví Chotků i Bělušice, z nichž se rod Chotků po Bílé hoře znovu zrodil.

V meziválečném období se i ve šlechtických kruzích projevila další ze změn životního stylu spojená s rozvojem rukodělných aktivit. Odrážela se v rozmachu zahrádkářského hnutí, které bylo v občanských vrstvách motivováno i samozásobitelsky. Práce vlastníma rukama již nebyla ani pro šlechtu ničím nepřírozeným a nevhodným. Zejména šlechtické ženy svoji péči o vzhled interiérů rozšířily i na zahradu. Předmětem obdivu se tak vedle loveckých trofejí a sbírek umění staly i sbírky určitých druhů květin.

Od konce 19. století byly v zahradní tvorbě rehabilitovány formální geometrické úpravy zahrad a parků. Do přírodně krajinářských parků býval vkládán formálně upravený parter i jednotlivé záhony s trvalkami a letničkami.

Šlechta se obtížně přizpůsobovala podmínkám liberalismu a hledala nové zdroje příjmů. Jedním z nich bylo právě pěstování květin. Přestože již od vzniku parků platila zásada, že co je hezké, musí být i užitečné a nejlépe přinášet zisk, v meziválečném období vystoupila tato zásada výrazně do popředí. Zámecká zahradnictví nebo přímo již školky okrasných dřevin a květinářství se proměnily v tržní podniky.⁵⁶ Záliba šlechticů v péči o květiny tak napomáhala sanaci rodinných financí.

Typickým příkladem tohoto typu šlechticů je Marie Henrieta (1863–1946), nejstarší dcera Otty Ferdinanda Chotka z Heřmanovy slovenské větve rodu. Nejprve se stala dámou Ústavu šlechticů v Brně, ale po smrti mladšího bratra Rudolfa Oty Hermana (1870–1921), pouhého uživatele parku a dědice Dolné Krupé na Slovensku, převzala rodinný majetek a založila v části parku růžařskou školku. Nebydlela na zámku, který pronajímala, ale v nově postavené usedlosti „Švýcárna“ (Schweizerhaus), postavené na způsob selského statku.⁵⁷ Postupně se vypracovala na přední evropskou pěstitelku růží. Dožila se ještě poválečné parcelace části parku na stavební pozemky.⁵⁸

Posledním mužským výhonkem chotkovského rodu byl Karel Maria Chotek, zvaný Cary (1887–1970), z velkobřezenské větve. V roce 1921 záhy po sňatku s maďarskou hraběnkou Livii Mailathovou de Szekhely se přestěhoval ke strýci do Veltrus. Jelikož jim strýc nedovolil zasahovat do řízení velkostatku, realizovali se spolu s manželkou v zámeckém zahradnictví. Květiny byly pro Livii srdeční záležitostí. Odebírali zahradnickou literaturu, objednávali semena a sazenice v renomovaných

⁵⁶ Chotkovské školky měly dlouholetou tradici. Novodvorská školka má v chotkovské knihovně pod inv. č. 2475 dochovaný katalog z roku 1782, který je nejstarším známým katalogem šlechtických školek v českých zemích.

⁵⁷ NAČERADSKÁ, P., *Poslední Chotkové*, c. d., s. 87.

⁵⁸ Výměra parku se zde zmenšila ze 122 ha na 17 ha v bezprostředním okolí zámku.

zahranických zahradnictvích, vyslali svého zahradníka Košťála na zkušenou do Bonnu u Postupimi a založili ve Veltrusích květinovou zahradu. Zaměřili se na pěstování mečíků a jejich společný koníček se jim stal částečně i přilepšením ke skromné aparáži od rodičů.

Až do smrti otce v roce 1926 nemohl Cary mluvit ani do záležitostí velkobřezenského velkostatku. O rok později zdědil po zemřelém Arnoštovi Veltrusy. Následně se jako hlava rodu a současně jediný mužský potomek rozhodl učinit z Veltrus hlavní rodové sídlo a dalekosáhle zámek i park upravit. V roce 1927 opravil dvě nejhonosnější stavby v parku – Pávilon přátelství a Pávilon Marie Terezie. K přestavbě zámku si pozval německého architekta Hanse Poelzinga Shapira a k rekonstrukci parku zahradního architekta Hermana Matterna.⁵⁹ Vedle oprav stávajících objektů měly být vybudovány i některé nové. Jedinou uskutečněnou akcí byla úprava zahradního domku na terase, který Chotkovi využívali v létě k posezení. V zámecké zahradě vybudovali bazén. Narůstající finanční obtíže vedly v roce 1942 k uvalení nucené správy na veltruský velkostatek, a to navzdory skutečnosti, že Karel Chotek byl aktivním členem NSDAP. V průběhu válečných let byl ve veltruském zámku zřízen pracovní tábor Reichsarbeitsdienst Lebensborn pro německé dívky z Říše.⁶⁰

Ve Velkém Březně vznikl v partii parku pod zámekem v třicátých letech plavecký bazén. I zde Livie Chotková pěstovala své oblíbené gladioly. Během druhé světové války zůstal horní velkobřezenský zámek jediným sídlem Chotků. Jeho část však Cary nabídl k využití wehrmachtu jako vojenský lazaret. V dolním zámku Caryho mladší sestra Ada Marie Gabriela zřídila vlastní klášter, jehož předstupněm byla tzv. Chotkovská opatrovna pro potřebné.⁶¹

Dědicem velkostatku Nové Dvory se stal po Emerichu Chotkovi jeho nejstarší synovec Quidobald Thun-Hohenstein (1872–1955). Byl vojákem a až do vypuknutí války se s mladšími bratry přel o dědictví. Po válce přistoupil k rekonstrukci již poněkud sešlého zámku, která se však interiéru téměř nedotkla.⁶² Do parku výrazněji nezasahoval. Přesto i on zde zanechal stopu v podobě záhonů růží a pivoňek kolem hlavních cest. Vzdálenější partie zarůstaly. Les nahradil pole mezi čestným dvorem a silnicí. K nelibosti příbuzenstva Quido postupně prohrával majetek v kartách.⁶³ Současně probíhala pozemková reforma, která mu kromě nákladného zámku a parku ponechala jen dvory ve Svatém Mikuláši a Nových Dvorech. Vzniklá situace nemohla skončit jinak než dluhy a útekem před nimi do rodné Itálie. Počátkem 30. let byla na velkostatek uvalena vnucená správa, která během okupace vyvrcholila konkurzem. Celý majetek byl v zinscenované dražbě prodán organizaci Hitlerjugend, zastoupené jejím vedoucím v Protektorátu Siegfriedem Zogellmannem.⁶⁴

⁵⁹ Blíže k Matternovi viz HOŘEJŠ, Miloš, Protektorátní Praha jako německé město. Nacistický urbanismus a Plánovací komise pro hlavní město Prahu, Praha 2013, s. 176.

⁶⁰ Blíže NAČERADSKÁ, P., Poslední Chotkové, c. d., s. 93.

⁶¹ O její národnostní orientaci svědčí skutečnost, že sociální péče byla poskytována pouze osobám německé národnosti.

⁶² NOVÁK, P., Meziválečná oprava Kačiny, c. d., s. 103.

⁶³ NAČERADSKÁ, P., Poslední Chotkové, c. d., s. 68.

⁶⁴ SOA Plzeň, fond Mimořádný lidový soud v Plzni, LS 132/1948 Herbert Eckoldt. Za informaci děkuji Miloši Hořejšovi.

Po válce byly všechny tři zámky na základě Dekretu presidenta republiky č. 108/1945 z 25. 10. 1945 ze dne 25. října 1945, o konfiskaci nepřátelského majetku zkonfiskovány. O svůj majetek přišla i Henrietta Chotková.

Závěrem můžeme říci, že pokud měli Chotkové dostatek finančních zdrojů, využívali je také na zkrášlování zahrad a parků. U některých Chotků to však neplatí. Hned první z Chotků – obnovitel slávy rodu Václav Antonín – se zaměřil na získání ztraceného majetku po Bílé hoře a teprve poté se pustil do budování zámku či spíše jen letohrádku ve Veltrusích a nevelkého parku při něm. Rovněž po zrušení roboty v roce 1848 se většina Chotků soustředila na investiční rozvoj v zemědělství a potravinářském průmyslu, který jim přinášel zisk. Přestože měli až do vypuknutí krize 70. let dostatek zdrojů, na rozvoj zahrad a parků ho nevynakládali a objekty vzdálenější od sídel nechávali pustnout.

Výzkum potvrdil přímou vzájemnou souvislost mezi úřední kariérou a budováním parků a zahrad. Většina Chotků začala parky vytvářet až po obsazení významného úředního postu na minimálně zemské úrovni. Výjimkou je opět Václav Antonín, který investoval do nového sídla a parku ještě ve funkci krajského hejtmana. Důvod byl prostý – jako hejtman měl jeden až dvouprocentní podíl na vybraných daních. Většina Chotků nejprve z úřednické mzdy často dlouhá léta na budování zahrad a parků šetřila. Tomuto schématu se vymykal Jan Rudolf, který rozvinul své mnohostranné budovatelské aktivity hned po nástupu do funkce na říšské úrovni. Tento nezvyklý postup byl odrazem skutečnosti, že Jan Rudolf byl prvním Chotkem, který disponoval dvěma rovnocennými druhy příjmů, a to vedle úřednického platu i výnosy velkostatku provozovaného z velké části ve vlastní režii. Od zastávání vysokých státních funkcí se odvíjela potřeba reprezentace. Chotkové jako vysocí státní úředníci nereprezentovali svými zámky a zahradami a parky pouze svoji osobu, resp. rod, ale i zastávaný úřad a v případě diplomatů celou monarchii. To platí také pro parky, které vznikly v rámci náplně jejich funkce purkrabího. Tento typ reprezentace přestal být aktuálním poté, co se ve druhé polovině 19. století začali věnovat výlučně jen správě svých velkostatků. V té době již zastávali pouze funkce okresního formátu, které nebylo třeba reprezentovat ani zámek, ani parkem. Jak dokazují změny v parcích po nástupu nových hlav rodu koncem 19. století a v první polovině 20. století, přetrvávala potřeba reprezentace rodu. Tento typ reprezentace souvisí s ústupem šlechty z veřejného života a jejím uzavíráním se jako společenské vrstvy do sebe.

S novými směry v zahradní tvorbě se seznamovali Chotkové především prostřednictvím osobních zkušeností. Během kavalírských cest konaných až do poloviny 19. století a ve vyšším věku i v průběhu služebních i soukromých cest do zemí západní Evropy poznávali lidi, ideje, odlišné kultury, ale i zámky a zámecké parky a zahrady. Od přelomu 18. a 19. století sledují odbornou literaturu, z níž rozhodující vliv na podobu chotkovských parků měla Hirschfeldova *Theorie der Gartenkunst*, Chambersova publikace *Designs of Chinese buildings, furniture, dresses, machines, and utensils: to which is annexed a description of their temples, houses, gardens* a *Ideenmagazin*, obsahující vzorová řešení zahrad a parků. V praktické rovině byly inovace využívány formou zaměstnávání zkušených zahradníků a jejich vysíláním na exkurze do parků, jejichž obdobu by Chotkové rádi vybudovali.⁶⁵

Projektanta se nezdařilo bezpečně určit u žádného z chotkovských parků. Nepočtená korespondence s významnými zahradními architekty spíše naznačuje jejich poradenskou úlohu. Výsledná podoba parků je tak z velké části dílem samotných představitelů rodu Chotků. Nejvýraznějším diletujícím zahradním architektem byl Jan Rudolf Chotek, ale z přelomu 19. a 20. století je prokázána osobní účast na projektování parků i u manžela Žofie Chotkové Františka Ferdinanda d'Este.

Zatímco francouzský park ve Veltrusích náleží k mohutné vlně výstavby a přestavby starších parků v barokní parky, u přírodně krajinářských parků Chotků to neplatí. Chotkové patřili k průkopníkům zakládání tohoto typu parků. Veltruský park je pouze o dva roky mladší než nejstarší park tohoto typu v černínském Krásném Dvoře, založený v letech 1783–1793. Kačinský park je jen o šest let mladší. Podtyp přírodně krajinářského parku okrasný statek vznikl ve Veltrusích jako vůbec první v ČR. V evropském srovnání je zřetelně nepřilíš velké zpoždění. V kolébce přírodně krajinářských parků – v Anglii – vznikají tyto parky již od počátku 18. století, ale v kontinentální Evropě až po roce 1763. Také romantické prvky se u Chotků objevují velmi brzy. První orientální stavby v anglických parcích jsou doloženy roku 1738 a novogotické v roce 1850. V českých zemích lze starší než chotkovské nalézt ve Slezských Rudolticích a z části i ve Vlašimi. Nejstarší orientální stavbou byl Turecký pavilon ve Veltrusích, pocházející z let 1788–1789, a dále Čínská bažantnice z let 1792–1796. Na Kačíně postavil Jan Karel roku 1787 novogotickou zříceninu Libuši a v osmdesátých letech vznikl i Japonský domek.

Přestože mezi budovateli zámků převažovali muži, aktivně se na jejich vzniku podílely i některé ženy rodu Chotků. V budování parků se u Chotků angažovaly tři po sobě jdoucí generace Chotků od Rudolfa a Jana Karla přes Jana Rudolfa po Karla Chotka a poté s přestávkou jedné generace výrazně přispěl k podobě parku i Cary Chotek.

Z žen se zapojila do rokokové přeměny veltruského parku Aloisie Stefanie, manželka Rudolfa Chotka, která ve Veltrusích zhodnotila své zkušenosti z budování hořovického parku. V nejmladší generaci se výrazně uplatnila Livie Chotková, manželka Caryho, a to jak ve veltruském, tak i velkobřezenském parku. Na Slovensku se pěstováním růží v zámeckém parku v Dolné Krupé po celé Evropě proslavila již zmíněná Marie Henrietta Chotková.

Prostřednictvím nevěst, ať již do chotkovského domu přicházejících nebo z něj odcházejících, se Chotkové seznamovali se zámeckými parky v clary-aldringenskými Teplicích, v auerspergovské Vlašimi, rottenhanovském Jemništi či v thun-hohensteinských Kvasínách a Děčíně. Zvláštním případem byla Žofie, žena následníka trůnu, celoživotní múza svého manžela, pro níž a pro jejich děti František Ferdinand d'Este budoval zámecké parky na Konopišti a v Chlumu u Třeboně.

Vedle reprezentační funkce měly zámecké parky a zahrady i relaxační úlohu. Jejich vzájemný poměr závisel na změnách životního stylu jejich majitelů. Václav Antonín ještě úřadoval jako krajský hejtman z domova. Mladší generace již musely být v úřadě ve Vídni či Praze prakticky denně. Jejich ženy a děti obvykle od jara do podzimu žily

⁶⁵ SOA Praha, fond Ústřední správa chotkovských velkostatků, k. č. 230, inv. č. 427, Relace zahradníka Pergla z roku 1838. Za poskytnuté informace děkuji Petře Načeradské.

na venkově a manželé je navštěvovali během letních úředních prázdnin a poté v době podzimních honů. V klidu parků a zahrad nabírali sílu na další úřadování. Pro jejich rodiny představovaly parky a zahrady zvětšený obytný prostor zámků. Relaxační význam zámeckých parků vzrostl v době, kdy se ze šlechtických úředníků stali po polovině 19. století velkostatkáři. Ti využívali park po většinu dnů v roce, stejně jako jejich manželky a děti. Kromě rodinných oslav nabízely parky vhodné prostředí pro pořádání přátelských setkání spřízněných šlechtických rodů. Význam parků byl o to větší, že šlechta přestávala až na výjimky být schopna konkurovat měšťanským podnikatelům, byla vytlačována z veřejného života a uzavírala se sama do sebe. Odehrávaly se zde často velkolepé zahradní slavnosti. Od konce 19. století se v parcích začínala objevovat zařízení pro sport a po roce 1900 i pozemky pro pěstování květin samotnými šlechtičkami.

Posledně jmenovaná záliba měla velký hospodářský význam. Vedle funkce reprezentační a relaxační parky nabývaly i produkční funkce. Z rodu Chotků pocházely dvě významné pěstitelky květin. První z nich byla Livie Chotková, manželka posledního mužského člena rodu Caryho, která pěstovala gladioly. Tou druhou byla slovenská Henrietta Chotková, proslavená svými růžemi.

Parky rodu Chotků patří mezi první desítku nejvýznamnějších zámeckých parků v Čechách. Neméně důležité dílo nám zachovali v podobě prvních veřejných parků v Praze Jan Rudolf a po něm Karel Chotek.

Prameny a literatura

Obnova zámeckého parku Velké Březno, projekt CZ.1.02/6.5.00/08.03235, operační fond Životní prostředí.

Regenerace zámeckého parku Kačina, projekt CZ.1.02/6.5.00/08.03340, operační fond Životní prostředí.

Národní archiv Praha:

- fond Fideikomisní spisy

Státní oblastní archiv v Praze:

- fond Velkostatek Nové Dvory
- fond Velkostatek Veltrusy
- fond Ústřední správa Chotkovských velkostatků
- fond Rodinný archiv Chotků

ADÁMKOVÁ, Barbara, Anglická krajinářská škola: principy uplatnění vegetace a jejich odraz na modelových příkladech parků ve Vlašimi, Veltrusech a Krásném Dvoře, *Acta Universitatis Agriculturae et Silviculturae Mendelianae Brunensis*, Brno 2002/50, 1, s. 103–116.

BROŽOVSKÝ, Miroslav, Státní zámek Veltrusy, Praha: Středisko památkové péče a ochrany přírody 1980.

BUGALOVÁ, Edita, Prínos svetových osobností v kontexte historických parkov a tradicia pestovania rúží v Dolnej Krupej, Zborník príspevkov z medzinarodnej odbornej konferencie Dolná Krupá, 17.–18. 10. 2013, Slovenské národné múzeum – Hudobné múzeum Bratislava 2014.

CERMAN, Ivo, Chotkové. Příběh úřednické šlechty, Praha: Lidové noviny 2008.

CERMAN, Ivo, Mezi Vídni a Veltrusy (Rudolf Chotek a jeho letní rezidence), *Confluens*, sv. 2005, 1, s. 92–97.

- CERMAN, Ivo, Název a ideové poselství „Chrámu přátel zahrad a venkova“ ve Veltrusích, Zprávy památkové péče, 2008/68, 1, s. 68–69.
- CERMAN, Ivo, Patriotický park Veltrusy: každodenní život a myšlenkové poslání, Zprávy památkové péče 2013/73, 4, s. 283–288.
- COUFALÍK, Jaromír, Osm věků Ratměřic, Obecní úřad Ratměřice 2005.
- DANIEL, Ladislav – PERUTKA, Miroslav – TOGNER, Milan (edd.), Arcibiskupský zámek a zahrady v Kroměříži, Kroměříž: NPÚ Kroměříž 2009.
- HAJZLEROVÁ, Irena, Dolní Lutyně 1305–2005, Dolní Lutyně 2005.
- HALAMÍČKOVÁ, Alena, Chráněné historické parky a zahrady Severomoravského kraje, Ostrava: Krajské středisko památkové péče a ochrany přírody 1988.
- HEGER, Ulrich – VISCHER, Georg – NYPOORT, Josef, Ansichten des Kremsierischen Lustgarten, Kremsier 1691.
- HENDRYCH, Jan, Slavné zahrady a parky Středočeského kraje, Praha: Foibos 2011.
- HERYÁNOVÁ, Adéla, Historický vývoj stavebních objektů zahradních úprav zámku Bartošovice, ročníková práce z předmětu Teorie a vývoj zahradní architektury, Mendelova zemědělská a lesnická univerzita Brno: Ústav zahradní a krajinářské architektury 2004/2005.
- HIEKE, Karel, České zámecké parky a jejich dřeviny, Praha: SZN 1984.
- HIEKE, Karel, Moravské zámecké parky a jejich dřeviny, Praha: SZN 1985.
- HRADECKÁ, Vladimíra, Poklidné dny venkovského šlechtice v neklidné době, in: Antiqua Cuthna 5-11, Chotkové a Kutnohorsko, VANĚČKOVÁ, Jana – NOVÁK, Pavel – KROUPA, Jiří K. – VANĚK, Vojtěch (edd.), Praha 2005–2011, s. 65–83.
- JIČÍNSKÝ, Petr – GREGOR, František, Historie obce Dukovany do r. 2000, Dukovany 2009.
- Josefina Chotková, žena statečného srdce a křesťanského ducha, Valašské Meziříčí 1941.
- SCHNEIDER, Camillo Carl, Park Jeho Císařské a královské Výsosti nejjasnějšího pana arcivévody Františka Ferdinanda Rakouského-Este na Konopišti v Čechách, Benešov: Spolek přátel Konopiště 2011.
- KOLEKTIV, Kronika Schola naturalis: projekt revitalizace zámku Veltrusy a centrum Evropské úmluvy o krajině, Praha: NPÚ 2015.
- KOVAŘÍK, Václav, Zámecké parky a památné stromy Podblanicka, Vlašim: ČSOP 1996.
- KOVAŘÍK, Václav, Konopištský park, Vlašim: ČSOP 2009.
- KROUPA, Jiří, Dějiny a teorie zahradního umění, Brno: Filozofická fakulta Masarykovy univerzity 2004.
- KŘESADLOVÁ, Lenka, Květná zahrada v Kroměříži: podrobný průvodce unikátní zahradou: památka UNESCO, Kroměříž: NPÚ 2015.
- KŘÍŽ, Karel, Významné parky Jihomoravského kraje, Brno: Blok 1978.
- LEDR, Josef, Chotkové, rodopisná studie, Kutná Hora: K. Šolc 1886.
- LIPSKÝ, Zdeněk – ŠANTRUČKOVÁ, Markéta – WEBER, Martin, a kol., Vývoj krajiny Novodvorská a Žehušicka ve středních Čechách, Praha: Karolinum 2011.
- MUSIL, Miloš – HLADÍKOVÁ, Dana, Velké Březno, Ústí nad Labem: NPÚ 2008.
- NAČERADSKÁ, Petra, Poslední Chotkové na Veltrusech, Praha: NPÚ 2015.
- NOVÁK, Pavel, České Eldorado. Chotkovské krajinářské úpravy na Kutnohorsku, Prameny a studie 51, Praha: NZM 2013, s. 111–121.
- NOVÁK, Pavel, Meziválečná oprava Kačiny ve světle výnosů velkostatku Nové Dvory, in: Antiqua Cuthna 5-11, Chotkové a Kutnohorsko, VANĚČKOVÁ, Jana – NOVÁK, Pavel – KROUPA, Jiří K. – VANĚK, Vojtěch (edd.), Praha 2005–2011, s. 99–105.
- ONDŘEJ, Jan, Zámecké parky a zahrady středních Čech, Praha: Středisko památkové péče a ochrany přírody 1964.
- PACÁKOVÁ-HOŠŤÁLKOVÁ, Božena, Pražské zahrady a parky, Praha 2000.
- PACÁKOVÁ-HOŠŤÁLKOVÁ, Božena, Méně známé pražské zahrady a parky, Praha 2001.

PACÁKOVÁ, Božena, Zahrady a parky v Čechách, na Moravě a ve Slezsku, Praha: Libri 2004.
PACÁKOVÁ-HOŠŤÁLKOVÁ, Božena – PETRŮ, Jaroslav – RIEDL, Dušan – SVOBODA, Antonín
Marian, Zahrady a parky v Čechách, na Moravě a ve Slezsku, Praha: Libri 2004.
REBROVÁ, Alexandra, Minulostí zámeckých parků v Karviné, Karviná: Oddělení správy zámku
a památkové péče OŠK Magistrátu města Karviné 2004.

Kroměříž, Podzámecká zahrada. Zdroj: foto P. Novák (2017).

Příloha 1 Seznam chotkovských zahrad a parků

Park, zahrada	Okres	Ve vlastnictví Chotků	Linie rodu
Bělušice	Most	1623–1925	veltruská, pak novodvorská
Čivice	Pardubice	1864–1909	velkobřezenská
Dolná Krupá	Trnava, Slovensko	1813–1946	slovenská
Futog	Jižní Bačka, Srbsko	1852–1922	slovenská
Hlízov	Kutná Hora	1791–1924	novodvorská
Chlumín	Mělník	1763–1945	veltruská
Chrámce	Most	1871–1888	veltrusko-novodvorská
Jemniště	Benešov	1799–1829	veltrusko-novodvorská
Kačina	Kutná Hora	1789–1942	veltrusko-novodvorská
Myslibořice	Třebíč	1760–1836	veltruská, pak Brigittina
Nové Dvory	Kutná Hora	1764–1942	novodvorská
Ratměřice	Benešov	1830–1898	slovenská
Třebešice	Kutná Hora	1764–1924	novodvorská
Velké Březno	Ústí nad Labem	1841–1945	velkobřezenská
Veltrusy	Mělník	1698–1945	veltruská
Verněřov	Chomutov	1740–1803	veltruská, pak novodvorská
Vlčkovice	Benešov	1873–1925	slovenská
Volšovy	Klatovy	1873–1908	veltrusko-novodvorská
Záhořany	Ústí nad Labem	1846–1898	velkobřezenská

Parky Marie Brigitty Chotkové, poprvé provdané Taaffeové, podruhé provdané Canalové, a Žofie Chotkové, provdané d'Este

Park, zahrada	Okres	Ve vlastnictví	Majitelka
Bartošovice	Nový Jičín	1768–1833	Brigitta Taaffeová–Canalová
Dolní Lutyně	Karviná	1759–1792	Brigitta Taaffeová–Canalová
Dukovany	Třebíč	1789–1829	Brigitta Taaffeová–Canalová
Fryštát	Karviná	1759–1792	Brigitta Taaffeová–Canalová
Karviná–Ráj	Karviná	1759–1792	Brigitta Taaffeová–Canalová
Chlum u Třeboně	Třeboň	1900–1914	Žofie d'Este
Konopiště	Benešov	1900–1914	Žofie d'Este

Parky vzniklé v rámci působení v úřednické funkci

Park, zahrada	Místo	Funkční období	Název funkce a její vykonavatel
Chotkovy sady	Praha	1826–1843	Karel Chotek, nejvyšší purkrabí
Karlovo náměstí	Praha	1826–1843	Karel Chotek, nejvyšší purkrabí
Kolonáda	Karlovy Vary	1802–1805	Jan Rudolf Chotek, nejvyšší purkrabí
Královská obora v Bubenči	Praha	1802–1805	Jan Rudolf Chotek, nejvyšší purkrabí
Podzámecká a Květná zahrada	Kroměříž	1832–1836	Ferdinand Maria Chotek, olomoucký arcibiskup
Vrchlického sady	Praha	1826–1843	Karel Chotek, nejvyšší purkrabí

K OTÁZKÁM PŘÍDĚLU ZBYTKOVÝCH STATKŮ ZA PRVNÍ POZEMKOVÉ REFORMY NA PŘÍKLADU VELKOSTATKŮ SLAVKOV A UHERSKÝ BROD

ALLOCATION OF 'RESIDUAL ESTATES' DURING THE FIRST LAND REFORM EXPLAINED USING THE EXAMPLE OF ESTATES SLAVKOV AND UHERSKÝ BROD

Adam Polášek

Abstrakt: Příspěvek se věnuje některým otázkám a okolnostem přidělu zbytkových statků při provádění první pozemkové reformy, konkrétně na příkladu těch, jež byly utvořeny na velkostatkách Slavkov a Uherský Brod. Kromě členění a velikosti zbytkových statků byla na podkladě archivních materiálů (fond Státního pozemkového úřadu; ústřední správa a rodinný archiv Kouniců) zkoumána zejména struktura jejich nabyvatelů a v případě statku Holubice také podmínky vlastního přidělu či problematika přidělové ceny a jejího splacení. Zjištěné poznatky mají přispět nejen k objasnění dílčích dopadů první pozemkové reformy na sledovaných velkostatkách, ale rovněž poukázat na potřebnost dalšího hlubšího a systematického výzkumu zbytkových statků.

Abstract: This article analyses various issues and circumstances surrounding the allocation of 'residual estates' during the implementation of the first land reform using the example of those which had been created on the estates of Slavkov and Uherský Brod. In addition to the structure and size of the residual estates, the author investigates, based on archive materials (of the State Land Office as well as the central administration and family archive of the Kounic family) mainly the status of persons and organisations to which the estates had been allocated. In the case of the Holubice farm, the article describes also the conditions under which it had been allocated and the issue of its price and its payment. The aim of this analysis is to help explain, using the example of the abovementioned estates, some of the impact of the land reform, but also to draw attention to the need for a more thorough and systematic research into the issue of residual estates.

Klíčová slova: pozemková reforma, zbytkové statky, velkostatek, Slavkov, Uherský Brod.

Keywords: land reform, residual estates, farm estates, Slavkov, Uherský Brod.

Článek vznikl za finanční podpory Ministerstva zemědělství v rámci institucionálního financování na dlouhodobý koncepční rozvoj výzkumné organizace Národního zemědělského muzea, s. p. o. (DKRVO, RO0817).

1. Myšlenka zbytkových statků a jejich přiděl

Po vzniku samostatného čsl. státu v roce 1918 se jednou z nejdiskutovanějších otázek stala potřeba provedení pozemkové reformy. Ta měla především vyřešit dlouhodobě neuspokojivou situaci na venkově (ještě posílenou válečnými událostmi), a proto hlavním cílem reformy bylo získání dostatečné výměry půdy velkostatků pro zajištění přidělu menších parcel rolníkům, sedlákům, bezzemkům, legionářům a válečným veteránům, bývalým zaměstnancům velkostatků a jiným oprávněným zájemcům. Představa především agrární strany, že rozdrobením latifundií mezi venkovský lid docílí nejen oslabení šlechtických velkostatkářů, ale především posílí rolnictvo jako celek, však narážela na čistě praktické a hospodářské překážky. Nebylo

totiž možné velkostatky zcela rozparcelovat. Bránilo tomu hned několik důležitých skutečností. V první řadě se vzhledem k umírněnějšímu programu reformy nemohlo přistoupit k naprostému vyvlastnění velkostatkářů. Bylo proto potřeba dle zákonného ustanovení ponechat určitou výměru půdy k dispozici dosavadnímu vlastníkovi (velkostatkářům zůstaly především velké lesní revíry). Stejně tak nebylo vhodné rozdělit bez rozmyslu veškeré dvory velkostatků. Ty totiž často tvořily ucelenější hospodářskou jednotku o rozloze půdy, která měla být předpokladem jejich rentabilitnosti. Navíc, jestliže v případě dvorů obhospodařovaných ve vlastní režii mohl velkostatkář počítat s tím, že případné narušení hospodaření velkostatku jeho parcelací by mohlo být alespoň částečně vyváženo jinými aktivitami (hlavně výnosem z lesního hospodářství), mohli být zejména nájemci dvorů jejich rozparcelováním přímo ohroženi. Týkalo se to tedy především menších pachtýřů jednotlivých dvorů, kteří byli na jejich výměře mnohem více závislí, podobně však na reformu pohlíželi s obavami také velkonájemci celých velkostatků, např. z řad cukrovarnických společností. Státní pozemkový úřad neměl také výrazně ohrozit národohospodářské zájmy státu, a nebylo proto z mnoha ohledů žádoucí omezit ve velkém podniky zemědělské velkovýroby, a přistoupit tak u všech bývalých šlechtických velkostatků a jejich dvorů k paušálnímu rozparcelování.

V takovém případě se proto musel při provádění pozemkové reformy najít určitý kompromis mezi výměrou, kterou bylo možné v rámci drobného přidělu poskytnout rolníkům, a zbytkem půdy, kterou nebylo možné či vhodné parcelovat, a to i s ohledem na zajištění smysluplné rozlohy pozemků, jež měly dát svému majiteli obživu či nájemci sloužit k užítku. Počítalo se také s tím, že by mohlo dojít k dohodám s některými vlastníky (často rozptýlené) půdy, jež by byla poskytnuta pro účely parcelace výměnou za přiděl uceleného hospodářství ze zabrané velkostatkové půdy. Právě pro zajištění a určení takovéto samostatné a hospodářsky fungující zemědělské jednotky vznikl pojem a právní forma tzv. zbytkového statku.¹ Jeho velikost měla korespondovat s existencí bývalých dvorů velkostatků, přičemž ponechaná výměra půdy tvořila jejich pomyslné jádro a měla umožnit další, pokud možno, racionální

¹ Za zbytkový statek byl podle vládního nařízení č. 117/1922 a č. 74/1923 Sb. považován zemědělský objekt, jehož výměra činila alespoň 30 ha. Zákonným podkladem pro vytváření zbytkových statků byly §§ 24 a 25 zákona přidělového a § 50 zákona náhradového (z 8. dubna 1920). V rámci přidělového zákona z 30. ledna 1920 č. 81 Sb. byl důležitý především § 24, ve kterém se uvádělo: „1) Aby byla získána půda pro přiděly i tam, kde zabrané půdy je, hledíc k poptávce po ní, nedostatek, jakož aby byla upravena držba pozemková, může pozemkový úřad za přiměřenou část půdy zabrané dohodou s účastníky směnit půdu nezabranou a podle okolností celé podniky zemědělské, nebude-li tím zkrácena půda, které je potřebí pro účely obecně prospěšné a pro uchazeče uvedené v § 1, č. 1 a 2 (tedy myšleno jednotlivcům, bezzemkům, rolníkům apod. – pozn. aut.). 2) Ke směnám budiž užito v první řadě statků, které při přidělu vzniknou tím, že k řádnému využitkování budov zřízených při dosavadních hospodářských jednotkách ponechá se při budovách takových přiměřená výměra zabraných pozemků, nebo že se k pozemkům odděleným od dosavadních hospodářských jednotek přikází potřebné budovy (statky zbytkové).“ Paragraf 25 pak uvádí, komu by takové statky měly být přiděleny: „Pokud zbytkové statky nebo jiné větší podniky zemědělské, jejichž dělení z důvodu hospodářské výroby není vhodné, nebudou směněny po rozumu § 24 a pokud nebudou přiděleny osobám jmenovaným v § 1, pod č. 2, 4 až 6 (tedy družstvům, obcím či právníkům osobám a ústavům – pozn. aut.), budiž hleděno k tomu, aby byly přiděleny k vytvoření odborných hospodářství uchazečům jednotlivcům, zvláště způsobilým k vedení větších podniků zemědělských.“ Ke znění zákona viz dále MICHLE, Jaroslav – NOVÝ, Josef – PETRŮV, František, *Revize první pozemkové reformy*, Praha 1948, s. 426–427.

obhospodařování (hospodářským jádrem pak byl v praxi myšlen dvůr s budovami, živým a mrtvým inventářem a pozemky v blízkosti dvora). Jestliže se v případě parcelace půdy rolníkům a jiným zájemcům přistupovalo k poskytování drobných přídělů půdy (do nabytí max. 30 ha v rukou jednoho vlastníka), činila výměra samotných zbytkových statků běžně od 50 do 150 ha (ale i více), v průměru se pak pohybovala okolo 100 ha.

Vlastní přidělové řízení na zbytkové statky mělo formálně vzato probíhat dle stanovených zásad a v první fázi podobně jako u přídělů drobné rozparcelované půdy, nicméně o návrhu na přiděl statku rozhodoval nikoliv místně určený přidělový komisař, nýbrž přímo předsednictvo a správní výbor Státního pozemkového úřadu. V praxi přidělový komisař vypracoval přehled žádostí podaných na zbytkové statky (v oblasti jeho působnosti). Tyto přehledy byly zaslány spolu s posudkem obvodové úřadovny Státnímu pozemkovému úřadu, který po prozkoumání přehledů vyzval určitý počet žadatelů, které shledal nejvíce oprávněnými, k podání závazných nabídek na přiděl zbytkového statku.² Při posuzování kvalifikace uchazečů o přiděl zbytkových statků se měl brát zřetel na došlé žádosti jednotlivců zpravidla v následujícím pořadí důležitosti: 1. schopní úředníci a zřízenci zabraných velkostatků, kteří pozbyli pozemkovou reformou zaměstnání; 2. zaměstnanci zabraných velkostatků, různá seskupení a družstva schopná existence; 3. dosavadní nájemci dvorů, pokud ztratili nájem následkem provádění pozemkové reformy (a pokud neměli v nájmu ještě jiné, do té doby nepřejímané dvory zabraného velkostatku, či nebyli jinak zajištěni); 4. uchazeči o směny, pokud nabízeli vhodné vlastní pozemky v místech, kde se jevílo účelné je podle potřeby rozdělit drobným uchazečům; 5. ostatní uchazeči, především legionáři a uchazeči teoreticky a prakticky kvalifikovaní pro hospodaření ve větším zemědělském závodě. Žadatele ustanovené za nabyvatele zbytkových statků pak předložil Státní pozemkový úřad ke schválení svému správnímu výboru. Další postup se poté soustředil na stanovení podmínek přídělu, vypočtení přidělové ceny zbytkového statku a byl zakončen vyhotovením a podepsáním přidělové listiny a předávacího protokolu.³

Kategorizace nabyvatelů zbytkových statků, ale též podmínky a okolnosti jejich přídělu, to vše může představovat badatelsky zajímavou problematiku.⁴ Je však nutno

² Nebylo však pravidlem, že by na každém velkostatkovém dvoře byl vytvořen automaticky zbytkový statek určený k přídělu. Četné zbytkové statky byly totiž propuštěny, resp. ponechány dosavadním majitelům velkostatků, a to jak z důvodu jejich nedělitelnosti, ale též aby bylo dosaženo hranice výměr půdy, na niž měl velkostatkář nárok dle § 11 záborového zákona (max. 150 ha zemědělské, resp. 250 ha veškeré půdy, nejvýše pak celkových 500 ha). Důležitou roli pak sehrály také požadavky velkostatkářů na dodatečné ponechání další půdy za účelem „nezbytného zajištění přírodních krás a historických památek“ (dle § 20 přidělového zákona).

³ VOŽENÍLEK, Jan, Pozemková reforma v Československé republice, Praha 1924, s. 79–80.

⁴ Zbytkovým statkům, jejich soupisu či sumarizaci se dosud věnovaly některé práce a studie. Zejména např. PŠENÍČKOVÁ, Jana, Zbytkové statky v Čechách. 1918–1948, Praha 1998; TÁŽ: Zbytkové statky v Čechách, na Moravě a ve Slezsku, in: K úloze a významu agrárního hnutí v českých a československých dějinách, ŠOUŠA, Jiří – MILLER, Daniel E. – HRABÍK SAMAL, Mary (edd.), Praha 2001, s. 295–313; NOVÁK, Pavel, Zbytkový statkář. Příklad rodiny Milíkových, in: Člověk na Moravě v první polovině 20. století, FASORA, Lukáš – HANUŠ, Jiří – MALÍŘ, Jiří – VYKOUPIIL, Libor (edd.), Brno 2006, s. 365–377. Z dobových počínů se kromě prací prezidenta Státního pozemkového úřadu Jana Voženilky ke zbytkovým statkům váží také např. LEGER, Karel, Přidělování zbytkových statků, Praha 1924, nebo též PAVEL, Antonín, K hospodářské a finanční situaci zbytkových statkářů, Praha 1931.

také uvést, že vlastní přiděl statků mohl probíhat za rozličných okolností a v případech přidělování vybraných výnosných zbytkových statků se tak mohlo dít dost neprůhledně s možnými privátními a politickými zájmy (o čemž svědčilo nemálo skandálů s tím spojených).⁵ Však také Josef Pekař nepřehlédnul „hon“ na zbytkové statky: „[...] pochopíme, že naděje na získání zbytkových statků stala se mocnou vzpruhou akční ve straně agrární a získala reformě i ty straníky, u nichž dosud měla vrch odmítavá kritika. Nebyl to, pravda, ani v tomto případě normální selský statek střední velikosti, jenž z ní mohl očekávati prospěchu, ale rozhodující bylo, že prospěch kynul kapitálově silnějším nebo společensky vlivným jedincům.“⁶

O různých úmyslech a kupčení se zbytkovými statky nebylo zřejmě možné v určitých případech pochybovat. Pokud se však podíváme na některé celkové a dílčí výsledky, můžeme si vytvořit alespoň rámcovou představu o způsobu, jakým mohlo být se zbytkovými statky naloženo. Podle údajů ke konci roku 1937 bylo na celém území ČSR vytvořeno celkem 2291 zbytkových statků, z toho 1282 v Čechách, 369 na Moravě a ve Slezsku, 611 na Slovensku a 29 na Podkarpatské Rusi. Byly přiděleny celkem 2055 nabyvatelům a jejich úhrnná výměra činila 226 306 ha (z toho 192 194 ha zemědělské půdy), zaujímat tak měly asi 12,5 % z veškeré v rámci reformy přidělené půdy.⁷ Podrobnější informace o přidělu zbytkových statků jednotlivým uchazečům uvádí kupříkladu druhý prezident Státního pozemkového úřadu Jan Voženílek ve své publikaci o předběžných výsledcích pozemkové reformy. V našem případě se můžeme zaměřit na údaje, které souvisely s přidělem zbytkových statků v oblasti působnosti Obvodové úřadovny Státního pozemkového úřadu v Brně (do její kompetence spadalo provádění pozemkové reformy na sledovaných velkostatkách Slavkov a Uherský Brod). V rámci této úřadovny bylo do roku 1930 přiděleno 198 nabyvatelům 218 zbytkových statků o výměře 16 656,50 ha zemědělské půdy (celkem 18 373,52 ha půdy veškeré), k čemuž je třeba ještě přičíst 21 zbytkových statků, jejichž vlastníkem se stal stát (viz tabulku 1).⁸

⁵ V některých případech tak patrně šly zcela stranou kvalifikační předpoklady a rozhodující se stávalo politické, ale též národní hledisko (zejména u statků v pohraničí). Jak ostatně uvádí také Drahomír Jančík, prostřednictvím příbuzných či dosazených osob se dostávali ke zbytkovým statkům nejen čeští politikové, ale i vysocí úředníci, finančníci a průmysloví podnikatelé. Byli mezi nimi také představitelé agrární strany. Viz JANČÍK, Drahomír, *Pozemková reforma – nástroj nacionálního přerozdělení půdního fondu*, in: *Nacionalismus zvaný hospodářský. Střety a zápasy o nacionální emancipaci/převahu v českých zemích (1859–1945)*, JANČÍK, Drahomír – KUBŮ, Eduard (edd.), Praha 2011, s. 314.

⁶ PEKAŘ, Josef, *Omyly a nebezpečí pozemkové reformy*, Praha 1923, s. 33.

⁷ *Dvacet let československého zemědělství 1918–1938*, Praha 1938, s. 28–29.

⁸ VOŽENÍLEK, Jan, *Předběžné výsledky československé pozemkové reformy*, Praha 1930, s. 824. Z tabulky je patrné, že převažuje přiděl zbytkových statků reformou poškozeným úředníkům. Druhou největší skupinu pak představovali nabyvatelé z řad dosavadních (a reformou poškozených) nájemců dvorů. Tyto dvě skupiny měly největší zastoupení mezi přidělci zbytkových statků nejen v oblasti působnosti obvodové úřadovny v Brně, ale podobně se s tímto jevem setkáme také u ostatních obvodových úřadoven. Dále měli významné zastoupení uchazeči s odborným zemědělským vzděláním a tzv. ostatní zemědělci (ačkoliv tyto kategorie se mohly ve skutečnosti navzájem prolínat). V kategorii směn půdy nezabrané za zabranou pak figurovali zemědělci, kteří po dohodě se Státním pozemkovým úřadem směnili svou půdu (kteřá byla vhodnější pro účely parcelace) za ucelené hospodářství zbytkového statku. Jednotlivým kategoriím nabyvatelů zbytkových statků a jejich schopnosti ujmout se hospodářství se věnoval ve své studii NOVÁK, P., *Zbytkový statkář. Příklad rodiny Milíkových*.

Tabulka 1: Příděl zbytkových statků jednotlivým kategoriím uchazečů v působnosti Obvodové úřadovny Státního pozemkového úřadu v Brně (do roku 1930)⁹

reformou poškození úředníci	88	země	10
reformou poškození zřízenci	1	obce	2
reformou poškození nájemci	32	zemědělská rada	4
uchazeči s odbor. zeměd. vzděláním	13	družstva zaměstnanců	1
bývalí nájemci	1	družstva zemědělsko-průmyslová	6
směny půdy nezabrané (a rozptýlené) za zabranou (za zbytkový statek)	12	družstva ostatní	11
ostatní zemědělci	19	ústavy humánní a sociální	3
legionáři	12	odborné korporace a školy	1
ostatní uchazeči	1	zemědělsko-průmyslové akciové společnosti	1
stát	21	CELKEM	239

2. Zbytkové statky vytvořené na velkostatkách Slavkov a Uherský Brod

Již jsem naznačil, že na značné části velkostatků jejich majitelé nehosподаřili sami ve vlastní režii, ale jejich půdu nebo rovnou celé dvory poskytovali nájemcům, a to jak z řad samostatných hospodářů, tak velmi často zemědělsko-průmyslovým společnostem. Typicky se jednalo o různé cukrovary či lihovary, které měly v nájmu podstatnou část velkostatkové půdy v zemi. V podobné situaci se nacházely také velkostatky Slavkov a Uherský Brod (o celkové výměře asi 9360 ha), které jsem vybral jako názorný příklad, na němž je možné nastínit některé konkrétní okolnosti při utváření a přidělu zbytkových statků. S ohledem na skutečnost, že se oba velkostatky nacházely v úrodné (řepařské) zemědělské oblasti, nepřekvapí, že v Uherském Brodě byla pachtýřem všech dvorů společnost cukrovarů firmy Abraham a Heřman May a spol. V případě Slavkova byla struktura nájemců pestřejší, neboť od roku 1870 měly dvory slavkovského velkostatku pronajaty tři cukrovary, a to cukrovar v Doloplazích, Šlapanicích a ve Slavkově.¹⁰ Dávným držitelem velkostatků byl až do vzniku samostatného státu vskutku věhlasný rod Kouniců. Smrtí posledního mužského člena rodu Eugena v roce 1919 přešel majetek do prozatímní správy jednak přihlášených dědiců Rudolfa Wrbný

⁹ VOŽENÍLEK, Jan, Předběžné výsledky československé pozemkové reformy, Praha 1930, s. 824.

¹⁰ Rodinnou firmu bratrů Abrahama a Heřmana Mayů a jejich potomků tvořily čtyři komanditní společnosti, a to Uherskohradištský cukrovar bratří A. a H. Mayů a spol.; Hejčínský cukrovar, lihovar a droždárna A. a H. Mayů; Uherskoostrožský cukrovar bratří Mayů a Válcový mlýn v Uherském Ostrohu bratří Mayů (po roce 1924 byly sloučeny ve dvě akciové společnosti – Hejčínský cukrovar, lihovar a droždárna, a. s.; druhá se nazývala Cukrovary v Uherském Ostrohu a Uherském Hradišti, a. s.). V případě Slavkova měl 5 dvorů v pachtu Slavkovský cukrovar Heřman Redlich a spol. (o celkové výměře asi 1014,40 ha). Jednalo se o dvory Jalový, Kroužek, Křenovice, Letonice a Slavkov – Na rybníku, resp. také o dvůr Holubice (197 ha), který však obhospodařovala dále jako podnájemce Akciová společnost cukrovaru rolnického ve Šlapanicích. Tři dvory měla v nájmu společnost Doloplazský cukrovar (v úhrnné výměře okolo 400 ha).

a Josefa Pálffyho a dále též právního zástupce JUDr. Hynka Bulína (významné to osobnosti brněnské advokacie). Hájili nejen zájmy a nároky dědiců, ale především museli bránit majetek před dopadem pozemkové reformy. Velkostatky nakonec připadly v roce 1923 Josefu Pálffymu a dále už můžeme sledovat jen jejich postupný úpadek.

Tabulka 2: Výsledky pozemkové reformy na velkostatkách Slavkov a Uherský Brod (k roku 1935)¹¹

velkostatek	pozemkové reformě podléhala výměra (ha)	rozparcelováno (ha)	zbytkové statky (ha)	propuštěno ze záboru (ha)	v záboru zůstalo (ha)
Uherský Brod	6008	1863,50	937	1683	–
Slavkov	3352,75	1100,60	305,86	1500,90	40,9
Uherský Brod: obci Veletiny přiděleny lesy o 49 ha, obci Svárov o 39 ha, celkem vyvlastněno a rozparcelováno 1436 ha lesů. Slavkov: Lesnímu družstvu pro Orlovice prodáno 384,57 ha (jiné odprodeje: 19,92 ha).					

Jak ostatně naznačuje tabulka 2, zasáhla pozemková reforma dosti citelně výměru velkostatků. Je patrné, že u Slavkova byla ztenčena pozemková základna o 54 %, v případě Uherského Brodu to však mohlo v konečném důsledku činit až 72 % (z velké části šlo též o lesní půdu – podle schematismů Rudolfa Lustiga bylo rozparcelováno asi 1436 ha lesních pozemků). Jednalo by se tak zhruba o celkovou ztrátu asi 6137 ha z obou velkostatků.¹² V rámci drobného přidělu pak byli jenom do roku 1930 uspokojeni zájemci půdou o takřka 1863 ha v Uherském Brodě a 1139 ha ve Slavkově (v průměru pak připadalo asi 1–1,3 ha na osobu). Pokud dohledáme a srovnáme podíl vlastníkov ponechaných lesních komplexů k celkové výměře ze záboru propuštěných pozemků, zjistíme, že v případě Slavkova tvořily lesy okolo 83 % z ponechaných pozemků, u Uherského Brodu však dokonce až 97 %. Tak jako u jiných velkostatků se i zde celý podnikatelský potenciál přeorientoval prioritně již jen na lesní hospodářství, ačkoliv vzhledem k tomu, že většina zemědělské půdy obou velkostatků byla již před pozemkovou reformou obhospodářována v pachtu, měly povahu lesních podniků již dříve. Je tedy proto příznačné, že zemědělsky a jinak hospodářsky využitelné půdy bylo propuštěno ze záboru docela málo – asi jen 35 ha v případě velkostatku v Uherském Brodě a okolo 250 ha ve Slavkově. Nedílnou součástí pozemkové reformy se také stal přiděl zbytkových statků, na které se nyní zaměřím. Uvedme nejdříve, že na sledovaných velkostatkách byly zbytkové statky založeny na 15 dvorech (z toho byl jeden propuštěn vlastníkov velkostatků ze záboru a ostatní přiděleny přihlášeným zájemcům). V průměru se pak dostalo na jeden přidělený zbytkový statek okolo 117 ha půdy při velkostatku Uherský Brod a 51 ha v případě Slavkova. Státní pozemkový úřad se musel vyrovnat také s požadavky velkonájemců veškerých dvorů velkostatků, jimiž byly zmíněné cukrovarnické společnosti, které zcela samozřejmě chtěly ze zbytkových statků profitovat, nicméně jim to nebylo umožněno.

¹¹ Dle údajů z LUSTIG, Rudolf, Schematismus velkostatků v zemi moravskoslezské, Praha 1935, s. 262–264.

¹² LUSTIG, R., Schematismus velkostatků v zemi moravskoslezské, c. d., s. 262–264. K předběžným (ale podrobným) výsledkům pozemkové reformy na obou velkostatkách viz VOŽENÍLEK, J., Předběžné výsledky československé pozemkové reformy, c. d., s. 682–684 (Uherský Brod), s. 788–789 (Slavkov).

Tabulka 3: Zbytkové statky vytvořené na velkostatku Uherský Brod

Dvůr	Výměra zbytkového statku (v ha)	Nabyvatel zbytkového statku
Bánov	157,50	Syndikát řepařů a akcionářů v Hodoníně
Králov	119,50	
Nedachlebice	61	
Ordějov	37,50	
Vlčnov	117,50	
Horní Dvůr	94,50	Bohumil Kubiček (<i>úředník</i>)
Těšov	79,50	František Müller (<i>bývalý nájemce půdy</i>)
Volenov	270	Jan a Ludmila Uhlíkovi (<i>úředník a nájemce půdy</i>)

Na velkostatku Uherský Brod se pozemková reforma dotýkala 14 dvorů propachtovaných cukrovarnické společnosti Mayů a lesního hospodářství, přičemž z toho bylo šest dvorů zcela rozparcelováno a na ostatních osmi byly vytvořeny zbytkové statky, přidělené do rukou jednotlivců nebo Syndikátu řepařů v Hodoníně (o celkové výměře 937 ha). Největšího rozsahu nabyly zbytkové statky přidělené právě do vlastnictví Syndikátu řepařů a akcionářů v Hodoníně. Ty byly vytvořeny celkem na pěti dvorech velkostatku a úhrnně dosahovaly výměry 493 ha půdy.¹³ Kromě toho se dočkali zbytkových statků také ještě tři zájemci, přičemž se mělo jednat o dva reformou poškozené úředníky a jednoho dřívějšího nájemce půdy. Celkem bylo v rámci těchto tří zbytkových statků přiděleno 444 ha půdy.

Tabulka 4: Zbytkové statky vytvořené na velkostatku Slavkov

Dvůr	Výměra zbytkového statku (v ha)	Nabyvatel zbytkového statku
Jalový dvůr	35	Pastvinářské družstvo pro okres Bučovice a Slavkov
Holubice	40,28	Josef a Eugenie Koutní (<i>úředník</i>)
Křenovice	69,50	Otakar Horvát (<i>úředník</i>)
Letonice	54,50	Jaroslav Paseka (<i>úředník</i>)
Moravské Málkovice	46,58	Otto a Františka Románkovi (<i>statkář</i>)
Orlovice	60	Josef Zmeškal (<i>rolník</i>)
Slavkov – Na rybníku	200,97	propuštěno vlastníkovi velkostatku ze záboru

¹³ Dle protokolu z jednání o převzetí zbytkových statků ze dne 27. října 1923 zaplatil Syndikát řepařů na přidělovou cenu statků prostřednictvím Agrární banky československé částku 214 000 Kč a prostřednictvím Živnostenské banky obnos 200 000 Kč. Dále měl Syndikát složit zálohu u Zemské banky ve výši 15 000 Kč, tuto zálohu doplnit na výši 10 % přidělové ceny a výsledná částka se měla rovněž využít na zaplacení statků. Stále však měl Syndikát dlužit Státnímu pozemkovému úřadu doplatek přidělové ceny ve výši 800 000 Kč, který měl být zaplacen včetně úroků nejpozději do 31. ledna 1924. Moravský zemský archiv v Brně (dále jen MZA), fond Rodinný archiv Kouniců, k. č. 724, inv. č. 5950, Protokol Státního pozemkového úřadu ze dne 27. října 1923, o jednání ve věci převzetí a přidělení zbytkových statků do

Na velkostatku ve Slavkově byla provedena pozemková reforma na 9 dvorech, jež byly propachtovány cukrovarům v Doloplazích, Slavkově a Šlapanicích. Dva dvory byly rozparcelovány celé a na bývalém dvoře Slavkov – Na rybníku byl vytvořen jediný zbytkový statek propuštěný vlastníkovi ze záboru. Dosahoval výměry 200,97 ha (z toho 169,47 půdy zemědělské), takže při původní rozloze dvoru 504 ha to činilo takřka 40 % jeho půdy. Naopak při dvoře Jalový (o původní rozloze 116 ha) byl vytvořen zbytkový statek o výměře jen 35 ha, jenž byl přidělen do vlastnictví Pastvinářského družstva pro okres Bučovice a Slavkov. Následovaly zbytkové statky přidělené do rukou žadatelů z řad reformou poškozených úředníků či hospodářů (o celkové výměře 270,86 ha). Celkem se ve všech zbytkových statcích při velkostatku (včetně jednoho propuštěného) nacházelo 506,83 ha půdy.

Pro lepší představu, za jakých podmínek mohly být zbytkové statky přidělovány vybraným zájemcům, si můžeme jako příklad uvést zbytkový statek Holubice, který se nacházel při bývalém stejnojmenném dvoře slavkovského velkostatku. Dvůr Holubice měl původní rozlohu 197 ha a po provedení pozemkové reformy zde byl vytvořen zbytkový statek o výměře 40,28 ha (zabíral proto okolo 20,4 % původní výměry dvora). Ten byl poté podle protokolu o odevzdání zbytkového statku ze dne 21. září 1926 přidělen do vlastnictví manželům Ing. Josefu Koutnému (reformou poškozenému úředníkovi z velkostatku Vyškov) a jeho ženě Eugenii. Přídělová cena zbytkového statku byla stanovena zpočátku na částku 440 000 Kč (za nemovitosti a inventář), nicméně v průběhu následujících let došlo k dalším úpravám této ceny, a to na základě opakovaných žádostí ze strany nabyvatelů. Z vyrozumění Státního pozemkového úřadu ze 13. dubna 1931 pak zjišťujeme, že byla přidělcům cena snížena na konečnou částku 385 760 Kč. S ohledem na změnu přídělové ceny, a tedy i vlastních podmínek přidělu bylo 10. dubna 1934 vydáno nové rozhodnutí o přidělu zbytkového statku Holubice, přičemž v něm byly vykázaný také jednotlivé finanční obnosy, které měly pokrývat splacení přídělové ceny statku a související výdaje. Podle dostupných údajů tak byl jen samotnými přidělci Koutnými při předání statku hotově zaplacen obnos 111 928 Kč a dále částka 371 480 Kč První kontribučenskou spořitelnou ve Vyškově (s plánovaným navýšením o 5,5% a 7,5% úroky). Státní pozemkový úřad pak poskytl přidělcům úvěr ve výši 35 464 Kč (s 6–8% úroky). Tento úvěr spolu s již zmíněnou půjčkou spořitelny měl pak být zajištěn vložím zástavního práva na předávané nemovitosti do výše těchto pohledávek a stanovených úroků.¹⁴

Při realizaci přidělu zbytkového statku bylo potřeba kromě vymezení jeho rozsahu, jednotlivých parcel a objektů stanovit také břemena, podmínky a povinnosti

vlastnictví Syndikátu řepářů a akcionářů v Hodoníně, fol. 113–119; rovněž Národní archiv Praha, fond Státní pozemkový úřad – vlastnické soubory, L274/1, k. č. 2102, sign. IE1. Podle schematismů velkostatků od Rudolfa Lustiga však dvory, resp. zbytkové statky Bánov a Ordějov, nakonec přešly na Kuffnerovu cukrovarnickou akc. spol. v Břeclavi a zbylé si ponechal Syndikát řepářů. Srov. LUSTIG, R., Schematismus velkostatků v zemi moravskoslezské, c. d., s. 222, 262, 351.

¹⁴ MZA, fond Obvodová úřadovna Státního pozemkového úřadu v Brně, sign. 98 – Slavkov, Uherský Brod I. (dále jen MZA, fond Obvodová úřadovna SPÚ, sign. 98), Státní pozemkový úřad v Praze – Rozhodnutí o přidělu zbytkového statku Holubice (dle protokolu o předání statku z 21. září 1926), dne 10. dubna 1934, fol. 590–601; tamtéž: Vyrozumění Státního pozemkového úřadu v Praze Ing. Josefu Koutnému ve věci vyřízení žádosti o slevu z přídělové ceny zbytkového statku Holubice, dne 13. dubna 1931, fol. 666.

nového vlastníka. Ing. Koutný a jeho žena se tak při předání statku zavázali např. stát se členy všech melioračních družstev, jejichž působnost by se vztahovala na obec, v níž se nacházely přidělené pozemky. Dále byli povinni zachovat a ochraňovat na svém nemovitém majetku všechny „rázovité stromy“ sloužící k okrase krajiny. K vykácení stromů a k jejich nahrazení novými byli nuceni vyžádat si svolení Státního pozemkového úřadu, stejně tak museli udržovat všechny porosty, pokud svou povahou a polohou sloužily jako útulek užitečného ptactva a zvěře, či trpět zřizování a udržování turistických značek a orientačních tabulek. Povinností bylo taktéž pojistit v přiměřené výši proti ohni přidělené hospodářské a obytné budovy. Pokud se týkalo podstaty vlastnictví, nesměli Koutní podle stanovených všeobecně platných podmínek zbytkový statek bez souhlasu Státního pozemkového úřadu propachtovat, zcizit, dělit či zatížit dalšími dluhy, a to po dobu 10 let. Svolení však bylo nutné i po uplynutí této lhůty, a to v případě, že by na přidělených nemovitostech vážla pohledávka státu, státních fondů nebo náhradové banky z poskytnutého úvěru.¹⁵ Jako přidělci statku se dále zavazovali převzít zaměstnance bývalého dvoru, tak jak jim Státní pozemkový úřad určil (na zbytkovém statku v Holubicích se mělo jednat o jednoho deputátníka a 5 denních dělníků). Stanoveny byly také obecné podmínky v otázce zaměstnanecké. Nabyvatelé tak museli například slíbit, že budou zaměstnávat převzaté osoby způsobem „pro vykonávání služby přidělené kategorie zaměstnance obvyklým“ a že budou dodržovat smluvené mzdové a pracovní podmínky. Přidělení zaměstnanci navíc směli být propuštěni pouze z vážných důvodů (opilství, krádeže, když ohrožovali chod hospodářství atd.).¹⁶

Je také příznačné, že Státní pozemkový úřad prováděl občasné revize přidělených zbytkových statků a kromě toho, zda nabyvatel řádně splácí úvěry, se zajímal také o stav hospodářství, finanční bilanci a obecně dodržování podmínek přidělu. Podobná kontrola se konala také na zbytkovém statku v Holubicích například dne 4. října 1932. Důvodem byly mimo jiné i zmíněné opakované žádosti Ing. Koutného a jeho ženy o další dodatečné snížení přidělové ceny, resp. odepsání zbývajících dlužných částek, a Státní pozemkový úřad měl proto zájem zjistit skutečný stav věci. Z revizní zprávy vyplývá, že nepanovaly velké obavy, že by přidělci na zbytkovém statku z odborného hlediska neobstáli, neboť jej co do bonity zlepšovali a připachtováním od selských pozemků dále zvětšovali. Ve výkaze o prohlídce pak byly uvedeny některé informace týkající se tehdejšího stavu hospodářství. Například, že počet hospodářských budov je nadbytečný, bytů pro čeledě dostatek a stav pozemků statku lepší než při jejich převzetí od velkostatku. Veškeré polní práce byly údajně řádně a včas prováděny, a to správnou orbou a důkladným odplevelením spolu s dostatečným hnojením. Rovněž byly zmíněny investice do oprav a rozšíření budov, meliorační práce a přehled živého inventáře.¹⁷ Na nemovitostech zbytkového statku však dle

¹⁵ Svolení však nemělo být vyžadováno, pokud by šlo o zcizení nebo pacht nemovitostí mezi manžely nebo ze strany rodičů na potomky, rovněž směli pronajímat obytné budovy či místnosti, pokud nesloužily k hospodaření na nabytých půdách, ovšem vždy pouze za předpokladu, že by nevázla na nemovitém majetku výrazná úvěrová pohledávka.

¹⁶ MZA, fond Obvodová úřadovna SPÚ, sign. 98, Státní pozemkový úřad v Praze – Rozhodnutí o přidělu zbytkového statku Holubice, dne 10. dubna 1934, fol. 590–601.

¹⁷ Uvádělo se, že v době provádění revize se při statku nacházelo následující zvířectvo: „4 koně, 4 volci, 15 dojníc, 14 jalovic, 1 býček, 8 prasnic a 7 odstavčat.“

zprávy nadále vážly dluhy za přidělovou cenu. Soukromé dluhy nabyvatelů přitom dosahovaly výše okolo 160 000 Kč, z nichž byli schopni platit jen úrok. V otázce zaměstnanecké se uvádělo, že původní zaměstnanci, které spolu se zbytkovým statkem převzali, sami vesměs dobrovolně odešli. Z celkové bilance revizní zprávy vyplývalo, že výnos hospodaření na zbytkovém statku zvětšeném o pachtu uhradil tak akorát normální režii (a splátky daňové či mzdové), nestačil však na splácení přidělové ceny a osobních dluhů.¹⁸

Nepříliš dobré vyhlídky si Ing. Koutný dobře uvědomoval a snažil se v následujících letech nadále žádat o další snížení přidělové ceny – tedy v podstatě o odepsání části zbylých dluhů, jež stále vážly na přiděleném zbytkovém statku. Ve své žádosti z 10. července 1935, ale i později z 10. února 1938 poukazoval na to, že musel investovat nemalé částky peněz do budov statku, přičemž obhospodařované pozemky rozšířil nájmy o dalších 20 ha. Z nového ocenění zbytkového statku, které vycházelo z „komisionelního šetření“ provedeného dne 18. prosince 1935, přitom vyplývalo, že by základ přidělové ceny po zhodnocení všech skutečností a investic vycházel nově na částku 350 000 Kč.¹⁹ Nabízela se tak možnost odepsat přidělcům z celkového dluhu 35 464 Kč, tedy v podstatě obnos, který jim byl poskytnut Státním pozemkovým úřadem v podobě úvěru.²⁰ K dalšímu předpokládanému snížení přidělové ceny však už nedošlo a z dostupných úředních listin, protokolů či zápisů, se již nepodařilo dále zjistit, zda a jak se vlastně dařilo Koutným vážnoucí dluh umořit a udržet nákladné hospodářství při životě v dalších letech.

3. Závěr

Při svém výzkumu provádění první pozemkové reformy na vybraných šlechtických velkostatkách jsem primárně zaměřil pozornost na vlastní průběh jednání mezi jejich vlastníky a Státním pozemkovým úřadem. Zajímaly mne především bližší okolnosti, za kterých byla velkostatkářům ponechávána část z jejich pozemkového vlastnictví, a otázka náhrad za vyvlastněnou půdu. Nicméně nemohl jsem opomenout ani existenci nově vzniklých zbytkových statků. Pro účely tohoto příspěvku jsem se proto pozastavil u poměrů, za nichž docházelo k utváření a přidělu zbytkových statků na velkostatkách Slavkov a Uherský Brod. Výzkum podložený archivními prameny směřoval v prvé řadě ke zjištění nezbytných informací o rozloze zbytkových statků, podmínkách přidělu, jménu a (dosavadním) povolání či způsobu obživy přidělce a konečně též stanovené ceně, kterou měl za statek uhradit. S ohledem na rozsah příspěvku

¹⁸ MZA, fond Obvodová úřadovna SPÚ, sign. 98, Státní pozemkový úřad v Praze – Zpráva o prohlídce zbytkového statku Holubice (jež se konala 4. října 1932), dne 6. října 1932, fol. 663.

¹⁹ Přídělová cena statku, která činila okolo 9000 Kč za 1 ha, se jevila i tak docela vysoká vzhledem k bonitě a konfiguraci pozemků zbytkového statku. Většina půdy se totiž měla nacházet v nepravidelně zvlněném terénu, který ztěžoval její obdělávání. Půdy o lepší bonitě v nížině zase trpěly náplavami z přilehlých šterkovitých svahů a zamokřením.

²⁰ MZA, fond Obvodová úřadovna SPÚ, sign. 98, Protokol sepsaný dne 18. prosince 1935 při šetření na statku Holubice v souvislosti s žádostí Ing. Koutného o snížení přidělové ceny (ze dne 10. července 1935), fol. 611–612; tamtéž: Státní obvodová úřadovna pro pozemkovou reformu v Brně zasílá přípis Ministerstvu zemědělství – odbor IX. v Praze ve věci úpravy přidělové ceny zbytkového statku Holubice, dne 30. prosince 1935, fol. 610.

byl za příklad vybrán zbytkový statek Holubice, u kterého bylo poukázáno zejména na problematiku stanovení přídělové ceny statku a jejího následného splácení s ohledem na zadluženost přídělců, manželů Koutných. Ti se snažili žádat Státní pozemkový úřad o úpravu přídělové ceny, a tedy i o snížení celkové zadluženosti statku. Úřad si zase naopak při revizích hlídal stav hospodaření na statku a dodržování podmínek přídělu a byl k úpravě ceny do jisté míry nakloněn.

Na základě těchto konkrétních zjištění si pak bylo možné položit navazující otázky a především si uvědomit nezbytnost dalšího hlubšího a systematického pochopení této nedílné součásti první pozemkové reformy. Příspěvek také měl upozornit na to, že výzkum zbytkových statků bude v první řadě potřebovat ujasnit směr a cíle, kterých by měl dosáhnout, aby získané, a pokud možno dosud nepodchycené, poznatky nebyly samoúčelné a mohlo se s nimi dále pracovat. Stejně tak není možné opomenout otázku případné (ne)dostatečnosti pramenné základny. Jako zajímavé se jeví okolnosti vzniku zbytkových statků při konkrétních velkostatech s ohledem na regionální specifika a místní průběh při provádění pozemkové reformy. Možnost vzájemně porovnávat podmínky přídělu a další osudy těchto nových hospodářství vybízí k hlubšímu a tematicky vymezenému poznání nabyvatelů, např. z řad legionářů, nově zakládaných družstev apod. Přídělové ceny, jejich splácení a zadlužení statkářů pak mohou být příspěvkem k dějinám peněžnictví a úvěrové soustavy. S tím také souvisí otázka hospodářské rentability a významu zbytkových statků, jak moc a za jaké situace byli schopni jejich nabyvatelé zracionalizovat hospodaření, aby následně obstáli na trhu v porovnání se statky středních sedláků z jedné strany a kapitálově silnějšími a většími podniky na straně druhé.

Prameny a literatura

Moravský zemský archiv v Brně:

- fond Obvodová úřadovna Státního pozemkového úřadu v Brně
- fond Rodinný archiv Kouniců
- fond Ústřední správa Kouniců – Slavkov

Národní archiv Praha:

- fond Státní pozemkový úřad – vlastnické soubory

Dvacet let československého zemědělství 1918–1938, Praha: Ministerstvo zemědělství 1938.

JANČÍK, Drahomír, Pozemková reforma – nástroj nacionálního přerozdělení půdního fondu, in: Nacionalismus zvaný hospodářský. Střety a zápas o nacionální emancipaci/převahu v českých zemích (1859–1945), JANČÍK, Drahomír – KUBŮ, Eduard (edd.), Praha: Dokořán 2011, s. 275–338.

LEGER, Karel, Přidělování zbytkových statků, Praha: Státní pozemkový úřad 1924.

LUSTIG, Rudolf, Schematismus velkostatků v zemi moravskoslezské, Praha: nákladem vlastním 1935.

MICHL, Jaroslav – NOVÝ, Josef – PETRŮV, František, Revise první pozemkové reformy, Praha: Orbis 1948.

NOVÁK, Pavel, Zbytkový statkář. Příklad rodiny Milíkových, in: Člověk na Moravě v první polovině 20. století, FASORA, Lukáš – HANUŠ, Jiří – MALÍŘ, Jiří – VYKOUPIIL, Libor (edd.), Brno: Centrum pro studium demokracie a kultury 2006, s. 365–377.

- PAVEL, Antonín, K hospodářské a finanční situaci zbytkových statkářů, Praha: Hospodářská politika 1931.
- PEKAŘ, Josef, Omyly a nebezpečí pozemkové reformy, Praha: Vesmír 1923.
- PŠENIČKOVÁ, Jana, Zbytkové statky v Čechách. 1918–1948, Praha: Státní ústřední archiv 1998.
- PŠENIČKOVÁ, Jana, Zbytkové statky v Čechách, na Moravě a ve Slezsku, in: K úloze a významu agrárního hnutí v českých a československých dějinách, ŠOUŠA, Jiří – MILLER, Daniel E. – HRABIK SAMAL, Mary (edd.), Praha: Karolinum 2001, s. 295–313.
- VOŽENÍLEK, Jan, Pozemková reforma v Československé republice, Praha: nákladem vlastním 1924.
- VOŽENÍLEK, Jan, Předběžné výsledky československé pozemkové reformy, Praha: nákladem vlastním 1930.

MATERIÁLY A ZPRÁVY

ROK 1866 NA NOVODVORSKÉM VELKOSTATKU RODU CHOTKŮ. VYUŽITÍ DENÍKU JAKO POZORUHODNÉHO PRAMENE DOBY

Pavel Novák

Příspěvek vznikl za finanční podpory Ministerstva zemědělství v rámci institucionálního financování na dlouhodobý koncepční rozvoj výzkumné organizace Národního zemědělského muzea, s. p. o. (DKRVO, RO0817).

Válka roku 1866 patří k oblíbeným tématům. Z rozsáhlé řady titulů uvedme monografickou práci P. Bělina a J. Fučíka¹ a dále pak zejména pro pohled do každodenního života stále aktuální knihu O. Urbana.² Regionálních studií existuje velké množství. Ty z nich, které se bezprostředně týkají okolí chotkovského novodvorského velkostatku, jsou uvedeny níže.

Válka roku 1866 mezi Rakouským císařstvím na straně jedné a Pruským královstvím a Italským královstvím na straně druhé o převahu v Německém spolku zasáhla i do života Chotkovských velkostatků. Ve fondu Rodinný archiv Chotků ve Státním oblastním archivu Praha se dochoval deník Rudolfa Karla Chotka z června a července roku 1866. Jde o pozoruhodný dokument, jehož osudy nejsou zcela jasné. Jedná se o osm oboustranně krasopisně popsaných papírových dvoulistů.³ Tvoří pramenný základ předkládané studie. Při jeho využití je nutno vzít v úvahu jeho subjektivní charakter, který sice může výrazně zkreslit pohled na válečné události roku 1866, avšak ego dokument, mezi něž deníky patří, zároveň poskytují cenné subjektivní postřehy. V tomto druhém ohledu ovšem tento pramen nepřinesl nic nového. Deník je zřejmě pozdějším přepisem, a to přepisem velmi uhlazeným, z něhož jsou pečlivě odseparovány jakékoliv osobní dojmy a hodnocení. Podává pouze suchý chronologický přehled událostí, jak se dotkly Rudolfa Karla Chotka a jeho rodiny.

Uvedený deník je analyzován spolu s materiály týkajícími se Okresního zastupitelství Kutná Hora, kde Rudolf Karel Chotek zastával funkci starosty.⁴ Průběh prusko-

¹ BĚLINA, Pavel – FUČÍK, Josef, *Válka 1866*, Praha 2005.

² URBAN, Otto, *Vzpomínka na Hradec Králové. Drama roku 1866*, Praha 1986.

³ Tento „deník“ uložený ve Státním oblastním archivu v Praze (dále jen SOA Praha) ve fondu Rodinný archiv Chotků pod. inv. č. 2567 v k. č. 257 představuje mezi archiváliemi Rudolfa Karla Chotka výjimku. Další deníky se nedochovaly, případně nebyly vůbec napsány. Zvláštní je rovněž krasopis, jímž je deník psán. Zřejmě není ani psán vlastní rukou Rudolfa Karla, ale jedná se o opis cizí rukou. Přesněji u června jde o dva stejné přepisy lišící se pouze rozvržením odstavců na stránce. Navíc v deníku je minimálně jedna mezerka, zřejmě jeden ztracený list. Pravděpodobně jde o pozdější přepis staršího dokumentu, který se nedochoval. Proč byl zhotoven, není jasné.

⁴ Státní okresní archiv (dále jen SOKA) Kutná Hora, fond Okresní zastupitelstvo Kutná Hora, pamětní kniha, k. č. 1, inv. č. 1.

-rakouské války na Novodvorsku zaznamenávají i obecní kroniky ve Svatém Mikuláši⁵ a Malíně⁶. Autorem je ředitel novodvorské školy a chotkovský archivář Josef Ledr, který tento zápis použil v publikaci *Děje panství a města Nové Dvory*.⁷ Srovnávací materiál z blízkého okolí poskytuje zejména studie J. Vaněčkové *Rok 1866 v Kutné Hoře aneb Utíkejte, Prajzy jdou!*⁸ Ze starších materiálů vzpomínkového charakteru jsou přínosem zápisky v pamětní knize čáslavské chlapecké školy⁹, vzpomínky čáslavského učitele Josefa Bělonožníka¹⁰, právníka a spisovatele z Čáslavi Ladislava Quise¹¹ a především velkostatkáře a obchodníka Aloise Welze z Podhořan a Dobré Vody¹². Situaci v nedalekém Kolíně líčí Jaroslav Pejša.¹³ Prakticky souběžně s touto studií vznikala diplomová práce Heleny Hanušové *Aristokraté a válka*, která se věnuje shodnému tématu.¹⁴ Zaměřuje se však spíše na osobnostní aspekt válečných událostí a obecně na vztah aristokratů k válce roku 1866, zatímco předkládaný článek má lokální, resp. regionální charakter.

Chotkové v této době vlastnili tři velkostatky. Velkostatek Nové Dvory u Kutné Hory se zámek, který byl od roku 1823 pouze sídlem hospodářské správy, a reprezentačním sídlem na zámku Kačina, postaveném v letech 1806–1823. Druhým velkostatkem byl velkostatek Jevíněves neboli Veltrusy na Mělnicku. Zdejší zámek plnil především úlohu letního sídla. Posledním, nejmenším velkostatkem, spíše jen statkem, byly Bělušice v okrese Most. Chotkové měli k Bělušicím nostalgický vztah, neboť z Bělušic postupně Václav Chotek vybudoval v 17. století rodové dominium. Bělušice sloužily rovněž jako „školní“ statek, kde se nastupující generace Chotků před převzetím rodového dědictví učila spravovat panství, později velkostatek. V Praze měli Chotkové kromě dvou domů i ústřední kancelář. Přestože všechny tři velkostatky měly společnou ústřední hospodářskou správu vedenou hospodářskými úředníky s odborným vzděláním a dostatečnou praxí, majitelé všechny velkostatky pravidelně objížděli a kontrolovali.¹⁵

Dne 8. června vydal pruský král Vilém I. válečný manifest a 16. června vpadnul do Saska, Hannoverska a Hesenska. Teprve na tento vpád reagoval 17. června rakouský císař František Josef válečným manifestem. Postup Prusů v Sasku byl velmi rychlý, takže když 17. června dorazil Rudolf Karel Chotek do Bělušic, ke svému zděšení zjistil, že jsou obsazené prchajícím saským dělostřelectvem a pěchotou.¹⁶ Sasové byli

⁵ SOKA Kutná Hora, Kronika obce Svatý Mikuláš, zápis za rok 1866.

⁶ SOKA Kutná Hora, Kronika obce Malín, zápis za rok 1866.

⁷ LEDR, Josef, *Děje panství a města Nové Dvory*, Kutná Hora 1884, s. 234–235.

⁸ VANĚČKOVÁ, Jana, *Rok 1866 v Kutné Hoře aneb Utíkejte, Prajzy jdou!*, Krásné město, č. 4, 2016, s. 19–21.

⁹ Doslovný přepis bez dodatečných úprav publikoval ŠKRDLE, František, *Tři paměti o válce prusko-rakouské z roku 1866*, I., (Z pamětní knihy), Pravda, 34, 7. 9. 1933.

¹⁰ ŠKRDLE, František, *Tři paměti o válce prusko-rakouské z roku 1866*, II., (Z pamětí Jos. Bělonožníka), Pravda, 35, 14. 9. 1933.

¹¹ QUIS, Ladislav, *Knihy vzpomínek*, Praha 1902.

¹² ŠKRDLE, František, *Tři paměti o válce prusko-rakouské z roku 1866*, III., (Z pamětí Al. Welze), Pravda, 36, 21. 9. 1933; 37, 29. 9. 1933; 38, 5. 10. 1933.

¹³ PEJŠA, Jaroslav, *Kolín a prusko-rakouská válka roku 1866*, Archivní prameny Kolínska, 15, SOA Praha – SOKA Kolín 2009, s. 73–132.

¹⁴ HANUŠOVÁ, Helena, *Aristokraté a válka. O válce roku 1866 v dopisech a denících, Karla, Rudolfa Karla a Arnošta Chotka*. Edice vybraných písemností. Diplomová práce, Praha: FF UK 2016.

¹⁵ K vývoji správy Chotkovských velkostatků srov. TYWONIAK, Jiří, *Ústřední správa chotkovských velkostatků*, in: *Sborník archivních prací* 1973, s. 4–101.

¹⁶ SOA Praha, fond Rodinný archiv Chotků, k. č. 257, inv. č. 2567, deník R. K. Chotka z roku 1866, zápis

po dlouhém pochodu z Oberleutersdorfu velmi unaveni. Byli přátelští a za poskytnutou stravu a zásoby řádně zaplatili. Další den procházel Bělušicemi další saský pluk prchající ze Saska. Rudolf Karel odjel do Veltrus. Zde se setkal s ženijním oddílem s pontony, který směřoval k Labi. Dne 19. června Sasko podlehl Prusům. Hned následujícího dne odjel Rudolf Karel do Prahy. Vlakem prchali i Sasové v čele se saským králem Janem I. Rudolf si v deníku poznamenal, že na každém nádraží saského krále vítal jásot. Karel Chotek žádal dopisem již 15. června synovce Rudolfa Karla o přechodné zapůjčení pražského Chotkovského paláce před cestou dále do Gmundenu, kde hodlal přečkat válku. Z neznámého důvodu k propůjčení paláce nedošlo a Karel Chotek přebýval v Praze mezi 17. a 20. červnem v hostinci U černého koně, kde se oba Chotkové setkali.¹⁷ Velké Březno ponechal Karel Chotek v péči hospodářského úřadnictva a sloužících.

Prusko vyhlásilo Rakousku válku 21. června a hned následující den vpadla pruská vojska do Čech. Rudolf Karel jel okamžitě 22. června na zámek Kačina. Nemohl cestovat vlakem, neboť ho využívalo vojsko, a musel proto použít služeb pošty a po dvaceti letech jel opět přes Český Brod. Dne 24. června vyhledal s lékařem a ředitelem hospodářské správy vhodné místnosti v Nových Dvorech, kde nechal zřídit lazaret pro dvanáct zraněných osob. Pamatoval i na své soukromé zájmy a odpoledne dal zazdít do jednoho podzemního kvelbu staré stříbro a většinu ze sbírky zbraní ze zámku Kačina. Válečné události se prozatím okolí Kačiny a Nových Dvorů bezprostředně nedotýkaly. Po železnici Praha–Olomouc přes Zábouří se však neustále přesunovalo vojsko a krajem procházeli uprchlíci ze severních Čech, směřující do „bezpečnějších“ jižních Čech a do Rakouska. Krajem se šířila panika. Obyvatelstvo zasáhla „nákupní horečka“ a začalo si ve velikém dělat zásoby potravin a jiného zboží. Obleženy byly peněžní ústavy, odkud si lidé hromadně vybírali vklady. Velká nervozita zachvátila zejména mladé muže. Šířily se totiž nepotvrzené zvěsti, založené na neblahých zkušenostech z 18. století, že Prusové mladíky odvedou do armády. Proto se raději rozhodli pro útěk do lesů a jiných úkrytů.

Prusy předcházela děsivá pověst šířená uprchlíky. Prý drancují dobytá území, případně vraždí. Skutečnost, jak ukázaly následující týdny, byla však odlišná. Docházelo sice k plenění a výjimečně i k vraždám civilního obyvatelstva, ale jednalo se o výjimky, navíc ve většině případů trestané samotným pruským důstojnickým sborem. Pruská armáda, zvláště jejich důstojnictvo, se zpravidla chovala slušně. Pokud však narazili na zamčený dům či zámek, jehož obyvatelé před nimi uprchli, považovali to za urážku na cti.¹⁸ Takovéto objekty následně vydrancovali.

ze 17. 6. K líčení chronologie událostí na Chotkovských panstvích je používán, pokud není vyslovené uvedeno jinak, deník Rudolfa Karla Chotka a až na výjimky není dále citován.

¹⁷ Vztahy mezi oběma Chotkovskými větvemi nebyly příliš vřelé. Vztah 83letého Karla Chotka k 34letému Rudolfovi Karlovi, hlavě celého rodu, nebyl zřejmě jak z generačních, tak i majetkových důvodů příliš intenzivní. Nesoulad mezi oběma větvemi rodu se prohloubil, poté co se Karel Chotek vyjádřil o nevěstě Rudolfa Karla Marii Auerspergové, pocházející z nobilitované šlechty, jako o nevěstě pro hlavu rodu nevhodné. V posledních deseti letech před sledovaným válečným konfliktem si vyměňovali oba Chotkové pouze jediný dopis ročně.

¹⁸ ŠRÁMEK, Josef, Význam deníku Vojtěcha Weidenhofferera pro dějiny prusko-rakouské války z roku 1866, in: Havlíčkobrodsko, sborník příspěvků o historii regionu, 27, Havlíčkův Brod 2013, s. 151. Totéž potvrzuje: BĚLINA, P. – FUČÍK, J., Válka 1866, c. d., s. 590.

Dne 25. června se na zámku Kačina nečekaně objevil nejmladší bratr Rudolfa Karla Chotka Arnošt s Karlem Thun-Hohensteinem z nedalekých Žehušic. Zdržel se však pouze do druhého dne. Zřejmě z entuziasmu vstoupil do rakouské armády a s ní zmizel neznámo kam.¹⁹

Z měst odcházely jako první státní úřady, aby zachránily státní peníze, které spolu s důležitými dokumenty odvážely s sebou do Vídně. Šlo o plánovanou evakuaci, o níž však nadřízené úřady informovaly okresní úřady a další státní instituce až na poslední chvíli a ponechaly na jejich vůli způsob provedení evakuace. Obyvatelstvo si tak často evakuaci vykládalo jako útěk.²⁰ Správa měst a obcí proto zůstala výlučně na bedrech městské a obecní samosprávy. Dne 26. června vyzvalo okresní zastupitelstvo obyvatelstvo, aby přispělo na sbírku peněz a obvazového materiálu pro vojenské nemocnice na území okresu. Kutná Hora však stále ještě nedisponovala nemocnicí, ale pouze starým chorobincem. Plní lazaret nakonec zřídili lékaři Jaromír Štětka a František Stáně v pronajatém soukromém domě.

V celé zemi byl shromažďován rovněž proviant pro armádu a byl směřován do Pardubic, kde se nacházelo velitelství rakouské armády. Dne 27. června připravil okresní úřad v Kutné Hoře 800 soudků piva a 87 volů pro potřeby armády a nechal je odvézt na velitelství armády do Pardubic. Vše bylo řádně majitelům zapláceno. Dne 29. června bylo hnáno 1500 volů z Čáslavi směrem k Pardubicím. Následujícího dne táhlo Novými Dvory směrem na Čáslav 1500 povozů s proviantem až od Brna a odpoledne následovalo stádo 800 polských volů. Vývoj na bojišti však předbíhal uvažování rakouského týlu.

Ve dnech od 27. června až do 29. června probíhaly ozbrojené srážky rakouského a pruského vojska na Trutnovsku, Náchodsku, Českoskalicku, Královédvorskou a Jičínsku, ale na Kutnohorsku a Čáslavsku o válečných střetech neměli bližších informací. Pouze se šířily nekonkrétní zvěsti o řádění Prusů. Návrat transportu s proviantem si lidé vysvětlovali tak, že rakouské vojsko řízeně ustupuje, aby na vhodném místě Prusy porazilo. V noci 29. června procházel Novými Dvory jeden muž z Chlumce nad Cidlinou, který vyprávěl, že se kolem Chlumce stahují velká vojska.

Až dosud byla válka vzdálená a všichni doufali, že rakouská vojska zvítězí a nevpustí Prusy hlouběji do Čech. Nyní, když byla pruská vojska vzdálena pouhých 25 km od Nových Dvorů, si obyvatelé vesnic bývalého chotkovského panství uvědomili, že válečného běsnění zřejmě ušetření nebudou. Hraběnka Marie Chotková se rozhodla, že odjede do Prahy, aby nebyla nablízku bojové linii.²¹ Hrabě Rudolf Karel

¹⁹ Arnošt Chotek (1844–1927) se po maturitě na malostranském gymnáziu zapsal 12. 5. 1866 ke studiu na právnické fakultě. Během pěti dnů 17. 5. se však nechal zapsat do armády a byl jmenován podporučíkem. Při odchodu do penze mu byla udělena hodnost generálmajora. Od roku 1894 byl nejvyšším hofmistrem arcivévodkyně Alžběty. Po rozpadu chotkovských velkostatků na fideikomisní Veltrusy a alodní Nové Dvory a Bělušice převzal Veltrusy. Nikdy se nesmířil s existencí Československé republiky, se zrušením šlechtických titulů a s první pozemkovou reformou, která ho ožebračila. Srov. HANUŠOVÁ, H., Aristokraté a válka, c. d., s. 17–19, a dále: NAČERADSKÁ, Petra, Poslední Chotkové ve Veltrusích, Praha 2015, s. 22, 34–43.

²⁰ BĚLINA, P. – FUCÍK, J., Válka 1866, c. d., s. 588.

²¹ Je pozoruhodné, že Rudolf Karel Chotek se ani slovem nezminil o tom, že jeho žena s sebou odvezla jejich ročního syna Jana, na němž oba rodiče jako na jedináčkovi v následujících letech doslova viseli. Jeho předčasná smrt roku 1883 manželství rozložila, způsobila rozpad chotkovských panství na dvě části a jen málo scházelo k bankrotu panství.

se jako okresní starosta věnoval zajištění zdravotní péče pro budoucí raněné a zajišťoval pro kutnohorský špitál 300 lůžek, povlečení a deky.

Poslední červnový den již nikoho nenechal na pochybách, že situace na bojišti se vyvíjí pro Rakousko nepříznivě. Zábořím projížděly vojenské transporty s ovsem a senem, po celý den mířily do vnitrozemí povozy s uprchlíky. Odpoledne již byla slyšet kanonáda. Veřejná doprava zkolabovala a na vesnicích propukala panika. Marie Chotková dojela kočárem do Záboří, ale vlaky nejezdily, musela se tedy vrátit zpět na zámek Kačina. Do vnitrozemí bylo posláno i stádo z císařského hřebčína v Kladrubech nad Labem. Na chotkovskou Kačinu přijížděli příslušníci šlechtických rodů, Paarové a Harrachové, kteří byli na útěku.

První červencový den obdržely transporty proviantu směřující k Chlumci nad Cidlinou, které se zastavily u Svatého Mikuláše, zprávu, že mají táhnout zpět. Do vnitrozemí odjíždělo i 26 císařských vozů a kočároví koně z Kladrub. Směřovali do Vídně. Od Týnce se během 30. června a 1. července vracelo do bezpečí vnitrozemí na 2000 povozů. U Chotků se 1. července zastavil hrabě Octavian (Taaffe) Kinský, který vyklidil zámek v Chlumci, kde se usadil hlavní saský štáb. Z Kačiny pokračoval dále do Žehušic. Okresní úřad nařídil zajistit na tři dny přípraze pro vojsko a poslat je do Pardubic. Tam rovněž směřoval další muniční vlak. Hned ráno odjela Marie Chotková kočárem do Prahy. Dělostřelba se stala stálou zvukovou kulisou.

Dne 2. července bylo přerušeno poštovní spojení. Rudolf Karel Chotek se odpoledne vypravil do Kutné Hory na pravidelné zasedání okresního výboru. Při této cestě se pokoušel z Kutné Hory spojit telegrafem s manželkou. Spojení s Prahou však nebylo funkční. Teprve v pozdních večerních hodinách se vrátil kočím z Prahy a Rudolf mu předal dopis pro Marii, ve kterém ji nabádal, aby zůstala po vzoru ostatních šlechtických dam v relativně bezpečné Praze. Upozorňoval ji, že nelze vyloučit, že Prusové obsadí i Prahu. R. K. Chotek se stavil v Žehušicích, kde mu hrabě Kinský, který měl zprávy z Chlumce, sdělil, že tam jsou již pruští husaři a vytlačují rakouské jednotky. Večer se vrátil z Pardubic hospodářský ředitel novodvorského velkostatku František Langhans, který provázel transport volských potahů. Na velitelství mu dali rozkaz vrátit se, neboť proviant již není zapotřebí. Situace byla stále vážnější. R. K. Chotek se proto rozhodl přesunout chovné stádo holandského skotu do Radvančic. Zde bylo mnohem snadnější schovat stádo v lese. Tak to dělala značná část zemědělců a Prusové ve většině případů do lesů hledat dobytek nechodili, neboť se báli přepadení. K jednomu takovému nečekanému přepadení došlo u nedalekých Podhořan.²²

Dne 3. července kolovaly po venkovu rozporuplné zvěsti. Rakouská armáda prý porazila Prusy u Nechanic a nyní se soustřeďuje kolem pevnosti v Josefově a Hradci Králové. Celodenní kanonáda dávala tušit, že se na Hradecku něco děje. Co se tam odehrálo, se dozvěděli až následujícího dne, kdy přes Nové Dvory z Pardubic prchal poštovský úřad. Prusové nepozorovaně pronikli v lese Svíb za první rakouskou obrannou linií a zaměstnali zde značnou část rakouských sil, které poté scházely na místě, jež měly hájit. Pruskému štábu se podařilo přesunout do rakouského týlu až k vesnici Chlum. Rakušani nebyli schopni je z Chlumu vytlačit, a přestože dopoledne byly síly

²² ŠKRDLE, F., Tři paměti, III., c. d., Pravda, 38, 5. 10. 1933.

poměrně vyrovnané a první útok na Chlum dopadl pro Rakušany úspěšně, v půl páté odpoledne zahájila rakouská armáda kryta dělostřelectvem ústup k Hradci Králové a odtud dále na Olomouc. Naopak obě pruské armády se spojily a táhly společně do nitra Čech. Zvědavci z Nových Dvorů, Mikuláše a okolních vesnic šli nad Bernardov na hřeben Železných hor vyhlížet pruské vojsko. Od obyvatel Bernardova se dozvěděli, že Prusové jsou již ve Zdechovicích na druhé straně Železných hor. R. K. Chotek toho dne dohlížel na práce ve špitále, které měly být dokončeny následujícího dne. Obdržel rovněž telegram od manželky z Prahy, že situace se tam již vrátila k normálu. Navštívil opět Žehušice, kam dorazil i jeden kočí z Chlumce nad Cidlinou, který vyprávěl, že pruští husaři navštívili zámecké stáje a zabrali sedm koní. Pět z nich záhy vrátili a za dva zbývající zaplatili 1800 zl. Hned následujícího dne R. K. Chotek na základě informace o chlumeckých koních nechal poslat čtyři povozy a jednoho jízdního koně do Radvančic. Rozvrat zásobování rakouské armády ilustruje případ transportu chleba pro vojsko, který zůstal v Záboří. Ustupující vojsko ho již nepotřebovalo, a tak chléb musel být rozprodán za nízkou cenu 20 zl. za koš.²³

Dne 5. července vyrazil R. K. Chotek pro čerstvé zprávy do Žehušic. Hrabě Kinský obdržel dopis, že v jeho zámku jsou ubytováni husaři. Jelikož bezprostřední nebezpečí již pominulo, Kinský i s ostatními uprchlíky z Chlumce se vydal na cestu domů do Chlumce. V poledne R. K. Chotek odjel na mimořádné zasedání okresního výboru. Zde se od okresního hejtmána oficiálně dozvěděl, že Prusové jsou již ve Zdechovicích. Uprchlíci z Pardubicka přinesli zprávy, že rakouské vojsko překročilo Labe a stahuje se na Moravu. Prusové obsadili zábožské nádraží. Okupace Kutnohorska byla očekávána každým okamžikem. R. K. Chotek se vrátil na Kačinu. Když kolem sedmé hodiny večerní projížděl vůz se sedmi zraněnými, nechal jim přinést polévku, chléb a pivo a poté ranění pokračovali směrem do Kutné Hory. Poprvé si mohl vyslechnout očitě svědectví o strašlivé bitvě u Hradce. Ve velkostatkové pokladně došly peníze pro výplatu nádeníků. Hospodářský ředitel Langhans poslal jako obvykle do ústřední kanceláře v Praze svého asistenta, ale ten se nevrátil a nebylo z čeho vyplatit mzdy nádeníkům. R. K. Chotek se rozhodl vypravit se ráno osobně na koni do Prahy, neboť vlaky ani poštovní dostavníky nejezdily.

Dne 6. července začali Prusové obsazovat krajinu za Železnými horami. Tohoto dne obsadili jak Nové Dvory, tak i Kutnou Horu, Čáslav a Kolín. Do Kutné Hory přišla pruská patrola kavalerie o pěti vojínech na koních téhož dne brzo ráno. Odpoledne hlídku následovala setnina pěchoty. Do Nových Dvorů dorazila pruská přední hlídka s 30 hulány odpoledne. Do Čáslavi vjelo 50 pruských husarů až kolem páté hodiny odpolední. Na všech obsazených místech se rozeběhly první rekvizice. Rudolf Chotek odeslal další dva jezdecké koně do Radvančic a v půl třetí ráno vyrazil přes Kostelec nad Černými lesy do Prahy. V Praze ke svému potěšení zjistil, že je vše v pořádku a že zde očekávají Prusy. Z oken radnice i některých soukromých domů vlály bílé prapory. R. K. Chotek vyzvedl z ústřední pokladny potřebné peníze a zpět na Kačinu se vydal až následujícího dne ráno. Po příjezdu domů zjistil, že je zde uby-

²³ SOA Praha, fond Rodinný archiv Chotků, k. č. 257, inv. č. 2567, deník R. K. Chotka z roku 1866, zápis ze 4. 7. 1866.

tován velitel pruské Labské armády generál Karl Eberhard Herwarth von Bittenfeld se svým doprovodem včetně 36 důstojníků. Vedle nich zde bylo ubytováno i mužstvo. R. K. Chotek si poznamenal, že celkem se zde stravovalo 376 osob. V miku-lášském dvoře byli poraženi volí a ovce. Dále byl zrekvírován oves a seno pro koně. Mužstvo vypilo a zčásti rozlilo pivo a nic nebylo zapláceno. Naopak se porůznu poztrácely ručníky, dýmky a čisticí prostředky ze stájí. V knihovně byla zřízena pruská polní pošta. Nejvíce se zřejmě R. K. Chotka dotklo to, že musel nocovat v místnosti s důstojníky, neboť v jeho ložnici se ubytoval generál Herwarth a v dalších pánských pokojích jeho pobočníci.

Pruští vojáci byli náročnější na ubytování než rakouští. Nejenom důstojníci, ale i mužstvo vyžadovalo vlastní postel a židli. Navíc si Prusové vybírali přednostně zámky a ve městech šlechtické paláce, popř. honosné měšťanské domy.²⁴ Většinou se v nich ale chovali slušně a nic neničili. Soukromé vlastnictví bylo pro ně podle nařízení velitele druhé armády pruského korunního prince Fridricha Wilhelma z 26. června 1866 nedotknutelné a přečiny proti němu mohly, a často rovněž byly, trestány.²⁵ I přesto docházelo k drobným krádežím, zejména u mužstva.

V zámku v Podhořanech nedaleko Kačiny se ubytoval v druhém patře generálporučík Vogel z Falckensteinu se svým štábem, v prvním patře a v přízemí bratr pruského krále Viléma generál jezdeckta princ Albrecht se svým doprovodem a v podzámčí dva dragounské pluky. Ke společnému stolu byl zván i majitel velkostatku Alois Welz. Princ Albrecht se ptal, kde má rodinu a proč jsou na zdi prázdné skoby po obrazech. Když mu s omluvami odpověděl, že v obavě před Prusy je odvezl na Vysočinu, princ poznamenal: „Před námi neměli jste mítí žádného strachu.“²⁶ Na druhé straně zámek ve Filipově, jehož majitelé odjeli do bezpečí, byl Prusy vypleněn.

Do Nových Dvorů dorazilo 7. července 6500 mužů pěchoty, a jak poznamenal J. Ledr, „ubytovali se během deseti minut sami“.²⁷ V Čáslavi se usadilo 6000 mužů a 400 koní a následující den se jejich počet zvýšil na 9000 mužů a 1200 koní.²⁸ Nejhůře na tom byla Kutná Hora. Zde se ubytovalo celkem 1089 důstojníků, 24 561 vojáků s 8640 koňmi.²⁹

Pro obsazené vesnice a města nastaly krušné časy. Prusové vyžadovali rozsáhlé rekvizice, které navíc probíhaly ve vlnách. Byly tak vysoké, že nebylo reálné požadované potraviny, krmivo a další zboží odevzdat, aniž by se nerozpadla obecní či městská ekonomika. Obdobně by bylo podlomeno hospodaření zemědělských, řemeslných i obchodních závodů. Weidenhoffer se na základě událostí na Vysočině domnívá, že Prusové stanovovali nadsazené požadavky záměrně, aby při následném vyjednávání

²⁴ ŠRÁMEK, J., Význam deníku, c. d., s. 146. Obdobně konstatuje v obecné rovině vyšší ubytovací nároky Prusů BĚLINA, P. – FUČÍK, J., Válka 1866, c. d., s. 591.

²⁵ Popisované události se odehrávaly v době, kdy již Prusové měli zajištěno vlastní zásobování, které v prvních dnech války zůstalo daleko za bojujícími jednotkami. Tlak na rekvírování tudíž byl menší. Přestože na Novodvorsku i v přílehlém okolí docházelo ke krádežím jen ve velmi omezené míře, v obecné rovině byly velmi časté. Srov. BĚLINA, P. – FUČÍK, J., Válka 1866, c. d., s. 593; URBAN, O., Vzpomínka, c. d., s. 367.

²⁶ ŠKRDLE, F., Tři paměti, III., c. d., Pravda, 37, 29. 9. 1933.

²⁷ LEDR, J., Děje panství, c. d., s. 235.

²⁸ ŠKRDLE, F., Tři paměti, I., c. d., Pravda, 34, 7. 9. 1933.

²⁹ VANĚČKOVÁ, J., Rok 1866 v Kutné Hoře, c. d., s. 19–21.

mohli ukázat vstřícnost a nároky výrazně snížit.³⁰ Rekvizice na Kutnohorsku dostalo na starost okresní zastupitelstvo v čele s R. K. Chotkem. Stanovení jejich výše se protahovalo a ještě déle trval výběr požadovaných potravin a dalšího materiálu a jejich předání Prusům.

Dne 8. července Prusové obsadili bez boje Prahu. Pruská vojska postupně odcházela směrem na Moravu. Tento den opustila pěchota Nové Dvory a z Kačiny odešel štáb do Golčova Jeníkova. V Čáslavi a v Kutné Hoře pruské vojsko zůstalo, resp. jedna jednotka střídala druhou. V Kutné Hoře byla zřízena stálá pruská posádka a veřejný pořádek udržovaly společné hlídky Prusů a kutnohorských ostrostřelců.

R. K. Chotek se zbavil Prusů a pominulo i bezprostřední nebezpečí pro jeho majetek. Do popředí nyní vystoupila obava o nejmladšího bratra Arnošta, o němž neměl žádných zpráv. Arnošt sice napsal jeho manželce Marii již den po bitvě u Hradce Králové, tj. 4. července, dopis, ale kdy se dostal do rukou adresáta a vzhledem k odjezdu Marie Chotkové do Prahy do rukou Rudolfa Karla, nevíme. Arnošt se v dopise o bitvě zmiňuje jen okrajově, je z něj však patrné, že do těžkých bojů se nedostal a bitvu přečkal nezraněn.³¹ Vydal se proto nejprve do polního lazaretu v Hrádku u Nechanic, kde bylo umístěno 500 raněných. Zde však Arnošta nenašel. Od raněných důstojníků se dozvěděl, že jednotka, v níž Arnošt sloužil, se do palby nedostala. To ho uklidnilo. Vrátil se na Kačinu, kde nalezl ubytovaných pět pruských dělostřeleckých důstojníků. Mužstvo se utábořilo na poli za novodvorským hospodářským dvorem. Ihned začali rekvírovat koně. Jeden z kočích přišel s nápadem předstírat, že mají jet s několika páry tažných koní na pruskou generální intendaturu do Pardubic. Se souhlasem R. K. Chotka bezodkladně odjel a v Nových Dvorech zůstali jen pro armádu nepoužitelní poníci.

Od jednoho z ubytovaných důstojníků se dozvěděl, že jakýsi hrabě Chotek byl zraněn u Nechanic. Vyžádal si od velitele pruského pluku dělostřelectva průvodní list, který chránil před rekvizicemi koně i vůz, jímž se 9. července ráno bezodkladně vydal do Nechanic. Na tomto místě chybí list deníku a navazuje až následujícím dnem. Z dalšího vývoje situace je zřejmé, že Arnošta opět nenašel a vrátil se zpět na Kačinu.

Dne 10. července probíhaly boje již na Českomoravské vrchovině. Ke srážce obou nepřátelských vojsk došlo u Žďáru nad Sázavou. Na Kutnohorsku i sousedním Čáslavsku a Kolínsku zůstaly pouze stálé malé pruské posádky, které zajišťovaly klid a pořádek a současně rekvírovaly pro bojující armádu zásoby jídla a krmení pro koně. R. K. Chotek dostal zprávu z Kateřiny, že tamní rolníci, kteří mají dodávat seno pro pruské vojenské koně, odvezli z panských luk šest fůr sena. Když se na to dotazoval kateřinského starosty, tak ten to popřel. Na podobnou situaci narazil i velkostatkář Welz z Podhořan. K němu přišli sedláci z Turkovic a Podhořan a žádali po něm několik fůr jetele pro pruské koně. Když odmítl, tak mu stroze oznámili, že si je stejně vezmou. Rozhovoru byl přítomen pruský princ Albrecht, který situaci komentoval slovy: „V Čechách jsou smutné poměry. Ještě během včerejší bitvy přišla sta mužů, žen a dětí a drancovali mrtvé a raněné.“³²

³⁰ ŠRÁMEK, J., Význam deníku, c. d., s. 150.

³¹ HANUŠOVÁ, H., Aristokraté a válka, c. d., s. 29.

³² ŠKRDLE, F., Tři paměti, III., c. d., Pravda, 37, 29. 9. 1933.

V Nových Dvorech došly zásoby ovsu a koně začali být krmeni pouze senem. Naštěstí prušti dělostřelci odtáhli přes Čáslav směrem na Moravu. S přesunem hlavních pruských jednotek na Moravu se situace v Čechách uklidnila. Opět začala fungovat pošta a R. K. Chotek obdržel poštu z Prahy. Ihned manželce Marii odepsal. Odpoledne za ním přijel hrabě Thun Hohenstein a informoval ho, že Arnošt spolu s Karlem Thun Hohensteinem, kteří byli oba do této doby nezvěstní, jsou v kasárnách v Chrudimi a oba jsou živi a zdraví. Po této návštěvě odjel do Záboří, aby zjistil, zda se již do běžného provozu vrátila železnice. Shledal, že trať je sice průjezdná, ale osobní doprava ještě obnovena nebyla.

Dne 11. července se bojovalo na Moravě u Tišnova. V Čechách se už pozvolna začal obnovovat mírový život. Zábořím tohoto dne projel poslední muniční vlak. Ještě během dopoledne přijel do Nových Dvorů pruský myslivec a zrekvíroval koně používaného na práce v zahradě. Prusové zkrmili již veškerý oves a seno a začaly být problémy s krmením pro dobytek. Ještě že bylo léto a vyhlídka nové sklizně a otav. Po odchodu myslivce již v okolí Nových Dvorů a Kačiny nezbyl ani jeden pruský voják. R. K. Chotek nechal přivést zpět dobytek ukrytý v Radvančicích. Do svého deníku si poznamenal, že Prusové nikdy sami nevyhledávali dobytek, který by rekvírovali, ale vždy čekali, až ho lidé přivedou sami. Poté na jeho zabrání vydali potvrzení. Pruské důstojníky charakterizoval jako zdvořilé a vstřícné. Rovněž mužstvo se podle něj až na výjimky nechovalo hrubě.³³ Jednou z takovýchto výjimek byl zřejmě pruský důstojník, který se ubytoval v Chotkovském paláci v Praze. Ten byl nespokojen se svým koněm a nevydal potvrzení ani nezaplátil za jeho krmení.

Dne 11. července byly rovněž odplombovány pánve v pivovaru a opět se začalo vařit pivo. V kutnohorské tabákovce se znovu začalo pracovat, neboť Prusové zrekvírovali veškeré tabákové zboží. R. K. Chotek se vydal na obvyklé návštěvy sousedních šlechtických rodin. Navštívil žehušické Thun Hohensteiny i rodinu Hrubých z Jelení v Červených Pečkách. Na tomto místě Chotkovy válečné zápisky končí.

Teprve 17. července vyrazil Rudolf Karel Chotek v čele delegace na pruské velitelství do Pardubic, kde úspěšným vyjednáváním spolu s kolínským okresním starostou Horským z Horskysfeldu, čáslavským místostarostou Rosslerem a poděbradským členem okresního výboru JUDr. Burgermeisterem dosáhli snížení a především rozložení rekvizic uvalených na kutnohorský a kolínský okres na všechny, tj. i Prusy neobsazené okresy celého Čáslavského kraje.³⁴ V Německém, dnes Havlíčkově, Brodě se podařilo usmlouvat rekvizice na pětinu původní výše.³⁵

³³ SOA Praha, fond Rodinný archiv Chotků, k. č. 257, inv. č. 2567, válečný deník R. K. Chotka, zápis z 11. 7. 1866.

³⁴ Rekvizice byla rozložena na tři splátky. Téměř polovinu splátek se podařilo oddálit až po odchodu Prusů a jejich placení se vyhnout. I tak došlo k některým nesrovnalostem, kdy Prusy nepostížený kouřimský a chotěbofský okres odmítl platit. PEJŠA, J., Kolín a prusko-rakouská válka, c. d., s. 94. Sám Rudolf Chotek o svém jednání na okresním zastupitelstvu nesděluje žádné podrobnosti a je patrné, že této funkci nepřikládá velký význam. Je rovněž podivné, že okresní hejtman na výzvu místodržitelství navrhl J. Štětka a F. Stáněho, kutnohorské lékaře a představitele městské správy, na udělení záslužného kříže za své jednání během války a R. Chotek žádné vyznamenání nedostal. Obdobně byl na Kolínsku vyznamenán tamější okresní starosta baron František Horský.

³⁵ ŠRÁMEK, J., Význam deníku, c. d., s. 153.

Život se vracel k normálu a začalo vyčíslování válečných škod. Ve dnech 23. až 26. července bylo v Mikulově dojednáno příměří a 23. srpna byl uzavřen mezi Rakouskem a Pruskem mír. V této době již obyvatelé Nových Dvorů i sám R. K. Chotek nemysleli na válku, ale potýkali se se zcela jiným problémem – s epidemií cholery.

Podle seznamu válečných škod sepsaného po jednotlivých vesnicích dosáhly válečné škody na soudním okrese Kutná Hora výše 170 433,63 zl.³⁶ Pro srovnání, sousední soudní okres Kolín utrpěl válečné škody ve výši 207 356 zl.³⁷ Zajímavé je i porovnání škod v obou okresních městech. V Kutné Hoře dosáhly výše 24 102,44 zl., zatímco v Kolíně 71 981 zl. V rámci kutnohorského okresu patřily Nové Dvory k nejpostižnějším obcím. Válečné škody zde byly vyčísleny na 22 323,39 zl., tedy jen o desetinu méně než v Kutné Hoře. Ještě výrazněji vynikne výše škod při přepočtu na osobu. V Nových Dvorech utrpěl každý občan škodu ve výši 16,63 zl., zatímco v Kutné Hoře jen 1,89 zl. Vzhledem ke skutečnosti, že vojsko bylo ubytováno a stravováno po domech, je zajímavé i srovnání válečných škod připadajících na jeden dům, tj. na vesnici především na usedlost, případně živnost, které tvořily základní výrobní jednotku vesnice. Zatímco v Kutné Hoře připadlo na jeden dům 30,39 zl. válečných škod, v Nových Dvorech dosahovaly škody výše 195,82 zl. Vůbec nejvyšší zatížení na jednu osobu měla Svatá Kateřina, rovněž vesnice dříve náležející k chotkovskému novodvorskému panství. Zde na osobu připadalo 21,64 zl. válečných škod. I v přepočtu na jeden dům byly válečné škody ve výši 160,86 zl. hned druhé za Novými Dvory. Výše škod byla výrazně odlišná podle jednotlivých obcí. Oproti výše uvedeným Novým Dvorům, kde mohou být zahrnuty kompletní ztráty novodvorského velkostatku,³⁸ stál např. Svatý Mikuláš, kde celkové válečné škody dosáhly výše pouze 684,70 zl., tj. v přepočtu na hlavu 1,13 zl. a v přepočtu na dům 10,87 zl.

Prusové respektovali šlechtická sídla a je obklopující zámecké parky. I mužstvo vždy rozbilo své ležení mimo zámecký park. V zámcích bydleli především důstojníci a přestupky proti soukromému majetku obvykle trestali. K oblíbeným místům pro ubytování vojska patřily hospodářské dvory. Nebylo výjimkou, kdy se v nich ubytovalo až 500 vojáků. Naproti tomu v usedlostech a v měšťanských domech bylo ubytováno až 50 vojáků, v menších domech pak jedna až dvě desítky.³⁹ Rakouský stát těm, kteří dokázali vyčísřit své válečné škody a přihlásili se o náhradu, škody uhradil. Pouze polovina uznaných nároků mohla být zaplacená v penězích, další část byla uhrazena v naturáliích. Stát se tak zbavoval erárních zásob. Na zbytek byly vydány státní obligace, nebo byly odečteny z daní. S touto formou odškodnění nebyli postižení často spokojeni. Navíc byla z odškodnění vyňata řada případů, mezi něž spadaly škody způsobené průchodem vojska, přímými válečnými událostmi, ale i poskytnutím ubytování či příprěží. Posledně jmenovaný případ se týkal velmi výrazně právě

³⁶ SOKA Kutná Hora, fond Okresní úřad Kutná Hora, presidiální spisy 17/1866 a 136/1866, soupisy válečných škod obcí okresu Kutná Hora, k. č. 2, inv. č. 550, a k. č. 19, inv. č. 580. Podle zde uvedených dat a Historické statistické ročenky obcí byly provedeny autorem výpočty škod na hlavu a dům.

³⁷ VÁVRA, J., Dějiny královského města, c. d., s. 259; PEJŠA, J., Kolín a prusko-rakouská válka, c. d., s. 99.

³⁸ LEDR, J., Děje panství, c. d., s. 235. Ledr zde v rozporu s výkazem okresního úřadu uvádí výši náhrad za válečné škody Nových Dvorů ve výši 4499,59 zl. a škody v panských dvorech vyčísľuje na 25 000 zl.

³⁹ VÁVRA, J., Dějiny královského města, c. d., s. 257.

Chotků. Nedoložitelnost řady rekvizicí pověstnými cedulkami mohla být nahrazena ústními svědectvími, což nahrávalo korupci a klientelismu.⁴⁰ Samotný R. K. Chotek se považoval za postiženějšího než jeho bývalí poddaní.⁴¹ Vzhledem ke stavu státních financí zemská a centrální komise pro odškodnění válečných škod i prokázané nároky výrazně, často až na polovinu, krátily.

Deník Rudolfa Karla Chotka zachycující průběh války s Prusy roku 1866 je zajímavou sondou do mentality šlechtických velkostatkářů druhé poloviny 19. století. Šlechtickou výchovou bylo dáno, že životním posláním šlechtice bylo zabezpečit pokračování rodu a uchovat v neztenčené, lépe v rozhojné, míře rodový majetek pro budoucí generace. Z toho vyplynul žebříček jejich životních hodnot, který krizová situace válečných událostí nemilosrdně odhalila.

Na prvním místě stály životy nejbližších. To se projevilo posláním manželky do relativního bezpečí pražského paláce. Následovala ochrana rodového majetku. R. K. Chotek ji realizoval jako řada dalších šlechticů tím, že neuprchl ze svého sídla, ale zůstal zde a snažil se různými přesuny a ukrýváním jmění předejít hmotným ztrátám. Setrvání na zámku navzdory válečným událostem bylo spojeno s určitým osobním nebezpečím, neboť šlechtičtí velkostatkáři nemohli tušit, jak se Prusové zachovají. V případě Chotků se ukázalo, že Prusové jednájí velmi korektně a válečné události jsou pro šlechtu spojeny spíše s osobním nepohodlím než s rizikem. Pro R. K. Chotka představovalo v tomto ohledu největší trauma, že nocoval s pruskými důstojníky v jedné místnosti.

Teprve poté, kdy byl zajištěn rodinný majetek, přišla na řadu starost o širší rodinu. V případě Rudolfa Karla Chotka šlo o jeho mladšího bratra Arnošta. Ten jako řada dalších mladých šlechticů spontánně vstoupil do armády a aktivně se účastnil válečných operací. Na rozdíl od Rudolfa Karla byl zcela reálně ohrožen na životě. Dočasné informační vakuum, během něhož R. K. Chotek ztratil přehled o tom, co se s mladším bratrem děje, a nejistota po prohrané bitvě u Hradce Králové vedly Rudolfa Karla k intenzivnímu hledání bratra po jednotlivých bojištích hradecké bitvy. Ukázalo se, že Arnošt Chotek přežil bitvu bez úhony, což znamenalo pro Rudolfa Karla velkou úlevu.

Teprve na posledním místě byly povinnosti, které Rudolfu Karlovi vyplývaly z jeho funkce okresního starosty. Domnívám se, že zde nejde o charakterovou vlastnost Rudolfa Karla Chotka, ale opět o posun v hodnotách, který byl patrný u šlechty jako celku. Od roku 1848 již šlechta nebyla „milujícím otcem svých poddaných“, ale tvrdými podnikateli v zemědělství a dalších oborech, kterým šlo o prosperitu jejich velkostatku. Teprve poté, kdy ji nic neohrožovalo, se bylo možno věnovat dalším aktivitám. Do činnosti okresního zastupitelstva se R. Chotek zapojoval pouze v nezbytné míře. Dokladem je zřízení špitálu pro 12 osob při celkové potřebě 300 lůžek. Charakteristické je i to, že se na činnosti okresního zastupitelstva podílel pouze v rozhodovací úrovni. Aktivně se zapojil do vyjednávání o výši reparací, kde jako šlechtic dohadující se s pruským šlechticem na opačné straně stolu měl větší šanci na

⁴⁰ BĚLINA, P. – FUČÍK, J., *Válka 1866*, c. d., s. 595.

⁴¹ SOA Praha, fond Rodinný archiv Chotků, válečný deník R. K. Chotka, zápis z 11. 7. 1866.

dojednání příznivého výsledku než řadový měšťan. Největší díl práce na zajišťování reparací zcela ponechal na tajemníkovi okresního zastupitelstva Františku Sakařovi a sluhovi téže instituce.

Běh událostí v Nových Dvorech ukazuje, že před veřejnou funkcí dával Chotek přednost ochraně rodinného majetku a odeslání manželky do bezpečí. Podílel se však jako okresní starosta na vyjednání nižších rekvizic. Spíše zásluhou civilizovanosti pruského důstojnického sboru než zásluhou Rudolfa Karla Chotka byly válečných škod ušetřeny jak zámek Kačina, tak i zámecký park. Velkou starost dělal R. K. Chotkovi osud jeho mladšího bratra Arnošta, který jako dobrovolník narukoval a stal se po bitvě u Sadové na týden nezvěstným. Na Kutnohorsku byly Nové Dvory obcí s nejvyššími válečnými škodami a škody na panském byly více než dvojnásobkem výše škod vyčíslených okresním městem Kutná Hora.

Závěr

Deník R. K. Chotka zřejmě představuje pozdější stylizovaný přepis nedochovaných dílčích poznámek. Válečný deník podává i zajímavou výpověď o vztahu velkostatkářů a selských vrstev. V případě reparací bývalí poddaní jednoduše požadované seno či vojtěšku ukradli z panských polí a velkostatkáři s tím, k velkému údivu pruského důstojnického sboru, nebyli schopni nic udělat. Obdobně deník přináší zajímavý pohled na Prusy. Sám Chotek musel konstatovat, nejen že jsou lépe vyzbrojeni, ale že jsou i disciplinovanější než rakouští vojáci a že se až na výjimky nedopouštějí násilností a nekradou.

Z pohledu sociálních dějin je důležitá forma deníku. R. K. Chotek se v deníku prezentuje jako uvážlivý vzorný hospodář, jenž má na mysli blaho vlastní rodiny. V této podobě, okleštěný o jakékoliv subjektivní hodnocení událostí, mohl být směle předložen komukoliv, kdo by hodnotil chování R. K. Chotka během válečných událostí. Zůstane zřejmě nezodpovězenou otázkou, zda R. K. Chotek s veřejným posuzováním svého jednání počítal. Rodová historie totiž ukazuje, že předkové R. K. Chotka se několikrát museli zodpovídat ze svého jednání během válečných či jiných krizových událostí.⁴² Absence jakýchkoliv osobních postřehů a hodnocení může mít mnohem prostší vysvětlení spočívající ve šlechtické výchově. V 60. letech 19. století již byla pryč doba, kdy si šlechtic v pražském či vídeňském úřadě s manželkou na venkovském sídle vyměňoval denně láskyplné dopisy plné osobních postřehů. Nyní v řadě případů, a právě u Chotků to platilo, žila rodina společně a její dočasně vzdálení členové velmi dbali na objektivitu a korektnost své korespondence i vlastních deníků. Nešlo o citovou sterilitu, ale o dobový způsob komunikace, v níž citům byla vyhrazena rovina osobních kontaktů. K dokonalosti tento sterilní způsob vedení deníků dovedl Arnošt Chotek, jehož pozdější deníkové záznamy mají takřka telegrafickou podobu, z níž o jeho vnitřním životě není možné nic zjistit.

⁴² Např. Rudolf Chotek byl obviněn z velezrady během francouzského vpádu do Čech roku 1741 a musel se komplikovaně před vyšetřovací komisí obhajovat. Obdobně Jan Rudolf Chotek, který opustil v roce 1848 jemu do správy svěřenou Vídeň a do Kroměříže dorazil až po čtrnáctidenním bloudění, měl vážné problémy, jak své jednání vysvětlit.

The Year 1866 on the Chotek Family's Estate in Nové Dvory: Using a Diary as a Remarkable Source of Information Regarding Particular Times

Summary: Based on a unique historical source in the form of a diary of Rudolf Karel Chotek, this contribution traces in detail the impact of the Austro-Prussian war on the Chotek family's estate in Nové Dvory. The author confronts the diary with published memoirs of persons who lived nearby and with the chronicles of surrounding towns and villages. This is a methodological contribution whose aim is to demonstrate how this kind of sources could be used in investigating social history and history of everyday life.

Prameny a literatura

Státní oblastní archiv v Praze:

- fond Rodinný archiv Chotků

Státní okresní archiv Kutná Hora:

- fond Okresní úřad Kutná Hora
- fond Okresní zastupitelstvo Kutná Hora

BĚLINA, Pavel – FUČÍK, Josef, *Válka 1866*, Praha – Litomyšl: Havran – Paseka 2005.

BOROVIČKA, Michael – KAŠE, Jiří – KUČERA, Jan P. – BĚLINA, Pavel, *Velké dějiny země Koruny české XII. a 1860–1890*, Praha – Litomyšl: Paseka 2012.

CERMAN, Ivo, *Chotkové, příběh úřednické šlechty*, Praha: Nakladatelství Lidové noviny 2008.

HANUŠOVÁ, Helena, *Aristokraté a válka. O válce roku 1866 v dopisech a denících Karla, Rudolfa Karla a Arnošta Chotka. Edice vybraných písemností. Diplomová práce*. Praha: FF UK 2016.

LEDR, Josef, *Dějiny panství a města Nových Dvůrů*, Kutná Hora: K. Šolc 1884.

NAČERADSKÁ, Petra, *Poslední Chotkové na Veltrusích*, Praha: NPÚ 2015.

NOVÁK, František, *Dějiny městyse Žehušic, Žehušice 1932*.

PEJŠA, Jaroslav, *Kolín a prusko-rakouská válka roku 1866*, *Archivní prameny Kolínska*, 15, SOA Praha – SOKA Kolín 2009, s. 73–132.

QUIS, Ladislav, *Knihy vzpomínek*, Praha: Nakladatelské družstvo Máje 1902.

Retrospektivní lexikon obcí Československé socialistické republiky, 1850–1970, I/1, Praha: Federální statistický úřad 1978.

ŠKRDLE, František, *Tři paměti o válce prusko-rakouské z roku 1866, I.*, (Z pamětní knihy), *Pravda*, 34, 7. 9. 1933.

TÝŽ, *Tři paměti o válce prusko-rakouské z roku 1866, II.*, (Z paměti Jos. Bělonožníka), *Pravda*, 35, 14. 9. 1933.

TÝŽ, *Tři paměti o válce prusko-rakouské z roku 1866, III.*, (Z paměti Al. Welze), *Pravda*, 36, 21. 9. 1933; č. 37, 29. 9. 1933; č. 38, 5. 10. 1933.

ŠRÁMEK, Josef, *Význam deníku Vojtěcha Weidenhofferera pro dějiny prusko-rakouské války z roku 1866*, in: *Havlíčkobrodsko, sborník příspěvků o historii regionu*, 27, Havlíčkův Brod: Muzeum Vysočiny 2013, s. 130–168.

URBAN, Otto, *Vzpomínka na Hradec Králové, Drama roku 1866*, Praha: Panorama 1986.

VANĚČKOVÁ, Jana, *Rok 1866 v Kutné Hoře aneb Utíkejte, Prajzy jdou!* (věnováno 150. výročí této události), *Krásné město*, 2016, 4, s. 19–21.

VÁVRA, Josef, *Dějiny královského města Kolína nad Labem od roku 1618 do roku 1888*, Kolín: J. L. Bayer 1888.

NÁSTIN HISTORIE OCHRANY STROMŮ V ČESKÝCH ZEMÍCH

Milan Šimandl

Příspěvek vznikl za finanční podpory Ministerstva zemědělství v rámci institucionálního financování na dlouhodobý koncepční rozvoj výzkumné organizace Národního zemědělského muzea, s. p. o. (DKRVO, RO0817).

Kult a ochrana stromů ve starověku

Osudy lidí a stromů jsou spolu nerozlučně spjaty již od pradávna. Člověk prapůvodně vzešel z lesa. Ten byl jeho prvním domovem i zdrojem obživy v podobě plodů a zvěře. Lze konstatovat, že téměř všechny starověké civilizace chovaly úctu ke stromům a lesům a spojovaly s nimi různé mýty. Strom býval symbolem životní síly a nesmrtnosti, což se zdá vzhledem k poměru délky života stromu a tehdejšího člověka logické. Zároveň se věřilo, že je strom živou bytostí s vlastní duší. Teprve v pozdějších dobách z něj lidé udělali příbytek pro duše. Strom tedy již nebyl považován za živého tvora, ale za pouhé útočiště pro nadpřirozené bytosti. Tato změna vnímání stromu byla klíčová pro budoucí masivní kácení lesů.¹

Lidé však nepřestali stromy uctívat, zvláště ochraňovali staré a nápadné stromy. Důležitým kritériem při posuzování vztahu starověkého člověka a stromu byl druh stromu. Každá společnost privilegovala určité dřeviny. Například v Mezopotámii to byly topoly, jilmy a duby. Posledně jmenované se těšily oblibě ve více kulturách, posvátnými byly u Indoevropanů i Evropanů a posléze se staly výsadními stromy křesťanů. Stromy byly chápány jako prostředníci mezi třemi světy – podzemím, zemí a nebem. Opad listů a následný nárůst symbolizoval koloběh života a zmrtvýchvstání, tvar stromu je dodnes symbolikou rodokmenu.

O dávném náboženském spojení stromů a lidí nacházíme doklady přímo v Bibli: „Zkazíte do gruntu všecka místa, na nichž sloužili národové (kterých vy dědičně opanujete), bohům svým, na vrších vysokých a na pahrbcích, a pod každým stromem ratolestným“ (Dt 12,2). Ostatně zmínek o stromech nalezneme v Bibli více, ať již se jedná o různá podobenství nebo přirovnání.² Máme zde obsaženu i jednu z prvních zaznamenaných ochranných rad: „Když oblehneš město některé, za dlouhý čas dobýváje ho, abys je vzal, nezkažíš stromů jeho, sekerou je vytínaje, nebo z nich (ovoce) jísti budeš; protože jich nevysekáš (nebo potrava člověka jest strom polní), chtěje užívati

¹ FRAZER, James George, Zlatá ratolest, Praha 1994, s. 107.

² Např. Strom poznání (vědění) a Strom života, které rostly v Edeně (viz Gen 2,9).

jich k obraně své. A však stromoví, kteréž znáš, že nenese (ovoce ku) pokrmu, pohubíš a posekáš, a vzděláš ohrady proti městu tomu, kteréž s tebou bojuje, dokudž ho sobě nepodmaníš“ (Dt 20,19–20).

S rozvojem středomořských civilizací, zvláště řecké a později římské, došlo k mohutnému odlesňování těchto oblastí, což vedlo k nevratným ekologickým problémům (degradaci půdy a erozi), jejichž dopady jsou patrné do dnešních dnů.

Vztah Římanů k lesním porostům byl vřelejší, v některých lokalitách dokonce docházelo k systematickému zalesňování. Římané si dobře uvědomovali hospodářský význam stromů, a proto jim poskytovali ochranu. Již v *Zákoně dvanácti desek* bylo uvedeno „Deska VIII – 11. Plinius, N. H., 14, 1, 7: Je stanoveno v dvanácti deskách, aby ten, kdo by protiprávně porazil cizí (stromy), zaplatil za každý 25 assů.“³ Pro aplikaci tohoto ustanovení vznikla následně speciální žaloba – *actio de arboribus succisis*. Směřovala proti tomu, kdo tajně porazil cizí strom. Později, s rozvojem prétorského práva, se přidala prétorská žaloba *actio arborum furtim caesarum*, která se použila, pokud škůdce protiprávně porazil více stromů. Pokuta činila dvojnásobek hodnoty stromů (*duplum*).⁴

Stromy u Keltů se těšily zvláštnímu postavení. Ti s nimi žili v dokonalém souladu a věkovité stromy ctili jako své ochránce. Zánik takového stromu znamenal pro danou komunitu pohromu. Není tedy divu, že se ve válkách posvátné stromy nepřítelům kácely.

Podobně si stromů vážili i Germáni. J. G. Frazer například uvádí, že kdo u Germánů sloupil kůru stromu, měl být k tomuto stromu za střevo přibit a následně veden okolo, dokud se jeho střevo nevymotala z těla a nenahradila poškozenou kůru.⁵ Tresty za poškození posvátného stromu byly tedy velmi kruté.

Mezi Slovany byl kult stromů zvláště oblíben. Staří Slované uctívali všechny věkovité stromy bez rozdílu druhu, jisté výsadní postavení však měly duby a lípy. Strom vnímali jako osobu se stejnými anatomickými znaky i s tělem, jímž místo krve proudí míza, a s duší, jež dává stromu život. Toto se týkalo především ovocných stromů, které naši dávní předkové vnímali takřka jako členy rodiny. Lesy byly celými obcemi stromových bytostí a některé z nich měly status posvátných hájů.⁶ Ostatně slovo *háj* je odvozeno od slova *hájiti*, tedy chránit nebo šetřit. Některé zvláště významné stromy byly ohrazovány, aby se zabránilo jejich poškození.⁷ Posvátné háje sloužily jako první svatyně a poskytovaly i právo azylu pronásledovaným. Vstup do nich byl jinak zakázán, výjimku měli kněží. Většina hájů nebyla nijak rozsáhlá, zpravidla se jednalo o samostatné lesíky a remízky, tedy háje v současném smyslu slova. Často se také jednalo o ohrazená místa uprostřed hlubších lesů, třeba jen několik málo výrazných stromů.

V řadě kultur, včetně slovanské, znamenalo poražení posvátného stromu pohromu, a to jak pro komunitu, tak pro toho, kdo strom porazil. P. Sobotka i J. G. Frazer ne-

³ KINCL, Jaromír, *Texty ke studiu obecných dějin státu a práva*, 1. Starověk, část 2., Praha 1977, s. 65.

⁴ SKŘEJPEK, Michal, *Římské soukromé právo: systém a instituce*, Plzeň 2011, s. 119.

⁵ FRAZER, J. G., *Zlatá ratolest*, c. d., s. 102.

⁶ SOBOTKA, Primus, *Rostlinstvo a jeho význam v národních písních, pověstech, bájích, obřadech a pověrách slovanských: příspěvek k slovanské symbolice*, Praha 1879, s. 8–10.

⁷ BRANDL, Vincenc, *Výklad některých věcí ze zpěvu „Záboj a Slavoj“*, *Časopis Matice moravské*, 1870, 2, s. 28.

závisle na sobě uvádějí, že kdo u Srbů pokácel posvátný strom, uvrhl na sebe neštěstí a brzy zemřel nebo těžce onemocněl. Pro odvrácení takového osudu musel stejnou sekerou, jakou strom porazil, useknout na jeho pařezu hlavu živé slepici.⁸ Ovšem i obyčejné stromy požívaly určité ochrany. Pokud je bylo třeba pokácet, musel je dřevorubec nejprve odprosít. Tento starý zvyk přežil velmi dlouho a vymizel až v průběhu 19. století.⁹ Kult stromů zůstal v lidech zakořeněn i po nástupu křesťanského náboženství a některé jeho prvky jsou zachovány dodnes, např. stavění májky, zasazení stromu po narození dítěte apod.

Ochrana stromů ve středověku

Starověké pojetí vztahu lidí ke stromům přetrvalo na našem území hluboko do středověku. Ochrana stromů pramenila z obyčejů a byla nezávislá na jakékoli vrchnostenské moci. Přesto je však znatelný posun ve vnímání stromů, související s rozvojem křesťanství. Stromy již neměly být objektem uctívání. Naopak se je vladaři snažili jako pohanská posvátná místa zničit. Lidé se však uctívání stromů vzdávali jen neradi, což potvrzuje v 11. století probošt Arnold, když napsal, že prostý lid se bál kácet stromy pro pohany posvátné.¹⁰

Kosmas uvádí, že kníže Břetislav II., muž velmi křesťansky založený, nechal roku 1092 vypudit ze země nejen všechny kouzelníky a čaroděje, ale také přistoupil k mýcení a pálení posvátných hájů, a to z důvodu, že pohanské obyčeje byly mezi lidem stále pevně zakořeněny.¹¹

Středověké právo dávalo stromům téměř výhradně hospodářský význam a chránilo je jako objekt vlastnictví. Nejstarší známá slovanská právní památka – Soudní zákon pro laiky (*Zákon sudnyj ljudem*), vzniklý ve druhé polovině 9. století v okruhu spolupracovníků Konstantina a Metoděje, stanovuje v článku 14, že „kdo podpaluje cizí les nebo kácí z něho stromy, jest povinen dvojnásobkem“.¹²

První zaznamenané ustanovení o ochraně stromů v Čechách obsahují *Statuta Konrádova*, pravděpodobně vyhlášená knížetem Konrádem II. Otou na sněmu českých a moravských pánů a rytířů v Sadské roku 1189.¹³ Ochranu stromů a lesů upravuje článek 28: „Mimo to nikdo z těch, kdož hlídají les, nemá nikoho obírat na cestě nebo na tržišti, než ať jej obere tenkrát, když jej najde, jak seká strom; k tomu soudce ať nikdy nenalézá na (pokutu) 300 denárů, nýbrž na 60.“¹⁴ Výklad tohoto článku není zcela jednoznačný. Brandl tvrdí, že hradský soudce mohl uložit pouze pokutu 60 denárů, pokutu 300 denárů směl uložit pouze panovník. Takovéto omeze-

⁸ SOBOTKA, P., Rostlinstvo a jeho význam, c. d., s. 7; FRAZER, J. G., Zlatá ratolest, c. d., s. 103.

⁹ SOBOTKA, P., Rostlinstvo a jeho význam, c. d., s. 11.

¹⁰ ZÍBRT, Čeněk, Seznam pověr a zvyklostí pohanských z VIII. věku = Indiculus superstitionum et paganiarum, Praha 1995, s. 36.

¹¹ TOMEK, Wacław Wladiwoj, Kosmův Letopis český s pokračováními Kanovníka vyšehradského a Mnicha sázavského, Praha 1882, s. 106.

¹² ADAMOVIČ, Karolina – SOUKUP, Ladislav, Prameny k dějinám práva v českých zemích, Plzeň 2010, s. 13.

¹³ BRANDL, Vincenc, Statuta Conradi, Právník, 1873, 12, s. 218.

¹⁴ ADAMOVIČ, K. – SOUKUP, L., Prameny k dějinám práva, c. d., s. 27.

ní mělo snížit počet úmyslných přehmatů, kterých se úředníci dopouštěli ukládáním nepřiměřeně vysokých pokut.¹⁵

Zvláštním, avšak nezávazným pramenem práva byly od konce 13. století právní knihy kodifikující dosud nepsané obyčeje. Nejstarší právní kniha, *Knihy Rožmberská*, obsahuje poměrně kusé ustanovení o lesním pychu. Jako způsob dokazování stanovuje ordál vody. Ten spočíval v ponoření toho, kdo jej podstupoval, svázaného do vody. Pokud se potopil (voda jej přijala), byl v právu, v opačném případě jej voda odmítla přijmout.¹⁶

Maiestas Carolina

Pod známým názvem *Maiestas Carolina* (nebo též *Codex Carolinus*) se skrývá pokus Karla IV. kodifikovat soudobé zemské právo a dát tak roztržštěným a částečně sepsaným obyčejům formu přehledného zákoníku. Po nátlaku šlechty však byl Karel IV. nucen roku 1355 zákoník odvolat.

Zákoník věnoval poměrně velký prostor ochraně stromů a lesů. Karel IV. věděl, jaké bohatství pro české země představují hluboké a těžko prostupné pohraniční lesy. Jejich funkce byla po staletí především obranná, byť ve 13. století na mnoha místech narušená mýcením a osidlováním, případně důlní činností, která spotřebovávala hodně dřeva.¹⁷ Panovník se pokusil ve svém kodexu tuto situaci změnit. Některé pohraniční lesy, jež byly v soukromých rukou, dal připojit zpět ke královské komoře. Kdo by si tyto lesy „[...] k sobě bezprávně hrnul neb kopal neb wyvrátil [...], pokutú zlé pověsti [infamie – bezectnosti, pozn. aut.] s nawrácením čtvernásob bud' trestán“.¹⁸ Výše pokuty nám ilustruje jeden z mnoha případů vlivu římského práva na Karlův kodex. Pokuta ve výši čtyřnásobné hodnoty věci (quadruplum) byla ve starém Římě typickou pro případy tzv. zjevné krádeže, kdy byl pachatel přistižen při činu.

Obecný význam lesů deklaroval článek 50 Karlova zákoníku: „[...] krásné shromáždění [lesů, pozn. aut.] netoliko bychom je chtěli rozptýliti, ale také snažnú strážii ode všeho rúbanie [...] zachowati mieníme a neposkwrnéné věčně je jmieti chtiec.“¹⁹ V lesích se smělo kácet pouze z rozkazu panovníka. Odvážet bylo možno jen vyvrácené stromy a kácet souše. Královské lesy hlídali a obhospodařovali hajní a lovčí. Ti měli právo zastavovat vozy vezoucí z lesa dřevo a zjišťovat jeho původ. Odhalený a usvědčený lesní škůdce byl vydán se vším svým zbožím králově milosti. Pokud hajní nebo lovčí neoprávněně káceli stromy, hrozil jim trest useknutí pravé ruky a ztráta králem propůjčeného majetku.²⁰

Maiestas Carolina podrobně upravoval trestání za poškozování lesa. Sankce byly v souladu s pojetím středověkého práva velmi tvrdé a odrážely v sobě způsob, jakým pachatel les poničil. Kdo loupal ze stromů kůru, „[...] bude-li to hajný, ruka práwá

¹⁵ BRANDL, V., *Statuta Conradi*, c. d., s. 220.

¹⁶ MALÝ, Karel, a kol., *Dějiny českého a československého práva do roku 1945*, Praha 2003, s. 116.

¹⁷ JIREČEK, Hermenegild, *Slovanské právo v Čechách a na Moravě. Doba třetí: Století čtrnácté*, 1., *Základy zemského zřízení*, Praha 1872, s. 177.

¹⁸ PALACKÝ, František, *Archiv český čili Staré písemné památky české i morawské*, 3., Praha 1844, s. 142.

¹⁹ Tamtéž, s. 133.

²⁰ JIREČEK, H., *Slovanské právo*, c. d., s. 177–178.

buď jemu odřena, a zbožie všeco, kteréž jest od nás [panovníka, pozn. aut.] za službu ostrahování lesuow držel, buď do komory naše obráceno, pakli by byl jiný který člověk, odřením ruky prawé pokutu má toliko trpěti“.²¹ Lesní žhář „ohněm až do skonání žiwota pálen má býti“.²² Ti, kteří stromy poráželi a odváželi, nebo posílali po vodě, měli přijít o pravou ruku. Právě plavení kradeného dřeva po řekách mělo ještě další důsledky. Purkrabí a pánové na hradech v blízkosti řeky měli povinnost dohlížet, aby se kolem jejich hradů takové dřevo neplavilo. Jakmile někoho přistihli, museli jej zadržet a učinit dotaz na královskou komoru, jestli se nejedná o dřevo z povolené těžby. Pokud by purkrabí nechal kradené dřevo pod svým hradem plavit, ztratil by svůj úřad a navíc by platil královské komoře pokutu „dwénásob [...], zač by ten les stál“.²³ Purkrabí tak měli velkou motivaci být pozorní a sledovat dění v okolí svého hradu. Případné nevědomé (nebo nedbalostní) propuštění kradeného dřeva po řece by pro purkrabího neznamenal ztrátu úřadu, ale pouze výše zmíněný finanční postih.

Městské právo

Městské právo bylo ve středověku a raném novověku dalším druhem práva vedle již zmíněného práva zemského. Vyvinulo se v německých zemích a odráželo v sobě specifické poměry měšťanů, převážně obchodníků a řemeslníků, jejichž zájmy i způsob života se značně lišily od těch šlechtických.

Tresty za kácení stromů a krádeže dřeva jsou v městském právu mírnější než v právu zemském, zpravidla jsou jimi pokuty. Právní úprava se v jednotlivých městech lehce lišila, v podstatě ovšem zůstávala stejná. Např. podle brněnského práva zaplatil ten, kdo odvezl z cizího lesa dříví, jeho vlastníku půl zlatého. Pokud ukradl celé kmeny, zaplatil „majetníkovi lesa 72 malé denáry (denarii parvi), rychtáři však podle rozsouzení porotců 60 denárů“.²⁴

Kodifikace Brikcího z Licka, vydaná roku 1536 pod názvem *Práva městská*, převzala v oblasti ochrany stromů dikci jihlavského práva. Brikcí se však vyjadřuje přesněji a srozumitelněji. Například poněkud sporný pojem *veliký kmen* z jihlavského práva označuje „dřeví větší nežli prúti neb kolé“.²⁵ Dále hovoří o 60 haléřích pro rychtáře, místo původních 60 malých denárů (parvů). Nepochybně se ovšem jedná o stejnou hodnotu.

Další kodifikaci vydal roku 1579 pod názvem *Práva městská Království českého* Pavel Kristián z Koldína. Ochranu stromů zahrnul do ustanovení o pychu (Q. I.). Kdo se dopustil lesního pychu, platil majiteli lesa pokutu ve výši 10 kop českých grošů. „A nedal-li by té pokuty jemu, od napomenutí po dvou dobře zachovalých lidech ve dvou nedělich pořád zběhlých: bude jej moci ten, komuž se pych stal, před to právo, k kterémuž by ten přísahal, obeslati a jej z desíti kop grošův Českých viniti.“²⁶

²¹ PALACKÝ, F., Archiv český, c. d., s. 136.

²² Tamtéž.

²³ Tamtéž, s. 137.

²⁴ DUDÍK, Beda, Dějiny Moravy, 8. Kulturní poměry na Moravě od roku 1197 do 1306, Praha 1882, s. 316.

²⁵ JIREČEK, Hermenegild – JIREČEK, Josef, M. Brikcího z Licka Práva městská dle textu z r. 1536, Praha 1880, s. XXV–XXVI.

²⁶ JIREČEK, Josef, Práva městská Království českého a Markrabství moravského spolu s krátkou jich sumou od M. Pavla Krystyana z Koldína, Praha 1876, s. 355.

Hraniční stromy

Patrně až ve 12. století docházelo k procesu vzniku vlastnického práva k nemovitostem. V souvislosti s tím došlo nutně k potřebě jednotlivé pozemky oddělit a vytyčit hranice. K tomu posloužily různé rozhrady, zpočátku převážně přírodní, později i uměle vytvořené. Zvláště vhodným prostředkem k označení hranice pozemků byl právě strom. Ten měl na rozdíl od hraničního kamene výhodu, že se nedal přemístit, a jeho životnost byla dlouhá. Jako hraniční bývávaly vybírány výrazné, ale zároveň perspektivní stromy. Druhou možností bylo vysazení zcela nového hraničního stromu, což ovšem neslo riziko, že se strom neujme, nebude v porostu snadno rozeznatelný, popř. bude lehce poškoditelný. Do kmene hraničního stromu se často vyrývaly rozličné značky – kříž, kalich, šipky, nebo dokonce nápisy. K takovému označování se užívalo zvláštních cejchovnic, kterými se znamení vypalovala.²⁷ Jiným způsobem bylo vytesání, případně zaražení hřebu, což mělo trvalejší charakter. I přesto však bylo nutné taková značení obnovovat.²⁸

Jako zvláště vhodný druh hraničního stromu se jevil dub, protože „to dřevo jest nejtrvanlivější a nejdéle stojí“.²⁹ K dalším využívaným stromům patřily především jedle, smrky, borovice, lípy, řidčeji břízy a v podmáčených loukách i vrby.³⁰

Brzy po vzniku zemských desek v 2. polovině 13. století se do nich začaly zapisovat převody vlastnictví nemovitostí.³¹ Některé významné hraniční stromy proto byly v zemských deskách přímo zaznamenány. Takové exempláře požívaly mimořádné ochrany a zničení takového stromu znamenalo velký prohřešek. Chadt-Ševětínský uvádí, že za poškození hraničního stromu se odváděl jako pokuta vůl (tzv. „mezni vůl“).³²

Podstatně více hraničních stromů se nám zachovalo z mladších dob, kdy probíhaly různé pozemkové úpravy a vznikaly moderní katastry. Mnohé z nich vzaly za své při hospodářsko-technických úpravách a rekultivacích půdního fondu, zvláště v souvislosti se scelováním pozemků při pozemkových reformách ve 20. století.³³

Aleje

Aleje jako krajinotvorný prvek jsou známy od starověku. V českých zemích se začaly ve větší míře vysazovat až v době renesance. Tehdy vrcholil „zlatý věk“ českého rybníkářství, budovaly se celé soustavy rybníků a jejich hráze si lze těžko představit bez alejí. Šťastnější dobou pro aleje bylo baroko. Od konce třicetileté války až po celé 18. století probíhala systematická výsadba stromů podél cest a silnic. V roce 1752 vydala císařovna Marie Terezie přípis, jímž sázení stromů u silnic dokonce nařídila. Tyto kroky byly

²⁷ CHADT-ŠEVĚTÍNSKÝ, Jan Evangelista, Dějiny lesů a lesnictví, Písek 1913, s. 624.

²⁸ MENŠÍK Z MENŠTEJNA, Jakub, O Mezech, hranicích, saudu a rozepří mezní i příslušenství jich v Království českém, in: Spisy právnícké o právu českém v XVI-tém století, JIREČEK, Hermenegild (ed.), Vídeň 1883, s. 193.

²⁹ Tamtéž, s. 194.

³⁰ Tamtéž, s. 195–196.

³¹ MALÝ, K., a kol., Dějiny českého a československého práva, c. d., s. 98–100.

³² CHADT-ŠEVĚTÍNSKÝ, J. E., Dějiny lesů a lesnictví, c. d., s. 648.

³³ MACHOVEC, František, Hraniční stromy součástí zeleně, Živa, 1976, 24, 3, s. 88.

podmíněny zejména vojenskými účely. Stromořadí kolem cest poskytovala vojákům stín a plody ovocných stromů tišily jejich hlad. Vedle krajinotvorné funkce plnily i úlohy čistě praktické. V zimě, kdy byly cesty zasypány sněhem, sloužily aleje k orientaci, v létě poskytovaly pocestným stín, za větrného počasí chránily před vichrem a nebezpečné silnice díky nim pomaleji podléhaly erozním vlivům. Aleje ovocných stromů sloužily jako zdroj potravy kolemjdoucím.

Jeden z prvních případů individuální ochrany konkrétních stromů máme doložený z počátku 18. století a týká se aleje vedoucí od Pražského hradu do Stromovky. Místodržící žádali na panovníkovi povolení, aby mohli škůdce tohoto stromořadí přísně trestat. Císař Karel VI. jim vyšel vstříc a byl vydán příslušný patent. Ten se ovšem minul účinkem, protože po jedenácti letech museli vyhlásit toto nařízení: „Jeho císař a král. Milosti bylo s nelibostí vyslechnouti zprávu, že lipové stromořadí u Bubenče není bezpečno před všelijakou čeládkou a venkovany tamtudy jezdícími aneb jinými lidmi, kteří lípy kazí a ohaví. Z té příčiny J. M. Cská reskriptem daným ve Vídni dne 9. července 1714 nám poručila, aby se k takovým škůdcům přikračovalo přísnými tresty, i utětím ruky. O tom jsme my ohlášení učinili patentem ze dne 24. července t. r. Poněvadž nyní opět se přihází, že lidé takoví stromořadí kazí, zapovídáme znova tímto listem, aby nikdo na stromech škody nečinil, ale každý pod trestem svrchu psaným pychu se zdržel. Dán na zámku Pražském dne 6. srpna 1725.“³⁴

V průběhu 19. století byla výsadba a ochrana stromořadí okolo silnic upravena zemskými silničními zákony.

Novověk

Rozvoj dolů a manufakturní výroby v první polovině 18. století vyžadoval stále vyšší spotřebu dřeva. Navíc bylo dominujícím druhem paliva. Situace se postupně stávala neudržitelnou a hrozilo, že lesy nebudou stačit. Merkantilistická hospodářská politika státu se sice snažila zamezit vývozu suroviny do zahraničí, ale taková opatření neměla na úbytek lesů zásadnější vliv. Roku 1754 byl vydán *Císařský královský patent lesů a dříví, ustanovení v království Českém se týkající*, zjednodušeně lesní řád. Proklamoval nutnost vážít si ztenčujících se zásob dřeva a vyvarovat se svévolného ničení lesů a pychu, který byl tehdy zřejmě velmi rozšířen. Vrchnosti, která lesní řád nevíkala zrovna radostně, neboť omezoval její právo disponovat s lesy, slíbil i přes uložené povinnosti ochranu. Správa lesů byla podřízena veřejnému dozoru. Řád nařizoval šetření dřeva a omezoval výstavbu dřevěných budov a mostů. Pro Moravu byl lesní řád vydán ještě v roce 1754, ve Slezsku v roce 1756.

Vyhlášení lesního řádu samozřejmě nemohlo znamenat okamžitou nápravu a změnu v lidském myšlení. Trvalo ještě několik desetiletí, než se projevila ochranná opatření lesního řádu a dorostla nová generace lesníků.

Lesní řády byly nahrazeny lesním zákonem č. 250/1852 ř. z. Ten prohloubil zásady uvedené v předchozích řádech a upřesnil některé lesnické postupy. V platnosti se udržel velmi dlouho, zrušil jej až zákon č. 166/1960 Sb., o lesích a lesním hospodářství.

³⁴ VACEK, František, Dějiny Bubenče, Dejvic, Šárky a okolí, in: Sborník příspěvků k dějinám král. hlav. města Prahy, 4., VOJTÍŠEK, Václav (ed.), Praha 1923, s. 82.

Počátky individuální ochrany stromů

Důvody ochrany jednotlivých stromů bývaly různé. Lidé vysazovali stromy v duchu staletých tradic při narození dítěte, na památku významné události, jako tzv. rodové stromy apod. Častější je ovšem opačná praxe, když se k nápadnému starému stromu vymyslela legenda. Je tedy přirozené, že takové stromy požívaly ochrany, která sice nebývala nijak právně podložena, zato byla silně zakořeněna v lidském vnímání.

Pronikání osvícenských myšlenek v 18. století a romantismu první poloviny 19. století vyvolávalo v lidech, zejména šlechtě a měšťanstvu, zájem o přírodu a její krásy. Staré a bizarní stromy začaly být vnímány jako objekty s vysokou estetickou hodnotou a jejich okolí je začalo ze své vůle ochraňovat. Například třeboňský archivář Petr Světecký zmiňuje roku 1752 „velkej dub“ v lese Senochov u hranic třeboňského panství. Dub patřil k nejmohutnějším v širokém okolí a vrchnost k němu vodívala své návštěvy a pořádala pod ním snídaň.³⁵ Jiný příklad úcty a ochrany stromu pochází ze Lhot u Potštejna. Tamní tzv. „Horákův buk“ si zamiloval kníže Kinský natolik, že jej s pozemkem odkoupil, aby mu zajistil ochranu.³⁶

První chráněná území

Do první poloviny 19. století spadá vznik prvních chráněných lokalit. Tradičně bývají za nejstarší chráněná území považovány pralesy Žofínský a Hojná Voda v Novohradských horách, které byly zřízeny rozhodnutím majitele panství hraběte Buquoye roku 1838. Ještě o několik let dříve byly z vůle vlastníků chráněny Malý a Velký Bezděz a Veltruský park.³⁷

Důvodem ochrany těchto území byly především unikátní lesní porosty. Žofín a Hojnou Vodu vyčlenil hrabě Buquoy z obhospodařování, aby zachoval jejich původní pralesní charakter. Stejně si počínal i kníže Schwarzenberg roku 1858, když „na věčné časy“ vyhlásil rezervaci v Boubínském pralesi a zakázal tam těžbu. Na rozdíl od Buquoye zdůrazňoval nejen estetickou hodnotu pralesa, ale i jeho význam pro vědecké účely. Jednalo se o „jediný středoevropský prales původního vegetačního složení (buk, jedle, smrk)“.³⁸

Od 60. let 19. století přibývá takto vyhlášených rezervací, z nichž velká část je chráněna právě kvůli stromovému porostu. Od roku 1869 požívala ochrany rezervace Zlatěšovice – Stará obora u Hluboké nad Vltavou, „louka s porostem smrku, sosny, dubu, buku a jedle od 145–165 let“³⁹ od cca 1880 Černická obora, kde byl „přestárlý

³⁵ BARTUŠKA, Václav, a kol., Staré a památné stromy Třeboňska, České Budějovice 2008, s. 91.

³⁶ HRUŠKOVÁ, Marie, Podivuhodné stromy, Praha 2011, s. 104.

³⁷ FRANKOVÁ, Martina, Právní úprava chráněných území na ochranu přírody do roku 1956, České právo životního prostředí, 2014, 14, s. 104.

³⁸ Výnos Ministerstva školství a národní osvěty ze dne 31. 12. 1933, čj. 143.547 V, o ochraně přírodních památek (tzv. Silvestrovský výnos), s. 7, dostupné online: <http://drusop.nature.cz/ost/chrobjekty/scan_vyhlasiky/brow.php?frame=&ID_DOC=5&FROM_ZCHRU=24&cacheid=1449217143883&ID_ZCHU_MAP=&ID_ZCHU_MAP_SEARCH=1&pageposscan_most_vyh13=&SHOW2MAP_ALL=0&ORDER_BYscan_most_vyh13=rozliseni+desc%2Cporadi#scan_most_vyh13> [16. 9. 2015].

³⁹ Tamtéž, s. 3.

porost borovice, smrku a jedle“⁴⁰ od roku 1884 Buky u Vysokého Chvojna coby „nejstarší bukový a lipový porost Holické vysočiny s jedlemi do 320 let“⁴¹ a tak podobně.

Na tomto místě je nutné poznamenat, že v oné době neexistovala žádná komplexnější právní úprava ochrany přírody. Její výraznější rozvoj nastal až po vzniku samostatného Československa v roce 1918.

Období 20. století

Z uvedeného je zřejmé, že ochrana stromů měla povahu obyčejovou a zajišťoval ji především vlastník stromu. Jiný způsob ochrany prakticky neexistoval, protože zpočátku nebyl ani společenský zájem na takové ochraně. Pokud stromy nespádaly pod lesní zákon nebo zákony silniční, byla jejich ochrana výhradně soukromoprávní – jako objekt vlastnictví. Podle § 294 a 295 zákona č. 946/1811 Sb. z. s., všeobecného občanského zákoníku (Allgemeines bürgerliches Gesetzbuch z roku 1811, dále jen ABGB), byly stromy příslušenstvím věci, resp. součástí pozemku, na němž rostou. Uplatňovala se však zcela superficiální zásada. Způsob určení vlastnictví stromu upravoval § 421. To se určovalo podle místa, odkud vyrůstal kmen stromu. Strom na hranici dvou pozemků patřil vlastníkům obou pozemků. Podle § 422 měl vlastník pozemku právo ořezat větve a kořeny cizího stromu, které přesahovaly nad/pod jeho pozemek.

Absence postihu pochopitelně umožňovala vandalské chování ke stromům. Na potřebu chránit staré stromy upozornil již roku 1899 Jan Evangelista Chadt-Ševětínský prvním publikováním svého soupisu památných stromů. Kritizoval laxní přístup ke stromům a jako příklad opačné praxe v zahraničí uvedl úspěšné přesazení 300letého tisu ze zrušené botanické zahrady ve Frankfurtu nad Mohanem.⁴²

Záhy po rozpadu rakouské monarchie odstartovala v nově vzniklém Československu pozemková reforma. Ta představovala velký zásah do vlastnických práv k půdě a měla za cíl upravit majetkové poměry dle nového společenského uspořádání. Prvním krokem reformy byl zákon č. 32/1918 Sb. z. a n., o obstavení velkostatků, který znemožnil vlastníkům dispozici s jejich velkostatkem. Navazující zákon č. 215/1919 Sb. z. a n. (tzv. záborový zákon) definoval velikost pozemkového majetku podléhajícího záboru. Realizaci záborového procesu prováděl zvláštním zákonem zřízený Pozemkový úřad.⁴³ Zabrané pozemky byly následně přidělovány jiným osobám na základě zákona č. 81/1920 Sb. z. a n. (tzv. přidělový zákon). Tento zákon byl z hlediska ochrany přírody nejdůležitější. Dle § 20 měl Pozemkový úřad při své činnosti dbát, aby „přídělem nebyly rušeny krásy přírodní a ráz krajinný a aby nevzaly újmu památky přírodní, historické a umělecké“. Pozemkový úřad též mohl propustit ze záboru i větší plochy ekologické či historické hodnoty, než stanovil zákon záborový, pokud se vlastník podřídil podmínkám ochrany stanoveným Pozemkovým úřadem. Díky absenci

⁴⁰ Tamtéž, s. 6.

⁴¹ Tamtéž.

⁴² CHADT-ŠEVĚTÍNSKÝ, Jan Evangelista, Staré a památné stromy v Čechách, na Moravě a ve Slezsku: popisy 65 vzácných stromů se 30 obr. význač. druhů, Praha 1913, s. 6–8.

⁴³ Podrobněji MALÝ, K., a kol., Dějiny českého a československého práva, c. d., s. 427–433.

zvláštního zákona o ochraně přírody bylo toto ustanovení v českých zemích jedinou a zároveň historicky první normou umožňující omezit výkon vlastnického práva za účelem ochrany přírody, a tudíž i stromů.⁴⁴

Návrh na přijetí zákona na ochranu přírodních památek předložil v roce 1922 poslanec Národního shromáždění Jaroslav Stejskal, ale neuspěl. Téhož roku požádalo Ministerstvo školství a národní osvěty (dále jen MŠANO) Jana Svatopluka Procházku, aby vypracoval návrh takového zákona, ovšem průtahy a politická situace jeho návrhu nepřála.⁴⁵

Významným milníkem v historii ochrany přírody byl tzv. Silvestrovský výnos (výnos MŠANO ze dne 31. prosince 1933, čj. 143.547 V, o ochraně přírodních památek). Jednalo se o seznam dosud zřízených rezervací bez právní závaznosti, určený „k informaci profesorských a učitelských sborů pro výuku ve školách“,⁴⁶ přesto byl jeho vliv na ochranu přírody zásadní. Potvrzoval, že stát ochranu těchto rezervací⁴⁷ uznává. Velké množství chráněných území obsažených v Silvestrovském výnosu požívalo ochrany právě díky svému unikátnímu vegetačnímu porostu.

Zákon o státní ochraně přírody a prováděcí vyhláška

Zákon upravující komplexní veřejnoprávní ochranu přírody se podařilo prosadit až v polovině 50. let 20. století. Byl to zákon č. 40/1956 Sb., o státní ochraně přírody.

Stromy mohly požívat ochrany jako součást chráněného území,⁴⁸ nebo individuálně. Podle § 6 mohly být významné stromy a jejich skupiny prohlášeny za chráněné přírodní výtvořy nebo chráněné přírodní památky. Vzhledem k faktu, že § 6, odst. 1 v demonstrativním výčtu stromy přímo uvádí, je nasnadě, že jejich ochrana dle tohoto ustanovení byla častá. Ostatně prohlášení stromu za *chráněný přírodní výtvor* znamenalo nejvyšší možný stupeň ochrany pro nejvýznamnější stromy. Takový strom byl veden v evidenci a bylo zakázáno jej ničit. Sankce za protiprávní jednání ukládal okresní národní výbor (dále jen ONV) a jejich výše byla odstupňována dle závažnosti porušení – občanovi (jakékoli fyzické osobě) mohla být uložena důtka nebo pokuta až do výše 5000 Kčs; organizacím pokuta až do výše 250 000 Kčs. Pokuty byly příjmem národního výboru, který je uložil.

Soupisy stromů vyhlášených jako chráněné přírodní výtvořy nebo chráněné přírodní památky prováděla krajská střediska státní památkové péče a ochrany přírody. Evidence nebyla jednotná, každé středisko používalo vlastní formuláře.⁴⁹

Zákon zavedl i název *stromy rostoucí mimo les* (§ 13, odst. 2). Do této kategorie náležely stromy, na něž nedopadal lesní zákon. O případném kácení těchto stromů rozhodoval místní národní výbor (dále jen MNV), pokud si to nevyhradil ONV, nebo

⁴⁴ FRANKOVÁ, M., Právní úprava chráněných území, c. d., s. 109.

⁴⁵ PEŠOUT, Pavel, Silvestrovský výnos – 80 let od vydání, Ochrana přírody, 2013, 68, 6, s. 9.

⁴⁶ Tamtéž, s. 10.

⁴⁷ Pojmy „rezervace“, „chráněné území“ apod. byly tehdy užívány promiscue.

⁴⁸ Ustanovení § 3 zákona č. 40/1956 Sb.: „Chráněnými územími jsou: a) národní parky, b) chráněné krajinné oblasti, c) státní přírodní rezervace, d) chráněná naleziště, e) chráněné parky a zahrady, f) chráněné studijní plochy.“

⁴⁹ REŠ, Bohumil – ŠTERBA, Pavel, Památné stromy. Metodika AOPK ČR, Praha 2010, s. 9.

pokud se na předmětné stromy nevztahovala zvláštní úprava v jiných předpisech.⁵⁰ Za poškození stromu rostoucího mimo les nebo jeho skácení bez souhlasu mohl ukládat ONV výše zmíněné sankce.

Zákon v § 19, odst. 2 zmocňoval Ministerstvo kultury České socialistické republiky k vydání vyhlášky upravující podrobnosti o ochraně stromů rostoucích mimo les, o postupu při výjimečném povolování jejich kácení a o způsobu využití dřevní hmoty z těchto stromů. Tato vyhláška byla publikována ve Sbírce zákonů pod č. 142/1980 Sb. Vztahovala se na „stromy (dřeviny stromového a keřového vzrůstu) rostoucí mimo les v krajině, sídelních útvarech a v jejich obytných, výrobních a rekreačních zónách“.⁵¹ Tyto stromy dělila do dvou kategorií: kategorie I obsahovala taxativní výčet,⁵² kategorie II všechny ostatní. Stromy zařazené v kategorii I požívaly vyšší ochrany, neboť k jejich kácení bylo vždy nutné povolení. Vyhláška dále upravovala náležitosti žádosti o povolení kácení stromu, způsob rozhodování národního výboru o této žádosti i povinnost nabídnout vytěženou dřevní hmotu státní organizaci lesního hospodářství.

Stromy chráněné podle zákona i vyhlášky bývaly často označovány různými plechovými štítky, připevněnými přímo ke kmeni stromu. Jejich podoba nebyla jednotná. Převážně se jednalo o malé zelené štítky. Na některých bylo vyraženo evidenční číslo stromu, na jiných ne, protože strom nebyl v žádné evidenci (jednalo se o strom kategorie I). Členové Českého svazu ochránců přírody obdrželi tyto tabulky a označovali jimi vzrostlé stromy, aniž by je prohlašovali za chráněné a zanesli je do evidence.⁵³ S těmito tabulkami se můžeme dodnes hojně setkávat, ovšem nemají již žádnou právní relevanci.

Ochrana stromů v ostatních předpisech

Komplexní zákon o státní ochraně přírody nebyl jediným předpisem, který ve druhé polovině 20. století zabezpečoval stromům ochranu. Dalšími byly především zákony upravující lesní hospodářství, které ovšem není předmětem této studie.

Stromořadí podél silnic se nadále řídilo silničními zákony. Zestátněním veřejných silnic v roce 1949 bylo stromové podél silnic označeno za součást silnice.⁵⁴ Zákon č. 135/1961 Sb., o pozemních komunikacích (silniční zákon), definoval v § 14 pojem silniční stromové a péči o ně svěřil ONV.⁵⁵

Změna nazírání na aleje nastala v 80. letech 20. století s nárůstem silniční dopravy a dopravních nehod. Novela silničního zákona č. 27/1984 Sb. změnila po-

⁵⁰ Např. zákon č. 138/1973 Sb., o vodách (vodní zákon).

⁵¹ Ustanovení § 1, odst. 1 vyhlášky č. 142/1980 Sb.

⁵² Ustanovení § 2, odst. 2 vyhlášky č. 142/1980 Sb.: „Do kategorie I se zařazují stromy: a) v parcích, veřejných sadech, veřejných zahradách a ve stromořadích, b) s krajinotvornou nebo estetickou nebo historickou nebo přírodní hodnotou, c) v remízích a větrołamech v komplexech zemědělské půdy, dále v podhorských a horských oblastech s typickým přechodem mezi zemědělskou krajinou a lesem, d) určené k ochraně půdy, prameniště a rašeliniště, e) s ochrannou funkcí v okolí průmyslových, zemědělských a jiných hospodářských objektů, f) ostatní s obvodem kmene nad 125 cm (nebo průměru 40 cm) měřeného ve výši 130 cm nad zemí a dřeviny keřového vzrůstu o plošné výměře nad 60 m čtverečných, g) v likvidovaných, popřípadě opuštěných těžebních prostorech nerostů, včetně hald, výsypek a odvalů.“

⁵³ FIŠAROVÁ, Eva, Jak se vyhláší chráněný strom?, dostupné online: <<http://ekolist.cz/cz/zelenadomacnost/dotazy-a-odpovedi/jak-se-vyhlasuje-chroneny-strom>> [20. 8. 2015].

⁵⁴ Viz § 2, odst. 2 zákona č. 147/1949 Sb., jímž se vydávají některé předpisy o veřejných silnicích.

⁵⁵ Ustanovení § 14 zákona č. 135/1961 Sb.: „Okresní národní výbory pečují, aby na silničních pomocných pozemcích byly vysazovány a pěstovány stromy a keře, zejména ovocné stromy (silniční stromové).“

jem silniční stromoví na silniční zeleň a zavedla termín pevná překážka (novelizovaný § 20 silničního zákona). Prováděcí vyhláška federálního ministerstva dopravy č. 35/1984 Sb. zařadila mezi pevné překážky i stromy rostoucí ve vozovce a na krajnicích (§ 21, odst. 1). Určila lhůtu k jejich odstranění.⁵⁶ Vzhledem k tomu, že i dnes se běžně vyskytují stromy na krajnicích, je zřejmé, že lhůty dodrženy nebyly. Kácení stromů nebyvalo příliš oblíbené. Silničáři se raději uchýlili k žádosti o výjimku, kterou jim umožňoval silniční zákon. Vyhláška č. 35/1984 Sb. neurčovala svůj vztah k vyhlášce č. 142/1980 Sb. ohledně povolování kácení stromů, což v praxi působilo interpretační problémy.

Ustanovení o stromech obsahovaly i jiné předpisy. Např. dle § 10 písm. a) zákona č. 138/1973 Sb., o vodách, povoloval vodohospodářský úřad vysazování, kácení a odstraňování stromů a keřů v zátopových územích. Podle § 34 odst. 1 písm. b) téhož zákona byl správce vodního toku oprávněn v zájmu správy vodního toku odstraňovat nebo nově vysazovat stromy a keře na pozemcích při něm. Pokud strom zabezpečoval stabilizaci vodního toku, mohl vodohospodářský orgán správcům (vlastníkům, uživatelům) pozemků při vodních tocích zakázat tyto stromy kácet (§ 36, odst. 4).

Závěr

Ochrana stromů na území dnešní České republiky prošla složitým vývojem. Na počátku byl strom téměř nedotknutelným, později se z něj stala pouhá výrobní surovina. Kultovní význam byl postupně vytlačován hospodářským významem. Kult stromů i přesto přežil dlouhá staletí v podobě pověr a lidových zvyků.

Vznik nejstarších státních útvarů na našem území přinesl také první písemně zaznamenané obyčeje. Ty jsou dnes cenným dokladem tehdejší právní kultury, která pamatovala na ochranu dřevin. Z lesnického hlediska byla důležitá doba Karla IV. Jeho koncept zákoníku označovaný jako *Maiestas Carolina* podrobně upravoval ochranu lesů a zaváděl přísné tresty za jejich ničení.

Větší množství předpisů od konce 14. po 16. století upravovalo danou problematiku s různými odchylkami. Ty závisely nejen na době vzniku normy, druhu práva (městské, šlechtické), ale v rámci městského práva i na oblasti, kam město spadalo. Nejednotnost úpravy vedla ke kodifikačním snahám a zpracování jednotného zákoníku.

Neutěšený stav lesů přispěl v polovině 18. století k vydání lesního řádu. Tento pokrokový předpis znamenal zlom v lesním hospodářství a platil téměř sto let. V 19. století postupně vznikala z vůle vlastníků první chráněná území, často právě kvůli cennému stromovému porostu.

Prudký rozvoj právní úpravy ochrany dřevin nastal až ve druhé polovině 20. století s přijetím zákona č. 40/1956 Sb., o státní ochraně přírody. Teprve s účinností tohoto přelomového zákona přichází komplexní obecná veřejnoprávní ochrana dřevin, která je dnes považována již za naprostou samozřejmost.

⁵⁶ Ustanovení § 21, odst. 2 vyhlášky č. 35/1984 Sb.: „Předměty tvořící pevnou překážku umístěné na vozovce a v krajnicích silnic nebo místních komunikací v době před účinností této vyhlášky musí být odstraněny v těchto lhůtách a) u silnic I. třídy budovaných jako rychlostní komunikace do 30. 6. 1986, b) u silnic I. a II. třídy do 31. 12. 1986, c) u silnic III. třídy a u místních komunikací I. a II. třídy do 31. 12. 1990.“

Seznam zkratk

- ABGB – Allgemeines bürgerliches Gesetzbuch (Všeobecný občanský zákoník)
MNV – místní národní výbor
ONV – okresní národní výbor
MŠANO – Ministerstvo školství a národní osvěty

Outline of the History of Protection of Trees in the Czech Lands

Summary: This contribution, which draws both on historical and legal sciences, deals with the development of the protection of trees in the Czech Lands since early times until the present day. It investigates the reasons which motivated their protection in various historical epochs. At first, some trees were the object of religious veneration, while later, they became property. This article focuses on legal norms which regulated their protection, explains the circumstances which motivated the adoption of these norms, and describes and explains their content. The author also touches upon some related subjects, such as trees that marked borders and tree lined avenues.

Prameny a literatura

- ADAMOVIÁ, Karolina – SOUKUP, Ladislav, *Prameny k dějinám práva v českých zemích*, Plzeň 2010.
BARTUŠKA, Václav, a kol., *Staré a památné stromy Třeboňska*, České Budějovice 2008.
DUDÍK, Beda, *Dějiny Moravy*, 8. Kulturní poměry na Moravě od roku 1197 do 1306, Praha 1882.
FRANKOVÁ, Martina, *Právní úprava chráněných území na ochranu přírody do roku 1956*, České právo životního prostředí, Praha 2014.
FRAZER, James George, *Zlatá ratolest*, Praha 1994, s. 107.
HRUŠKOVÁ, Marie, *Podivuhodné stromy*, Praha 2011.
CHADT-ŠEVĚTÍNSKÝ, Jan Evangelista, *Dějiny lesů a lesnictví*, Písek 1913.
JIREČEK, Hermenegild, *Slovanské právo v Čechách a na Moravě. Doba třetí: Století čtrnácté*, 1., *Základy zemského zřízení*, Praha 1872.
JIREČEK, Josef, *Práva městská Království českého a Markrabství moravského spolu s krátkou jich summou od M. Pavla Krystyana z Koldína*, Praha 1876.
JIREČEK, Hermenegild – JIREČEK, Josef, M. Brikcího z Licka *Práva městská dle textu z r. 1536*, Praha 1880, s. XXV–XXVI.
KINCL, Jaromír, *Texty ke studiu obecných dějin státu a práva*, 1. Starověk, část 2., Praha 1977, s. 65.
MALÝ, Karel, a kol., *Dějiny českého a československého práva do roku 1945*, Praha 2003.
MENŠÍK Z MENŠTEJNA, Jakub, *O Mezech, hranicích, saudu a rozepři mezní i příslušenství jich v Království českém*, in: *Spisy právnícké o právu českém v XVI-tém století*, JIREČEK, Hermenegild (ed.), Vídeň 1883.
PALACKÝ, František, *Archiv český čili Staré písemné památky české i moravské*, 3., Praha 1844.
REŠ, Bohumil – ŠTERBA, Pavel, *Památné stromy. Metodika AOPK ČR*, Praha 2010.
SKŘEJPEK, Michal, *Římské soukromé právo: systém a instituce*, Plzeň 2011.
SOBOTKA, Primus, *Rostlinstvo a jeho význam v národních písních, pověstech, bájích, obřadech a pověrách slovanských: příspěvek k slovanské symbolice*, Praha 1879.
TOMEK, Wacław Wladiwoj, *Kosmův Letopis český s pokračováními Kanowníka wyšehradského a Mnicha sázawského*, Praha 1882.
ZÍBRT, Čeněk, *Seznam pověr a zvyklostí pohanských z VIII. věku = Indiculus superstitionum et paganiarum*, Praha 1995.

POKYNY PRO AUTORY

Tyto ***Pokyny pro autory*** platí pro autory veškerých textů, které vydává Národní zemědělské muzeum s.p.o., v rámci své ediční činnosti (odborný článek, monografie, recenze, zprávy aj.). Redakce přijímá pouze původní práce vniklé na základě badatelské činnosti autora. **Všichni autoři předkládají svá díla redakci jako články původní a potvrzují, že předložené práce nebyly zkopírovány nebo plagiovány zcela nebo zčásti z děl jiných autorů či vlastních (autoplagiát).**

Pokyny pro úpravu rukopisu

1. Příspěvky dodávejte v jednom výtisku a na označeném CD/DVD nebo zašlete elektronicky na adresu redakce: **redakce@nzm.cz** ve formátu .doc (tj. vytvořené editorem WORD). Používejte list A4, standardní styl Normal, písmo Times New Roman při zadání velikosti písma 12 bodů, řádkování 1,5, okraje 2,5. Text neformátujte! Nepoužívejte zvětšení mezer mezi odstavci ani tabulátor na jejich začátcích, příp. změny proložení znaků; odstavce, titulky, podtitulky graficky neupravujte a necentrujte, neboť grafická úprava bude provedena jednotně. Tučné písmo (bold), kurzíva (italic) či podtržení v textu budou respektovány.
2. K textu článku a monografie přiložte abstrakt (do 600 znaků),¹ klíčová slova, resumé (rozsah od 800 znaků do 5 normostran dle typu rukopisu), to vše v českém jazyce, případně v anglickém jazyce. V případě vypracování recenze je třeba připojit stručný medailonek autora (jméno, narození, vzdělání, současné zaměstnání, odborná specializace, výběr z díla – rozsah do 500 znaků).
3. Rozsah textu by neměl převýšit počet normostran dohodnutý s vedoucím redaktorem. Rozsah textu a počet příloh může být ve výjimečných případech překročen, ale pouze po konzultaci s vedoucím redaktorem. Články do časopisu *Prameny a studie*: rozsah max. 15 NS + seznam použitých zdrojů + ev. seznam zkratk + popisky k obrázkům v samostatném souboru + seznam příloh v samostatném souboru + přílohy v samostatném souboru.
4. Za text, tabulky a grafy odpovídají autoři. Autoři jsou plně odpovědní za autorská a reprodukční práva. Rukopisy projdou recenzním řízením; konečnou úpravu rukopisu si vyhrazuje redakce (formální stránku).
5. Po vydání se poskytují autorské výtisky.

¹ Doporučení jak koncipovat *abstrakt* naleznete v Příloze č. 3 těchto Pokynů pro autory.

6. Odpovědný redaktor si vyhrazuje právo zásahu do textu v rámci korektur, eventuálně právo vyloučit příspěvek z důvodu odborné či jiné nedostatečnosti. Autor bude v takovém případě vyzván k nápravě. K případným změnám v textu se bude autor moci vyjádřit v rámci autorských korektur.

7. Dodržujte následující pokyny v textu:

- název příspěvku
- uvedení grantové či jiné podpory včetně institucionální afiliace
- abstrakt (v rozsahu do 600 znaků)
- text (nadpisy jednotlivých kapitol, podkapitol možné)
- seznam použitých pramenů a literatury dle citační normy uvádějte na závěr textu (nečíslovaný a v abecedním pořadí)
- v případě užití zkratk v textu nutno dodat seznam zkratk
- na konci příspěvku uveďte korespondenční adresu (jméno a příjmení s tituly, název a adresa pracoviště, e-mailová adresa)
- typografická pravidla: po čárce a tečce používejte vždy mezeru, rozlišujte mezi pomlčkou (–) a spojovníkem (-), v případě rozmezí letopočtů, dat a stránek, používejte výhradně pomlčku bez mezer (např. 1962–1967, 22.–26. května 1964, s. 1–5); klávesová zkratka Alt + 0150; znak „%“ odděluje od číslice mezerou
- další doporučení viz přílohy těchto Pokynů pro autory.

8. Příprava obrázků, tabulek, grafů a popisků

U všech obrazových příloh musí být uveden jejich zdroj, jméno autora obrazové přílohy, jedná-li se o dílo autorské (např. fotografie nebo kresba), a rovněž musí být opatřeny obsahovými popisky, případně originálním/oficiálním názvem (pokud takový existuje), jinak nebudou otištěny. U fotografií bude označení typu „fotoarchiv autora“ akceptováno pouze tehdy, pokud je autor držitelem autentického originálu. V opačném případě je **povinností autora uvést originální zdroj. Ošetření případných autorských a reprodukčních práv k daným vyobrazením je povinností autorů příspěvků.** Přílohy se předávají buď v elektronické podobě (e-mailem), nebo umístěné na vhodném nosiči dat, např. CD/DVD/USB flash disk. V takovém případě je třeba jednotlivé soubory umístěné na CD/DVD/USB flash disku přehledně a srozumitelně pojmenovat.

- Obrázky dodávat v elektronické podobě jako samostatné, zřetelně označené soubory zvlášť, mimo text, a to jako soubory jpg nebo tiff.
- Fotografie z digitálních fotoaparátů dodávat v nejlepší možné kvalitě bez úprav.
- Černobílé obrázky (pérovky) dodávat v rozlišení minimálně 600 dpi, obrázky barevné a v odstínech šedi v rozlišení minimálně 300 dpi.
- Obrázky číslovat v pořadí tak, jak požadujete jejich umístění v textu; důležitý je zřetelný odkaz v textu, a to tímto způsobem: (obr. 1), (tab. 3).
- Grafy a tabulky tvořit v editoru EXCEL nebo v textovém editoru WORD.
- Popisky k obrázkům, tabulkám a grafům dodávat zvlášť mimo text, identicky označené k příslušnému obrázku, nejlépe číslicí, opět neformátovaný text.
- Za poslední větu popisku dělat tečku.

9. V textu používejte následující úpravu:

Povinný poznámkový aparát k textu uvádějte pod čarou, nikoliv na konci textu. Poznámky vytvářejte pomocí funkce *Poznámka pod čarou* v MS Word. Každá poznámka začíná velkým písmenem a končí tečkou. Poznámkový aparát má trojí funkci:

1. bibliografický záznam, odkud citát pochází – pramen nebo zdroj informace;
2. vysvětlení, komentování nebo podrobnější vysvětlení a rozvedení určité myšlenky z textu (které by v textu působilo nesourodě), je možné uvést i další díla, která se příslušným problémem blíže zabývají;
3. odkázání na ty pasáže v textu, které s myšlenkou souvisejí.

Pro citace z pramenů a literatury používejte následujících pravidel a vzorů:

Citační pravidla:

- příjmení a jméno oddělujte čárkou; příjmení pište velkými písmeny. Mezi údajem o autorovi a údaji o názvu používáme čárku, autoři se oddělují pomlčkou;
- pro citaci článku ze sborníku či kapitoly z monografie je nutné použít před údaji o zdrojové publikaci slovo „in“, za kterým následuje dvojtečka;
- název monografie, článku ve sborníku či periodiku je oddělen čárkou;
- u monografií a sborníků vždy uvádíme místo vydání, rok vydání a odkaz na stranu, ze které citujeme (v seznamu literatury odkaz na citovanou stranu nahrazujeme rozsahem zdrojového článku ze sborníku nebo kapitoly z monografie);
- u periodik vždy píšeme rok vydání, ročník, číslo (pokud takové existují) a odkaz na stranu, ze které citujeme (v seznamu literatury odkaz na citovanou stranu nahrazujeme rozsahem zdrojového článku);
- u dokumentů z webového zdroje uvádíme příslušný hypertextový odkaz ve špičatých závorkách, k němuž připojujeme v hranatých závorkách údaj o časovém přístupu ke zdroji;
- v případě vícero po sobě jdoucích citací od stejného autora se používá velkým písmem TÝŽ, TÁŽ, TÍŽ;
- zkrácenou formu úplného jména autora (PEKAŘ, J.) a zkratky časopisu, archivu, fondu uvádějte až po první úplné citaci, přičemž u ní je nutné uvést v závorce dále používanou zkratku: Český časopis historický (dále jen ČČH), Státní okresní archiv Náchod (dále jen SOKA Náchod). Způsob citací a zkracování musí být v celém rukopise jednotný;
- používat zkratku srov., ne srv.

Citace archivního pramene:

Archiv, fond Název fondu, ukládací jednotka, číslo ukládací jednotky, inventární číslo (pokud takové existuje), signatura (pokud taková existuje), co nejbližší specifikace dokumentu.

Používejte přesný název archivního fondu. Můžete ho nalézt na adrese:

<http://aplikace.mvcr.cz/archivni-fondy-cr/default.aspx>

Příklad:

Národní archiv Praha (dále jen NA Praha), fond Úřad říšského protektora, Praha, k. č. 11, inv. č. 117/f, sign. 746, dokument z 13. května 1943.

Státní oblastní archiv v Zámrsku (dále jen SOA Zámorsk), fond Rodinný archiv Šliků, k. č. 25, inv. č. 371, sign. VII.1., Vidimus z r. 1475 o podělení Matese a Václava Šliků.

Citace v seznamu pramenů:

Národní archiv Praha, fond Úřad říšského protektora, Praha.

Státní oblastní archiv v Zámrsku, fond Rodinný archiv Šliků.

Citace monografie:

PŘÍJMENÍ, Jméno, Název monografie, Místo vydání rok vydání, citovaná strana.

Příklad:

PEKAŘ, Josef, Bílá hora. Její příčiny a následky, Praha 1921, s. 19.

KUBŮ, Eduard – PÁTEK, Jaroslav, Mýtus a realita hospodářské vyspělosti Československa mezi světovými válkami, Praha 2000, s. 167.

Opakovaná citace:

PEKAŘ, J., Bílá hora, c. d., s. 19.

Citace v seznamu literatury a pramenů:

PEKAŘ, Josef, Bílá hora. Její příčiny a následky, Praha: Vesmír 1921.

KUBŮ, Eduard – PÁTEK, Jaroslav, Mýtus a realita hospodářské vyspělosti Československa mezi světovými válkami, Praha: Karolinum 2000.

Citace kapitoly v kolektivní monografii:

Příklad:

LOZOVIUK, Petr, Etnografie jako národní věda, in: KAISEROVÁ, Kristina – KUNŠTÁT, Miroslav (edd.), Hledání centra. Vědecké a vzdělávací instituce Němců v Čechách v 19. a v první polovině 20. století, Ústí nad Labem 2001, s. 77.

Citace v seznamu literatury:

LOZOVIUK, Petr, Etnografie jako národní věda, in: KAISEROVÁ, Kristina – KUNŠTÁT, Miroslav (edd.), Hledání centra. Vědecké a vzdělávací instituce Němců v Čechách v 19. a v první polovině 20. století, Ústí nad Labem: Albis International, UJEP – Ústav slovansko-germánských studií FF 2001, s. 59–98.

Citace článku v periodiku:

PŘÍJMENÍ, Jméno, Název článku, Název časopisu, rok vydání, ročník, číslo, citovaná strana.

Příklad:

KUČERA, Jaroslav, Mezi Wilhelmstrasse a Thunovskou (finanční podpora Německé říše Sudetonecké straně v letech 1935–1938), Český časopis historický (dále jen ČČH), 1997, 95, 2, s. 399.

Opakovaná citace: KUČERA, J., Mezi Wilhelmstrasse, c. d., s. 398.

Citace v seznamu literatury:

KUČERA, Jaroslav, Mezi Wilhelmstrasse a Thunovskou (finanční podpora Německé říše Sudetonecké straně v letech 1935–1938), Český časopis historický, 1997, 95, č. 2, s. 387–410.

Citace článku ve sborníku:

PŘÍJMENÍ, Jméno, Název článku, in: Název sborníku, EDITOR, Jméno (ed.), Místo vydání rok vydání, citovaná strana.

Příklad:

KOTISOVÁ, Markéta, Patscheiderův proces, in: Opava. Sborník k dějinám města 3, Opava 2003, s. 90.

LEMBERG, Hans, Von den Deutschböhmen zu den Sudetendeutschen. Der Beitrag der Geschichtswissenschaften und Geschichtspolitik, in: BRENNER, Christiane – FRANZEN, Erik – HASLINGER, Peter – LUFT, Robert (edd.), Geschichtsschreibung in den böhmischen Ländern im 20. Jahrhundert. Wissenschaftstraditionen – Institutionen – Diskurse, München 2006, s. 101.

Opakovaná citace: KOTISOVÁ, M., Patscheiderův proces, c. d., s. 89.

Citace v seznamu literatury:

KOTISOVÁ, Markéta, Patscheiderův proces, in: Opava. Sborník k dějinám města 3, Opava: Maticе Slezská 2003, s. 90–91.

LEMBERG, Hans, Von den Deutschböhmen zu den Sudetendeutschen. Der Beitrag der Geschichtswissenschaften und Geschichtspolitik, in: BRENNER, Christiane – FRANZEN, Erik – HASLINGER, Peter – LUFT, Robert (edd.), Geschichtsschreibung in den böhmischen Ländern im 20. Jahrhundert. Wissenschaftstraditionen – Institutionen – Diskurse, München: Oldenbourg 2006, s. 95–108.

Citace akademické práce:

PŘÍJMENÍ, Jméno, Název. Údaje o typu práce. Místo vzniku: školící pracoviště rok vzniku, citovaná strana.

Příklad:

KNOTEK, Petr, Kultura jako péče o duši. Nepublikovaná diplomová práce. Praha: katedra andragogiky Filozofické fakulty Univerzity Karlovy 1999, s. 53. + ev. odkaz na internetový zdroj.

Opakovaná citace: KNOTEK, P., Kultura, c. d., s. 15.

Citace v seznamu literatury:

KNOTEK, Petr, Kultura jako péče o duši. Diplomová práce. Praha: katedra andragogiky Filozofické fakulty Univerzity Karlovy 1999.

Citace hesla ve slovnících, lexikonech, příručkách apod.:

Příklad:

Heslo Práce: Velký sociologický slovník, II., Praha 1996, s. 824.

Opakovaná citace: Heslo Práce: Velký sociologický slovník, c. d., s. 825.

Citace v seznamu literatury:

Velký sociologický slovník, II., Praha: Karolinum 1996.

Zdroj na internetu:

PŘÍJMENÍ, Jméno, Název dokumentu, dostupné online: <hypertextový odkaz> [dd. mm. rrrr].

Příklad:

KOPEC, Jakub, Architektura je řeč. Daniel Libeskind v Ostravě, dostupné online: <<http://www.archiweb.cz/news.php?action=show&id=9320&type=6>> [11. 4. 2010].

Poslanecká sněmovna N. S. R. 1922, I. volební období, 6. zasedání, dostupné online: <http://www.psp.cz/archiv/1920ns/ps/tisky/T3808_01htm> [11. 12. 2009].

Opakovaná citace: KOPEC, J., Architektura, c. d.

Příspěvky zasílejte na adresu redakce:

Redakce

Národní zemědělské muzeum, s. p. o.

Kostelní 44

170 00 Praha 7

nebo elektronicky na e-mail: redakce@nzm.cz

KRITÉRIA VĚDECKÉHO VÝZKUMU

1. Jasně definované a vymezené téma. Předmětem výzkumu je poznatelný či identifikovatelný předmět, jenž musí být označován a definován tak, aby byl poznatelným a identifikovatelným rovněž pro ostatní. Pojmenovat předmět znamená určit podmínky, za nichž o něm můžeme mluvit, a to na základě pravidel, která stanovíme nebo která stanovili jiní, již dříve. Určíme-li pravidla, máme k dispozici nástroje, které činí náš předmět poznatelným a identifikovatelným.
2. Výzkum se musí dopracovat k tomu, aby o předmětu našeho zájmu sdělil věci, které ještě řečeny nebyly, anebo aby se podíval novým pohledem na věci, které již řečeny byly. I kompilační dílo může mít určitý vědecký smysl, pokud ještě nic podobného v daném oboru neexistuje. Kompilátor shromažďuje a organicky spojuje názory, které byly vysloveny různými badateli na dané téma. Kompilace ovšem bývá (ve většině případů opodstatněně) jako vědecký produkt často zpochybňována.
3. Výzkum musí být užitečný a prospěšný pro ostatní.
4. Výzkum musí poskytnout předpoklady pro potvrzení nebo vyvrácení předpokladů, z nichž vychází. Nesmí znemožnit to, aby kdokoliv jiný mohl v uvedeném bádání pokračovat.
5. Vědecké dílo musí dodržovat terminologické standardy příslušného oboru. Jazyk díla by měl být živý, pestrý. Vyjadřovací styl však musí být věcný, seriózní, neurážející dobrý vkus.
6. Autor by měl dodržovat etiku vědecké práce, tj. soustavu mravních zásad. Cílem etiky ve výzkumu je zajistit, aby nikomu nebylo ublíženo a nikdo netrpěl důsledky našeho výzkumu.

PŮVODNÍ ČLÁNEK V ODBORNÉM PERIODIKU (ČASOPISE)

Článkem se rozumí odborná studie zveřejněná v odborném periodiku bez ohledu na stát vydavatele. Prezentuje původní výsledky výzkumu, který byl uskutečněn autorem nebo týmem, jehož byl autor členem. Jedná se o celé texty prací s členěním podle požadavků vydavatelů periodika na strukturu vědecké práce (nejčastěji souhrn, úvod, přehled literatury, pramenný materiál a metody, výsledky, diskuze, závěr) s v časopise obvyklým (zpravidla předepsaným) způsobem citování zdrojů, nejčastěji v poznámkovém aparátu.

Odborným periodikem je vědecký časopis, který je recenzován, je vydáván jako periodická publikace v tištěné nebo elektronické podobě a má přidělen ISSN kód (mezinárodní standardní číslo seriálové publikace). Odborným periodikem není denní tisk ani populárně naučný časopis.

Články v odborném periodiku (časopise) se člení na:

Jimp – článek v odborném periodiku, který je obsažen v databázi Web of Science společností Thomson Reuters s příznakem „Article“, „Review“, „Proceedings Paper“ nebo „Letter“, a je publikován v periodiku, jehož impaktní faktor je každoročně zveřejňován v databázi Journal Citation Report (JCR) společností Thomson Reuters.

Jneimp – článek v odborném periodiku, který je obsažen ve světově uznávané databázi ERIH nebo SCOPUS.

Jrec – článek v odborném periodiku, které je zařazeno v Seznamu neimpaktovaných recenzovaných periodik vydávaných v České republice (zveřejněno na www.vyzkum.cz).

Článkem v odborném periodiku nejsou:

- abstrakt vědeckého příspěvku (např. na konferenci);
- texty pouze informativního charakteru;
- ediční materiály, třebaže publikované v odborném periodiku.

U volby časopisu pro zveřejnění studie je třeba dát pozor, zda se nejedná o **podvodného vydavatele**. V poslední době se objevuje praxe:

- uvádění **falešného impakt faktoru**,
- vytvoření **falešných internetových stránek** impaktovaného časopisu, který ve skutečnosti vlastní stránky vůbec nemusí mít (tzv. hijacking). Často se jedná o úzce zaměřené časopisy původně publikující v jiném než anglickém jazyce, které se „nově staly“ multidisciplinárně zaměřenými a publikují v angličtině,
- na trhu fungují tzv. **predátorské časopisy**, které lákají k uveřejňování textů nezkušené vědce, či akademiky, kteří chtějí snadno a rychle vykázat publikační aktivitu. V tom jim vydavatelé rádi vycházejí vstříc, neboť za publikaci od nich inkasují poplatky a vydělávají. Kvalita vydávaných „odborných“ textů je to poslední, co je zajímavé.

Jazyk, frekvenci vydávání, ISSN a skutečný vědecký obor časopisu můžete zkontrolovat podle Journal Citation Reports na stránkách *Web of Science*.

Doporučená struktura odborného článku:²

Název

Název článku by měl vyjadřovat obsah celé práce. Jedna ze základních rešeršních metod totiž je založena na vyhledávání klíčových slov v titulku.

² Navrhnutá struktura umožňuje další variace v souladu s tématem a požadavky redakce.

Autoři

V práci se uvádí všichni autoři, kteří se rozhodujícím způsobem podíleli na daném výzkumném úkolu a sepsání článku. Uvádí se pracoviště autorů a kontaktní informace, vč. e-mailové adresy. Nedílnou součástí článku je uvedení grantové či jiné podpory včetně institucionální afilience.

Abstrakt

Srov. samostatná příloha „Pokynů pro autory“. Abstrakt je vůbec nejdůležitější část publikace. Je to jakási miniatura celého článku. V abstraktu nesmí být obsaženo to, co není ve vlastním textu článku. Abstrakt by měl obsahovat všechna důležitá klíčová slova – usnadní se tak nalezení článku při jeho budoucím fulltextovém vyhledávání. Abstrakt se uvádí jak v českém, tak v anglickém jazyce.

Klíčová slova

Klíčová slova se uvádějí samostatně, jako obligatorní a nedílná součást abstraktu, a to v českém a anglickém jazyce.

Úvod

Uvést, na co se v článku navazuje, vymezit předmět výzkumu, proč je nutné jej řešit, co je cílem výzkumu, uvést stanovené hypotézy, z nichž se při výzkumu vycházelo.

Stav výzkumu a pramenů, použité metody

Analýza literatury by měla představovat kritickou rešerši; analýza pramenů částečně stanoví metody výzkumu. U metod obecně známých stačí zmínka, u méně běžných je nutný odkaz na odbornou literaturu a zvláště je popsat, rovněž tak jako metody vzácné nebo námi modifikované.

Výsledky

Přehledně zpracované výsledky všech analýz, pokusů a pozorování. Nedílnou součástí by měly být prostředky vizuální komunikace (tabulky, grafy, statistiky). Třebaže je to nesmírně těžké, uvádí se i výsledky, které nepodporují naši hypotézu. Jednak je to mravné, jednak to paradoxně přispěje evaluaci validity naší práce ze strany kolegů odborníků.

Diskuze

Diskuze slouží ke konfrontaci námi dosažených výsledků s tím, co uvádí dosavadní vědecká teorie a praxe. Máme zde možnost vysvětlit i případné výše uvedené „záporné“ výsledky. Diskuze by měla končit potvrzením (úplným, částečným, podmíněným) nebo naopak nepotvrzením původní hypotézy.

Seznam pramenů a literatury

Jedná se o citování informačních zdrojů. Na seznam primárních pramenů navazuje seznam literatury. Uvádíme české i zahraniční autory, kteří mají nějaký významný vztah k probíranému problému a z jejichž prací jsme čerpali nebo přímo citovali. Ze seznamu by mělo být na první pohled patrné, jakou pozornost jsme věnovali přípravě řešení – jak jsme obeznámeni s dosavadním stavem v daném oboru, jaký prostor věnujeme i opozičním názorům, atd. Formální úprava citací vychází z požadavků redakce.

Dalšími částmi klasického článku může být **obrazová příloha, seznam použitých zkratk** aj.

ABSTRAKT

Abstrakt spolu s názvem vědecké práce a seznamem klíčových slov slouží k prvotní informaci o vědecké práci, odborném článku či studii. Sděluje, jaký je stanoven cíl, jaký byl zvolen způsob jeho dosažení a jaký je přínos práce k řešenému tématu (tj. co z dané problematiky předkládaná práce pokrývá, co nikoli a co je v ní původní). Autor může vyjádřit účel svého textu i v jedné nebo dvou větách o několika slovech. V tomto případě platí, čím stručněji, tím lépe. Nutné je vyhnout se vágním formulacím. Koncipování abstraktu autorovi pomůže ujasnit si podstatné momenty v textu a smysl své vědecké práce.

Doporučená struktura abstraktu:

Abstrakt vědecké práce se zpravidla skládá ze čtyř částí, přičemž každá část má jednu až tři věty a třetí část se obvykle prolíná se čtvrtou částí. Tyto čtyři části nabízejí stručné odpovědi na následující čtyři otázky: 1. **Jaký problém se řeší?** 2. **Jaké řešení práce nabízí?** 3. **Jaké jsou přesně výsledky?** 4. **Jaký je význam práce?**

Na začátek abstraktu je možné vložit stručné uvedení do kontextu, ve kterém se problematika odehrává. Není to však nutností:

Práce/článek/studie je řešena v kontextu...

Práce/článek/studie staví na ... výsledcích... (odkaz na aktuální historiografii)

I. část – Jaký se řeší problém? Jaké je téma? Jaký je cíl?

Tato práce/článek/studie řeší...

Cílem této práce/článku/studie je...

Práce/článek/studie se zaměřuje na...

II. část – Jak je problém řešen? Jak je dosaženo cíle?

Zvolený problém je řešen za pomoci ... / aplikací...

V řešení bylo použito ... metody /... postupu /... analýzy...

Při zpracování dat bylo použito ... nástrojů...

Provedeno bylo ... vyhodnocení...

(možno charakterizovat použité prameny)

III. část – Jaké jsou konkrétní výsledky? Jak dobře je problém vyřešen?

Během výzkumu byl vytvořen systém, který...

Nabízené řešení poskytuje ... možnosti...

Provedeným výzkumem bylo zjištěno...

IV. část – Čím jsou výsledky práce užitečné.

Přínosem této práce/článku/studie je...

Hlavním zjištěním je...

Hlavním výsledkem je...

Na základě zjištěných údajů je možné...

Výsledky této práce/článku/studie/analýzy umožňují...

REDAKČNÍ RADA

PhDr. JITKA BALCAROVÁ, Ph.D.
Národní zemědělské muzeum, s. p. o.
Kostelní 44
170 00 Praha 7
jitka.balcarova@nzm.cz

prof. Ing. IVANA BOHÁČKOVÁ, CSc.
Česká zemědělská univerzita Praha
Kamýcká 129
165 21 Praha 6 – Suchdol
bohackiv@pef.czu.cz

prof. PhDr. JANA BUREŠOVÁ, CSc.
Katedra historie FF UP
Na Hradě 5
771 80 Olomouc
jana.buresova@upol.cz

PhDr. PAVEL DOUŠA, Ph.D.
Národní zemědělské muzeum, s. p. o.
zámek Kačina – Muzeum českého venkova
Svatý Mikuláš 51
284 01 Kutná Hora
pavel.dousa@nzm.cz

PhDr. MILOŠ HOŘEJŠ
Národní technické muzeum
Kostelní 42
170 00 Praha 7
milos.horejs@ntm.cz

prof. PhDr. IRENA KORBELÁŘOVÁ, Dr.
Slezská univerzita v Opavě
Filozoficko-přírodovědecká fakulta
Ústav historických věd
Masarykova třída 343/37
746 01 Opava
irena.korbelarova@fpf.slu.cz

Mgr. LUCIE KUBÁSKOVÁ
Národní zemědělské muzeum, s. p. o.
Kostelní 44
170 00 Praha 7
lucie.kubaskova@nzm.cz

prof. PhDr. EDUARD KUBŮ, CSc.
Ústav hospodářských a sociálních dějin FF UK
nám. Jana Palacha 2
116 38 Praha 1
eduard.kubu@ff.cuni.cz

Ing. MICHAL PLAČEK, Ph.D., Csc.
Soukromá vysoká škola ekonomická Znojmo
Studijní středisko Znojmo
Loucká 656/21
669 02 Znojmo
placek@svse.cz

doc. PhDr. JIŘÍ ŠOUŠA, CSc.
Katedra pomocných věd historických
a archivního studia FF UK
nám. Jana Palacha 2
116 38 Praha 1
doc.sousa@seznam.cz

doc. PhDr. MIROSLAV VÁLKA, Ph.D.
Ústav evropské etnologie
FF Masarykovy univerzity
Arna Nováka 1/1
602 00 Brno
valka@phil.muni.cz

AUTOŘI TEXTŮ

PhDr. PAVEL NOVÁK, CSc.

Národní zemědělské muzeum, s. p. o.
zámek Kačina – Muzeum českého venkova
pavel.novak@nzm.cz

Mgr. JAROMÍR PATOČKA, Ph.D.

Národní technické muzeum
jaromir.patocka@ntm.cz

Mgr. ADAM POLÁŠEK

Národní zemědělské muzeum, s. p. o.
polasek.adam@centrum.cz

Mgr. MILAN ŠIMANDL, DiS.

Národní zemědělské muzeum, s. p. o.
milan.simandl@gmail.com

PhDr. MARIE VOLDŘICHOVÁ

Národní zemědělské muzeum, s. p. o.
zámek Ohrada
marie.voldrichova@nzm.cz

prameny & studie 60

Redakce:

Vedoucí redaktor: prof. PhDr. Eduard Kubů, CSc.

Výkonný redaktor: PhDr. Miloš Hořejš

Redakční rada:

PhDr. Jitka Balcarová, Ph.D., prof. Ing. Ivana Boháčková, CSc., prof. PhDr. Jana Burešová, CSc.,

PhDr. Pavel Douša, Ph.D., PhDr. Miloš Hořejš, prof. PhDr. Irena Korbelářová, Dr.,

Mgr. Lucie Kubásková, prof. PhDr. Eduard Kubů, CSc., Ing. Michal Plaček, Ph.D., M.sc.,

doc. PhDr. Jiří Šouša, CSc., doc. PhDr. Miroslav Válka, Ph.D.

Adresa redakce:

Národní zemědělské muzeum, s. p. o.

Kostelní 44

170 78 Praha 7

E-mail: redakce@nzm.cz

Web: <http://www.nzm.cz/prameny-a-studie/>

Recenzovali:

prof. JUDr. Milan Damohorský, DrSc.

prof. PhDr. Drahomír Jančík, CSc.

Mgr. Kristýna Kaucá, Ph.D.

prof. PhDr. Eduard Kubů, CSc.

PaedDr. Jan Luštinec

doc. Ing. Mgr. Majzlík, CSc.

Mgr. Silvie Stanická, Ph.D.

doc. Ing. Pavel Šimek, Ph.D.

doc. PhDr. Jiří Šouša, CSc.

Mgr. Josef Šrámek, Ph.D.

Jazykové korektury: Mgr. Lucie Zikmundová

Návrh obálky: Martin Feikus

Sazba a grafická úprava: Kateřina Řezáčová, akad. malířka

Překlady: Anna Pilátová, Ph.D.

ISSN 0862-8483

Vydalo: Národní zemědělské muzeum, s. p. o.

Tisk: ASTRON Studio CZ, a. s., Praha – Letňany

Prameny a studie č. 60

2017

OBSAH

ODBORNÉ ČLÁNKY

- Heckův skot – neúspěšný pokus o genetickou rekonstrukci mýtu
- Velkostatek Křivoklát a fürstenberský majetek v Čechách na počátku 20. století
- Parky a zahrady v životě hraběcího rodu Chotků
- K otázkám přidělu zbytkových statků za první pozemkové reformy na příkladu velkostatků Slavkov a Uherský Brod

MATERIÁLY A ZPRÁVY

- Rok 1866 na Novodvorském velkostatku rodu Chotků. Využití deníku jako pozoruhodného pramene doby
- Nástin historie ochrany stromů v českých zemích

www.nzm.cz

ISSN 8062-8483

